

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ ВИВЧЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ КУЛЬТУР
УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ СЛАВІСТІВ

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ

щорічник

Випуск 22

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22>

Київ
2023

Редакційна колегія:

Мушкетик Леся – *голов. ред.; чл.-кор. НАН України, д-р філол. наук*
Вахніна Лариса – *заст. голов. ред.; канд. філол. наук*
Карацуба Мирослава – *відп. секр.; канд. філол. наук, доцент*

Анастасова Катерина – *д-р філософії (PhD), доцент (Болгарія)*
Даниленко Людмила – *д-р філол. наук*
Енгелькінг Анна – *д-р габ. гуманітарних наук, професор (Польща)*
Женюхова Катарина – *д-р філософії (PhD), професор (Словаччина)*
Коваль-Фучило Ірина – *канд. філол. наук*
Лабашук Оксана – *д-р філол. наук, професор*
Лесів Марія – *д-р філософії (PhD), доцент*
Мех Наталія – *д-р філол. наук, професор*
Микитенко Оксана – *д-р філол. наук*
Наумовська Олеся – *д-р філол. наук, доцент*
Руда Тетяна – *д-р філол. наук*
Ткаченко Олена – *д-р філол. наук, професор*
Фялкова Лариса – *канд. філол. наук, професор*
Юдкін Ігор – *чл.-кор. НАМУ, д-р мистецтвознав.*

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол №11 від 14.12.2023 р.)*

Слов'янський світ : щорічник. Вип. 22 / [голов. ред. Мушкетик Л. Г.] ;
С48 НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2023. 202 с.
ISSN 2522-9834

Щорічник «Слов'янський світ» присвячено комплексному дослідженню художньої культури слов'ян. У полі зору авторів – важливі проблеми сучасної славистики: витоки слов'янської культури, художня традиція і сучасна культура, тенденції розвитку слов'янських літератур, фольклорний дискурс. У випуску висвітлено наукову діяльність славистів різних країн – літературознавців, мовознавців, фольклористів, етнологів; представлено нові видання, інформацію про славистичні форуми.

Збірник розрахований на науковців та студентів, а також усіх, хто цікавиться питаннями фольклористики.

The annual publication «Slavic World» is dedicated to the complex research of the Slavic culture. The authors of the edition pay attention to the fundamental problems of the contemporary Slavic studies: routes of the Slavic culture, artistic tradition and contemporary culture, tendencies of the development of Slavic literatures, folklore discourse. Some biographical information about scholarly works of the Slavic literary critics, folklorists, linguists, and ethnologists as well as reviews about the new papers, information about the Slavic forums are given.

This edition will be very useful for filologies, students and for the public at large.

*Видання зареєстроване Міністерством юстиції України
Свідоцтво КВ № 12397-1281 Р від 20.03.2007 р.*

УДК 393:398.8](=161.2):355.01(470: 477)“19/20”
DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.003>

ІВАННИКОВА ЛЮДМИЛА

кандидатка філологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

IVANNIKOVA LIUDMYLA

a Ph.D. in Philology, an associate professor, a senior research fellow at Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

Бібліографічний опис:

Іваннікова, Л. (2023) Традиційний похорон у контексті російсько-української війни: оплакування загиблих військовослужбовців. *Слов'янський світ*, 22, 3–31.

Ivannikova, L. (2023) Traditional Funeral in the Context of the Russian-Ukrainian War: Lamentation for the Fallen Soldiers. *Slavic World*, 22, 3–31.

ТРАДИЦІЙНИЙ ПОХОРОН У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ОПЛАКУВАННЯ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація / Abstract

Важливою складовою традиційного похоронного обряду є оплакування померлого. Під впливом російсько-української війни 2014–2023 років ця традиція актуалізувалася в усіх регіонах України. Про це свідчать як експедиційні матеріали, так і численні відеозаписи похоронів військовослужбовців, опубліковані в соцмережах. **Мета та завдан-**

ня статті – простежити динаміку традиції оплакування загиблих військовослужбовців протягом XX–XXI ст. та її трансформацію в умовах сучасної російсько-української війни. **Джерельною базою** дослідження стали власні записи автора та відеоматеріали, опубліковані в соцмережах. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що автор вперше в історії української фольклористики здійснила запис голосіння матері за загиблим сином у живому побутуванні. Цінність цього запису полягає в тому, що ці тексти поповнюють малочисельну колекцію українських голосінь, записаних під час похорону, а не на замовлення. Згідно зі спостереженнями автора, героїв оплакують колективно, як у селах, так і в містах. Місця оплакування традиційні: рідна хата, подвір'я, парафіяльний храм, площа міста або села, дорога до місця поховання, кладовище, могила військовослужбовця. Час голосіння – від одержання звістки про смерть до завершення похорону, а також у поминальні дні. Роль плакальниць виконують традиційно жінки: мати, вдова, сестра, донька, близькі родички, сусідки, односельці. За спостереженнями автора, виконавиці голосінь, що вийшли з фольклорного середовища, не втратили зв'язку із локальними традиціями своїх регіонів та інтуїтивно відтворюють плач у засвоєних ними архаїчних формах. Тексти голосінь традиційно звернені до загиблого воїна. Основні мотиви: історія життя та обставини загибелі полеглого воїна, глибокі переживання матері та вдови з приводу тяжкої втрати, обітниці відвідувати його могилу, виховати дітей. Традиційною також є сильна ідеалізація загиблого воїна. **Висновки.** На основі власних спостережень автор доходить висновку, що, не зважаючи на певні новації, котрі з'явилися під впливом воєнного часу, плачі та голосіння за загиблими воїнами зберігають традиційні вербальні, музичні та акціональні форми, локально-регіональні особливості виконання, структуру та функції, зокрема, психотерапевтичну, комунікативну, інформаційну, консолідуючу. Однак у процесі глобалізації виникли такі нові форми оплакування, як наївна поезія, спогади та листи-звернення до загиблих військових. Вони мають ритмізовану форму вірша, використовують поетичні прийоми та формули, характерні для досліджуваного жанру. У зв'язку з цим автор вважає їх писемною модифікацією традиційних народних голосінь.

Ключові слова: російсько-українська війна, оплакування загиблих військовослужбовців, похоронні голосіння.

Lamentation for the fallen soldiers is an important component of the traditional funeral rite. This tradition is updated in all regions of Ukraine

under the influence of the Russian-Ukrainian war of 2014–2023. This is evidenced both by the expedition materials and video recordings made during the soldiers' funerals published in social networks. **The purpose and the task of the article** is to trace the dynamics of the tradition of mourning over fallen soldiers during the 20th – 21st centuries and its transformation in the context of the Russian-Ukrainian war. Records made by the authoress and video materials published in social networks have formed **the source base of the research**. The mother's wail for her dead son has been recorded during the ritual for the first time in the history of Ukrainian folkloristics. This example marks **the scientific novelty of the article**. The very little amount of the texts has been recorded during the funeral, while the main collections include records made to order. This fact defines the value of this recording. According to the authoress's observations, heroes are mourned collectively in the villages as well as in the cities. Mourning usually happens in the traditional places (in the own house, in the yard, in the parish church, in the square of the city or village, on the road to the burial place, at the cemetery and over the soldier's grave). The wailing lasts from receiving the news about the death till the end of the funeral, as well as during the memorial days. Traditionally women (mother, widow, sister, daughter, close relatives, neighbours, villagers) perform mourning. The authoress has noticed that laments depict the local folklore tradition and come from the folklore environment, that's why performers intuitively reproduce the archaic forms they remember of the laments in their regions. The texts of lamentations are addressed traditionally to the fallen warrior. The main motives include the story of the life and circumstances of the soldier's death, the deep feelings of the mother and the widow after the heavy grief, promises to visit his grave, to raise children. A strong idealization of the fallen warrior is also traditional. It is **concluded** on the base of the authoress's own observations, that in spite of certain innovations that appear under the influence of wartime, laments for fallen soldiers preserve the traditional verbal, musical and action forms, as well as local and regional features of performance. Its structure depicts traditional functions, in particular, psychotherapeutic, communicative, informational, consolidating. However, in the process of globalization such new forms of mourning as naive poetry, memoirs and appeal letters to fallen soldiers have emerged. Such new forms are characterized by rhythmic verse, poetic techniques and formulas common to the studied genre. In this regard, the authoress considers them to be a written modification of the traditional folk laments.

Keywords: Russian-Ukrainian war, mourning of fallen soldiers, funeral laments.

Вступ. Важливою складовою традиційного похоронного обряду східних, південних та західних слов'ян було й залишається оплакування померлого. Під впливом російсько-української війни 2014–2023 років ця традиція актуалізувалася в усіх регіонах України. Про це свідчать як експедиційні матеріали, так і численні відеозаписи похоронів військовослужбовців, опубліковані в соцмережах.

Аналіз джерел. Традиція поховання та оплакування померлих приваблювала вчених іще з середини XIX ст., як тільки з'явилися перші описи похоронів та записи голосінь. На цю тему маємо сотні наукових досліджень, серед яких не останнє місце посідають праці українських фольклористів та етнографів Івана Беньковського, Олени Боряк, Володимира Гнатюка, Романа Гузія, Михайла Зубрицького, Ірини Коваль-Фучило, Валентини Конобродської, Зенона Кузелі, Олександра Малинки, Оксани Микитенко, Антона Онищука, Іларіона Свенціцького, Валентини Сушко, Павла Чубинського та ін. [1; 2; 4–6; 8–14; 18–20]. Крім похоронного ритуалу та пов'язаного з ним комплексу вірувань, уявлень, магічних практик та фольклорних текстів, українськими вченими ретельно досліджена й голосильна традиція. Відомі записи голосінь С. Брайловського, І. Волошинського М. Гайдая, П. Гнідича, І. Гуріна, Г. Дем'яна В. Дубравіна, В. Камінського, І. Коваль-Фучило, Ф. Колесси, В. Конобродської, О. Малинки, П. Мартиновича, В. Милорадовича, В. Мицика, Н. Присяжнюк, І. Свенціцького, В. Харитоновой, К. Широцького та багатьох інших збирачів. Бібліографія їх публікацій складає десятки джерел, а досліджень – сотні позицій. У 2012 та 2014 роках вийшли друком фундаментальні праці Ірини Коваль-Фучило: академічне видання «Голосіння» та монографія «Українські голосіння: антропология традиції, поэтика текста».

Однак усі ці праці стосуються традиційних форм оплакування, матеріалом для їх написання стали голосіння за померлими родичами. Практично немає записів і досліджень

голосінь за загиблими на війні, зокрема, і тих, які виникли в останнє десятиліття у зв'язку з початком російсько-української війни 2014–2023 років. У збірнику голосінь Ірини Коваль-Фучило маємо лише один запис голосіння матері за сином, загиблим на війні. Його зробив 5 лютого 1944 року Михайло Гайдай у с. Яблунька Київського району:

Ой сину мій любий, моя ти дитино єдина!

Нащо ж ти мене покинув з маленькими дітоньками?

Ой лежиш ти в полі порубаний, німецькими кулями постріляний...

Коментар записувача: «За плачем голосіння не скінчилося» [5, с. 388].

Все це обумовлює **актуальність теми** нашого дослідження та його **наукову новизну**. Адже протягом 2022–23 років нами вперше в історії української фольклористики здійснено запис похоронних та поминальних голосінь матері за загиблим сином у живому побутуванні. **Мета статті** – простежити динаміку традиції оплакування загиблих військовослужбовців протягом ХХ–ХХІ ст. та її трансформацію в умовах сучасної російсько-української війни, показати її зв'язок із традиційною культурою та нові елементи ритуалу.

Основна частина. Плач, голосіння мали психотерапевтичну, апотропеїчну, очисну, комунікативну, інформаційну та інші важливі функції [8, с. 173–178]. Через оплакування здійснювалися безпечний для живих перехід покійника до потойбічного світу, останній психоемоційний контакт із ним та раніше померлими родичами, сповіщення про смерть близької людини всім представникам певної громади [14, с. 57–59], заспокоєння та полегшення душевних страждань голосильниць. Усною традицією здавна регламентувалося оплакування покійника в різні моменти похорону та після нього [8, с. 142–145, 176]. Дозволялося голосити протягом сорока днів та в роковини смерті, в поминальні дні. Однак заборонялось надмірно плакати [8, с. 176]. На цю тему побутували відповід-

ні прозові наративи: «Вмер син, а мати плакала дуже, то снів-ся, що просився: ни плачте, бо всі насухо лижать, а я лижу, й повна яма води» ¹.

Якщо чоловік або син гинув на війні, зокрема, під час Другої світової війни, вдова чи мати були позбавлені можливості оплакати тіло свого героя, як правило, вони навіть не знали, де його могила. У той час не було практики повертати загиблих бійців додому. Тож їх голосіння не могли бути настільки публічними, як під час звичайного похорону, а місцем цих голосінь була власна домівка або могили покійних родичів. Нерідко оплакували його портрет або особисті речі, як такі, що заміщають покійника. Іноді плакали коло обеліска чи біля пам'ятника, на братській могилі, під час урочистостей до Дня Перемоги 9 травня. Та все ж це були поодинокі випадки.

Причиною таємного оплакування загиблих було ще й те, що голосіння переслідувались радянською владою як релігійні пережитки: «Я ни знаю, чи поминали, но плакати то плакали за ними. Дуже плакали! Бо був чоловік в цієї Гапки забитий, в Антошки забитий був, в Палажки був забитий, Івана батько, і в Василя перший чоловік. То плакали вони. Прийду, то там плаче сидить, тако' схилиця... – *То вдома плакали чи на цвинтарі десь?* – Вдома, вдома! Вдома плакали!» ²; «Кажний по-своєму плакав. В Титяни Ткачучки погіб і син, і чоловік. Вона приходила і цілувала портрети на стенді коло клубу. То з неї ще й підсміхували... А її ж то було боляче...» ³.

З огляду на тривалий період часу, події Другої світової війни стали основою різних фольклорних сюжетів. Прозові фольклорні тексти с. Губча Хмельницької області засвідчують, що вдови-голосильниці під час оплакування загиблих воїнів використовували традиційні формули голосінь: «Вона де ни ходила, то плакала. А якось прийшла в комору ти й знов стала дуже плакати: “Ой господарє мій, на кого ж ти мене покинув!”». За порушення традиційних норм оплакування жінка була «покарана» домовиком, після чого нарешті припини-

ла голосити: «Али як чує, шось її за плечі охопило і обняло! Вона злякалась, і випростилась, і ни стала більш плакати зовсім! То то був домовик» ⁴.

«Особливістю» сучасної війни можна вважати те, що практично кожного загиблого військовослужбовця намагаються повернути родичам і поховати з почестями, як героя. Відповідно, родина має можливість оплакати його тіло у відкритій або закритій труні чи, в крайньому разі, його останки у ковчезі. Якщо переглянути класичний збірник голосінь, упорядкований Іриною Коваль-Фучило [5], то виявиться, що в українській фольклористиці XIX–XX ст. практично не було записів голосінь матері за сином, загиблим на війні. Російсько-українська війна 2014–2023 років заповнила й цю прогалину. На кінець XX ст. вже можна було говорити про згасання голосильної традиції. Однак, починаючи з 2014 року вона відродилася у всій своїй різноманітності. На сьогодні маємо велику кількість відеозаписів похоронів військовослужбовців, зроблених тележурналістами, військовими побратимами, родичами загиблих, церковнослужителями, місцевими адміністраціями та викладених у соцмережах, переважно на сторінках територіальних громад або окремих епархій ПЦУ у «Фейсбук». Серед них офіційна сторінка Бучанської міської ради, де за останніх півтора року (квітень 2022 – жовтень 2023) я скопіювала понад сто різних відео, переважно, похоронів військовослужбовців, зокрема, Героя України, легендарного льотчика Михайла Матюшенка («Привид Києва») [21] та ін. Особливо цінні ті відео, які показують місцеву традицію оплакування. Таким, наприклад, є відео похорону бучанця Юрія Стяглюка, опубліковане 31 серпня 2022 року [3]. Героя оплакували перед парадним будинку, де він жив у Бучі. Мати, сестра, можливо, наречена одночасно промовляли різні тексти голосінь. Ще одне вражаюче відео масового голосіння за загиблим воїном, опубліковане в мережі «Тік-ток», оприлюднив 9 вересня 2023 року на своїй сторінці у «Фейсбук» волон-

тер Олег Весельський (на жаль, регіон не вказаний, можливо, Прикарпаття). Цей плач можна назвати «воанням», між яким прослуховуються слова матері: «Сину!!!!... Це неправда!!!!... Сину!!!! Встань! Ти ж у мене єдиний!» і т. п. [16].

Безумовно, що ці відео спорадичні та непрофесійні, адже їх знімали не фольклористи, тому здебільшого на них бачимо лише маленькі фрагменти голосінь. Нерідко записувачі уникали фіксації плачів, як найбільш трагічного моменту похорону, свідомо переривали зйомку або ж під час монтажу накладали на відеоряд авторські та народні пісні (псалми). Однак ці фіксації все одно дуже важливі, адже вони засвідчують масове відновлення голосильної традиції в усіх регіонах України. Більш-менш повний запис голосіння матері за загиблим на війні сином у живому побутуванні вдалося зробити мені в серпні-вересні 2022 року в Києві.

Як свідчать фото та відеоматеріали, за воїнами голосять матері, вдови, сестри, діти, часто голосить уся сім'я одночасно протягом усього похорону. У голосіннях плакальниці використовують традиційні формули та новоутворені ідіоми нашого часу. Нерідко трапляється так, що людина, далека від релігійності і яка не є носієм усної традиції, все ж інтуїтивно вдається до традиційних форм оплакування та традиційних фольклорних формул: *мій синочку, мій соколику, як я тебе тут залишу, забери мене з собою, я не хочу без тебе жити, я хочу до тебе, пробач, що тебе не вберегла*, тобто вона виголошує традиційний текст, не перебуваючи у фольклорному середовищі. Голосильниця-мати або вдова приказує, припадає головою до труни, до голови сина, обіймає його в труні або труну, якщо вона закрита, просто лежить на труні, обнявши її, цілує голову, лице, руки, приказує. На могилі стоїть у похилений позі, припадає до хреста і цілує його, цілує портрет.

Голосіння розпочинається з моменту повідомлення про загибель сина і продовжується весь час під час похорону і поминальних днів. Так, моя односельчанка Надія Іванівна Ко-

валенко, 1952 р. н., яка з 1974 року проживає в Києві, мати загиблого Юрія Петровича Коваленка, 1975 р. н., розпочала голосити, щойно дізналась про смерть сина, і не припиняла протягом кількох діб. Про це повідомила мені її сестра, Деренчук Валентина: «Ця бідна, невітішна мати уже стекла сльозами, а вони все не кінчаються. Ми тут усі купую біля неї, стараємось не залишати наодинці, а для неї наче увесь світ пропав, зник, поділась земля під ногами»⁵.

Церемонія прощання з Юрієм Коваленком відбувалася 5 серпня 2023 року на Майдані Незалежності. Як тільки відкрили військові буси і всі родичі кинулись туди (крім Юрія Коваленка на Майдан привезли його командира, Андрія Жованика), Надія Іванівна почала голосити так, як голосять у селі Губча, звідки вона родом, дуже високим і тонким голосом, який перекривав усе, навіть військовий оркестр:

«Ой, покажіть мені мою дитину!

Ой це ж моя дитина!

Ой це ж мій синочок!

Ой віддайте мені мого сина!»⁶

Далі вона голосила безперервно: під час виносу тіла з автобуса та перенесення його на місце прощання, під час траурного мітингу, на цвинтарі, особливо в хвилину прощання, перед опусканням до ями. Безперечно, що в такі тяжкі для родичів хвилини нелегко наважитися увімкнути диктофон на запис. Хоча, як з'ясувалось пізніше, мати Юрія була відкрита для спілкування, завдяки чому мені вдалося зробити повторні записи голосінь у живому виконанні на могилі в дні дев'ятих, сороковин та роковин загибелі воїна.

Зміст голосінь, виголошених у день похорону, зафіксувався в пам'яті. Цьому сприяло ще й те, що голосильниця час від часу повторювала в різних комбінаціях одні й ті самі періоди тексту. У них фрагментами була розказана вся історія життя загиблого: як він любив свою родину; яким хорошим сином він був; чим займався у мирний час і як відвойовував Київ

у Територіальній обороні; як мріяв відбудувати Україну після війни, ще кращу, ніж була, бо працював у будівельній фірмі «Сокар» (через що мав військовий позивний «Сокар»); як допомагав ЗСУ та людям, які евакуювалися з Києва та його околиць у перші дні повномасштабного вторгнення, зокрема, безкоштовно заправляв цивільні та військові автомобілі, перераховував значні кошти в підтримку ЗСУ; як мати віддала тероборонівцям («хлопцям») усі теплі ковдри та подушки, які мала, та це не врятувало її сина від загибелі; як він пішов після визволення Києва в найгарячішу точку війни і не повідомив про це матері, але щодня телефонував і говорив, що у нього все добре, і що він просто пішов на роботу... Все-все, що хотіла сказати синові і присутнім на похороні людям, виповіла голосильниця перед його домовиною.

«Я тільки встаю й тебе обнімаю на портреті, синочку, ти ж приїжджав до мене кожного дня.

Із квітами, і з канфетами.

Ти казав до мене: “Мамусю, в мене всьо атлічно!”

Я до тебе ж подзвонила последня, з поліклініки йшла.

Ти сказав: “Мамусю, в міня всьо атлічно!”

І тебе сього дня ни стало! ⁷

Рибко моя, а потім я дзвоню-дзвоню – “...за зоною недовсяжності”.

Я думала, ти поїхав по роботі, десь документи підписувать.

Я ни знала ше, шо тебе вбили, синочок.

І-і, мині життя нима.

Нима без тебе жині, нимає! *(плаче без слів)*.

Уже ж дітки остались сиротами.

І я одненька, без тебе в мене життя нимає» ⁸.

Багато разів повторювала Надія Іванівна всі ці факти в різній послідовності. Тож подаю фрагмент голосіння, записаного вже на могилі сина в день сороковин:

«... Оййй!... синочку мій, нащо ти туди поїхав...

Чо' ти міні ни признався, шо ти так воюїш крепко!..

Ти ж кругом Київа одбивав...

Синочку мій!.. <...>

Якби ти міні признався, я б тебе ни пустила, бо ти в мене один!

В мене ж нима більш діток, в мене ж нима більш ніко', двоє внучаток осталось...

...Синочок мій!.. *(плаче, нерозб.)*

Я буду каждую ниділю приїжджать до тебе, я до тебе каждую ниділю приїжджаю!..

Я приїжджаю до тебе каждую нидільку!..

Я ходжу до тебе, синочку мій!

Хлібчик покладу... *(дуже плаче)*

Синочку мій!

Як же я тебе тут покину?

Дитинко моя!

Як я тебе тут покину, ти ж у мене один-єдиний!

Ой, як я тебе тут покину!

Боже... *[Далі приказує речитативом, звертаючись до родичів]*

Дайте міні цей портрет, шо в мене вдома, я забирау його.

Я з його зроблю виликий, щоб він на хаті, щоб стояв у мене.

Шоб я всюди свого сина бачила,

Кожного дня.

[Всі ці слова й інші репліки пані Надія говорить з інтонацією плачу, тобто і її буденне мовлення, і плачевні звертання до сина сплітають єдиний вербальний текст голосіння]»⁹.

Що стосується мотивів голосінь, то, на жаль, це типова історія, яку повторюють родичі інших загиблих військовослужбовців: син / чоловік дзвонив, не признавався, що вже на передовій, заспокоював, що все добре. Тож якщо говорити про фольклорність таких голосінь, то слід порівнювати їх не лише з традиційними текстами, а варто мати парадигму записів саме нинішнього воєнного часу.

Власне голосіння Надії Коваленко практично не переривалось. Вона навіть у побуті розмовляла з інтонацією голосіння. Всі телефонні розмови в той час також набували форми плачу. Вона голосила у транспорті, на вулиці, в парку, в парадному, у дворі власного будинку при зустрічі з сусідами чи знайомими, яким повідомляла про загибель сина. Голосила щодня у квартирі сина, куди приходила поливати квіти, і в усіх місцях, пов'язаних із його життям. Сусіди розповідали, що вона не припиняє голосити з ранку до ночі, особливо ранками і вечорами, дуже сильно, так що про її горе знає весь будинок. Незважаючи на те, що від часу загибелі сина минуло більше року, Надія Іванівна продовжує голосити щоранку, стоячи перед портретом чи поминальним куточком. При цьому, як сама розповідає, вона припадає до портрета, бере його в руки і плаче, цілує, вмиває сльозами. Оплакує також особисті речі сина та символи, які залишились після похорону: картуз, Державний Прапор України та прапор «Правого сектора», який вручили їй напам'ять під час похорону: «Це все, що залишилося мені від сина», – констатує плакальниця. Крім того, як і обіцяла, вона щонеділі відвідує могилу сина на Лісовому цвинтарі, прибирає на могилі, витирає пам'ятник і надгробок, саджає та доглядає квіти, читає складені для нього вірші та продовжує розмовляти як із живим, розповідаючи йому про всі свої негаразди. Якщо в публічних голосіннях виповідалась історія подвигу та загибелі сина, то в інтимних зверненнях до нього акцентується увага на власному горі, на самотності, на тяжких переживаннях з приводу втрати найдорожчої людини. Важлива й така деталь: поруч із сином пані Надії похований воїн, до якого ніхто не приходить, тож вона доглядає і його могилу, садить і поливає там квіти та оплакує чужого сина.

Хоча зміст голосінь Надії Коваленко не зовсім традиційний, однак структура тексту, інтонація та мелодика плачу, поза голосильниці і вся природа її обрядодійства та поведін-

ки глибоко закорінені в локальну традицію села Губча, в якому вона народилась і виросла, і в якому з дитинства спостерігала саме такі плачі й чула саме такі імпровізовані тексти. Важливий той факт, що в самому селі таких плачів я не чула останні сорок років, адже нині хоронять переважно старих людей, за якими ніхто особливо не плаче, а якщо й плачуть, то без слів. Причина ще й у тому, що діти, які приїздять хоронити батьків, уже втратили зв'язок із локальною традицією. Однак стресова ситуація, яка виникає від того, що загинув молодий чоловік, що само по собі вже є аномалією, та ще й єдиний син, зумовлює актуалізацію саме обрядового плачу. Голосіння Надії Коваленко має всі ознаки локальної музичної традиції її рідного села. В часи активного побутування воно виконувалось у дуже високому регістрі, тонким гучним голосом (фальцетом), хоча в розмові тембри були переважно низькі. Саме на час голосіння всі жінки змінювали свій тембр, що свідчить про архаїчність форми цього обрядодійства. Саме так голосить нині Надія Коваленко.

Як уже сказано вище, фольклорною традицією регламентується час голосіння. Так у с. Губча сильно плакали після того, як нарядили тіло і поклали на лавку, як вкладали в труну, як виносили з хати, з подвір'я, по дорозі на цвинтар, особливо як наближалися до цвинтаря, перед воротами, як прощались у храмі під час відспівування («останнє цілування»), а також на цвинтарі коло могили, як накривали покійника (тоді родичі силою відривали голосильниць від тіла), як прибивали віко труни, як опускали в яму. (Власне це спостерігаємо і на сучасних відеозаписах похоронів військовослужбовців у різних регіонах). Після цього плач припинявся. Голосіння припинялось також у момент відспівування в хаті та в храмі, під час читання Євангелії на перехрестях. Важливе й таке спостереження: якщо голосильниця була не одна, приміром, дочки за матір'ю, дружина та сестри за чоловіком, то вони плакали усі разом, одночасно виголошуючи кожна свій власний текст.

Безперечно, що всіх цих норм Надія Коваленко дотримуватись не могла через незвичайність обставин похорону та зміну його акціональної складової. Однак важливо те, що вона виявляла надзвичайний поетичний дар і талант імпровізації, який згодом проявився ще й у складанні віршів, звернених до сина. Ось фрагмент голосіння, записаний на цвинтарі під час похорону, в момент останнього прощання, перед тим, як мали закрити труну:

«...Ти ж всігди тіки за сім'ю пириживав, за діточок своїх.

Моя дитиночко, ти ж всігди за мене пириживав!

Моя котик! Мій соколику! О-йй...

Ти моя синочка, як я любила тибє весь час...

Мої глазки голубенькі...

Моє [нерозб.] ¹⁰, ти моє сонечко, соколик мій їдінствинний!..

Як я ось тебе покину!..

Ой Господі-і...

Дитинко, ти ж сама лучча була моя...

Моє сонечко... Моє соколик, мій... Оййй!..

Ніхто міні вже ни впритить мене, ніхто...

Вже буду плакати... до останніх своїх... днів.

Це ж моя дитинка, це мій один-їдінствинний синок! (*сильно плаче*).

Синочок мій! Ріднесенький мій! Соколику мій самий хороший!

Ти самий лучший був середі всіх, я знаю, всі завідовали, шо в мене такий син...

Кожно' дня, буду кожно' дня до тебе приходити...

Кожно' дня буду приходити, синочок, як ти до мене приходив!

Кожно дня приходив і дзвонив міні, я ж буду до тебе ходити й приходити.

Ой золотко моє, золото ти моє! Аййй!..

Сильно плаче, бо в цей час закривають труну (на запису чути, як прибивають віко цвяхами) і під спів військового капе-

лана «Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, помилуй нас» опускають в яму] ¹¹».

Таким чином традиційний спосіб оплакування, який Надія Коваленко засвоїла з дитинства, поєднався ще й з індивідуальними творчими здібностями. Очевидно, керуючись інтуїцією та фольклорною пам'яттю, голосильниця виголошувала в текстах трансформовані традиційні формули, на кшталт: *на кого ж ти мене покинув, як же нам без тебе жити, як я буду без тебе жити, забери мене з собою, як я тебе тут залишу, навіщо я живу, а ти загинув, краще б я була вмерла, а ти жив, подивись, хто до тебе прийшов, встань подивись, скільки людей до тебе прийшло, я ж тебе не вберегла, я ж тебе вже не побачу тощо*. Ось типовий фрагмент голосіння на могилі в сороковий день після загибелі сина:

«Мати була вже настільки знесилена горем, що стояти в позі плакальниці сама не могла, і її тримали дві сестри над могилою, щоб не впала. Очевидно, вона сприймала це так, що її хочуть забрати від могили сина, тому цей фрагмент голосіння будувався навколо формули «Не забирайте мене од нього». Родичі, які прийшли на могилу, теж плакали, навіть чоловіки, але не голосили.

«Ой Боже!!.. Ой ни можу!! (ридання без слів)

Оййй!.. ни забирайте мене од нього!

Ни забирайте мене од нього, поховайте мене разом тут з ним!

І-і, ни хочу жить! Ни хочу! Ни хочу!!! (ридання без слів).

Ой, синочку мій!

Я ж дуже старалась, щоб тобі було харашо!

Неужель я тибє оддала?

Забири мене до себе, синочку, я ни хочу жити!

Ни хочу... Ни хочу на цьому світі жить! (тяжкі ридання без слів).

Оййй!! ни забирайте мене од нього...

Поховайте мене разом там!

Закопайте мене так, щоб я там була з ним разом!

Синочку мій! Юрасику мій! Ой!... *(плаче без слів)* ¹².

Родичі (сестри, знайомі) всіляко намагалися перешкодити їй плакати. Водночас вони з розумінням ставилися до плачу, як психотерапевтичного засобу: як висловилася одна із сестер, Ніна Макарова, що «її горе таке страшне і таке велике, нехай вона його викричить, викине з себе, тоді їй легшає. Це добре, що вона так плаче». Тому ні під час похорону, ні на могилі сина в день дев'ятих та сороковин не заспокоювали і не перешкоджали їй плакати, але це робили вдома, щоб перестала плакати вночі. Функцію заспокоєння Надії Іванівни поклали на мене, як на односельчанку. В перші дні після похорону я залишилась у неї ночувати: це традиція села Губча, її прагматика полягає в тому, щоб людина не залишалася наодинці зі своїм горем. Традиційні механізми заспокоєння голосильниці (зокрема, прозові тексти про заборону надмірно плакати за померлим сином) не діяли, адже вона була відірвана від фольклорного середовища свого села. Не мали впливу і релігійні тексти («Якби ж ви помолилися, та й він устав, тоді я розумію, – а так нащо молитися?»). Важливим був тактильний контакт: обійми, погладжування, тримання за руку. Наприклад, під час голосіння на могилі сина в дев'ятий день після смерті Надія Іванівна міцно сперлася на мою руку, вона не випускала моєї руки навіть коли ми йшли по вулиці або сиділи в машині. При цьому вона намагалася втішити і заспокоїти невістку, яка, на відміну від неї, не голосила, адже вона корінна киянка. Пані Тамара стояла в похилений позі над могилою, молитовно склавши долоні і ритмічно похитуючись, довго й беззвучно плакала, без слів. Її ніхто не втішав, усі відійшли і стояли мовчки колом, з поваги до її горя. Подібно поводити себе і діти, двоє дівчат шкільного віку.

Та свекруха зреагувала на цей німий плач традиційним способом. Заспокоєння невістки відбувалось також у формі голосіння. Обнявши невістку, Надія Іванівна продовжила голо-

сити, але текст голосіння уже був звернений не до сина, а до невістки. Вона втішала її дуже поетичним плачем, і цей імпровізований текст вийшов дуже цікаво структурованим, він ділився на окремі періоди, кожен з яких розпочинався словами: «Доця, не плач!» Після кожного такого заклику вона горювала над долею невістки та онуків, немов би плакала від її імені: як вона любила її сина і якою доброю була дружиною, яку велику втрату вона переживає, який він був добрий до неї і до дітей, а тепер от його вже не буде, як тяжко їй буде жити без чоловіка, самотужки піднімати дітей, але запевняла, що вони це робитимуть удвох, розповідала, які хороші й талановиті в неї онуки, як вони будуть жити далі і як у них усе буде добре.

«Ни плач, доця, ни плач.

Ти сама вже, дитинко, ни плач (*схлипує*).

Я знаю, ни можна здержатися, ни плач, доця.

Ни плач, доця (*хлипають обидві без слів*).

Дуже тяжко такого... потеряють таку людину...

Він був наче ангел Божий: доброта, щирість, чесний... (*хлипає*).

Но він міні ни сказав, шо він їде в таке пекло.

Він же й тут був упертий, кожного дня, поки Київ одбивали.

А тоді пішов далі.

Він міні ни сказав, шо він туди їде!

“Мам, я їду на роботу”. (*пауза*). А-а-йй... (*хлипає*).

Ни плач, доцінька, ни плач, дєтка, потому шо ше ж двоє діток є, нам треба якось їх подняти...

Виучити, вони ж відмінники в школі... були...

Ни плач, доця, якось треба... Як сказав священник?..

В кулак треба руки, тісно, і скрепиця...

Е-е-ййй!...

Ми должны бутъ сильні, ни плач, доця, бо ніко' більш немає...

Ми з тобою вдвох должны дітей піднімать, більш ніхто ни поможе!... (*хлипає*).

О-о-ой!.. (пауза). А-а-ай!..»¹³

Через деякий час Надія Іванівна знайшла ще один вихід для свого горя: вона почала складати наївні вірші, звернені до сина. У них вона виповідала свої почуття: материнську любов, розпач від непоправності втрати, захоплення подвигом сина-героя, віру в перемогу України у цій війні.

«Спомини про свого сина, Юру.

Полини зітхають, осінь небом плаче,

Материнські душі спокій не знайдуть.

Як же довго, синку, ти не дзвониш мамі!

Сивина у косах, погляди крізь муть <...>.

...Та в лютневу днину увірвалось лихо, –

Темнії нащадки дикої орди.

“Я не можу, мамо, – ти промовив тихо, –

Я не можу, мамо, мушу я піти!

Як не ми, то хто їм на заваді стане?

Землю нашу рідну мусим зберегти!

З побратимом разом станемо до бою,

Знищимо вражину, досягнем мети!”

Але так буває на війні нерідко,

Застеляє очі полум’я та дим.

Маминим ти сином став до бою нині,

А пішов на небо ангелом святим!»¹⁴

Зауважимо, що Надія Іванівна – донька вчителя і краєзнавця, Хлоня Івана Семеновича, який також був ветераном Другої світової війни. Вона має середню освіту, все життя пропрацювала в торгівлі й ніколи не мала нахилу до писання віршів. Смерть сина стала тим потрясінням, яке спонукало її до цього. Вірші вона складає усно, «в умі», потім записує в зошит. Про створення перших двох віршів вона повідомила мені по телефону і тут же їх прочитала. Інші два вірші про те, як відвідує могилу сина, Надія Коваленко несподівано почала читати в маршрутці, коли проводжала мене до метро, і завершила їх голосінням: «У мене сина нема! Мого сина вбили!»

Надія Іванівна не користується Інтернетом, не читає дописів інших матерів та вдів, які вони публікують у соцмережах. Тож вона не знає і про те, що факт створення та публікації таких віршів нині став масовим, на наш погляд, це нова форма традиції оплакування, яка зароджується на наших очах. Вірші матерів, дружин, сестер, наречених мають усі жанрові ознаки голосінь. По-перше, їх адресатом завжди є загиблий військово-вслужбовець. По-друге, вони переважно написані нерівно складовим віршем, автори часто використовують формули традиційних голосінь, переповідають історію останніх днів життя та загибелі воїна, висловлюють власні переживання. Власне, вони й виконують функцію голосінь. Тобто з деякою умовністю їх можна назвати писемними голосіннями або самозаписом голосінь. Типовий у цьому плані вірш Ліни Українець, опублікований на її сторінці у «Фейсбук». Його структура і форма повністю ідентична зі структурою і формою похоронних голосінь.

«Сину мій, твій День народження сьогодні!

Біль та сум.

А мені далі йти по дорозі...

Твої діти, твій молодший брат дають мені впевненість, що я можу встояти.

Люблю тебе! Я знаю, ти є, тільки в іншому світі. Ти посміхаєшся з неба! Я теж буду посміхатися на землі. То мій бронік...

Дякую тобі та Сергію Малюку, що тримає небо над Україною!»¹⁵

Зі сторінки волонтерки з Миколаєва Іри Альчинської, яка ще й талановита поетеса, 2 вересня 2022 року я дізналася про факт оплакування нею чужого сина, свого побратима, через мобільний зв'язок з його матір'ю. Ось як це виразила вона у своєму вірші:

«я прощалась з чужим сином по телефону.

нешасна його мама піднесла слухавку до труни, щоб він почув моє горе.

тепер ми без нього
високий, красивий, безмежно вдячний за любий прояв до-
бrotи і милосердя.

безмежно дорогий всім хлопчик.

твій голос в моєму телефоні.

твої смс в моєму серці

так мало ти прожив

дівчинка-удова і крихітний твій синочок.

це все, що залишилось нам.

і велич.

і мужність.

до небес.

мені так боляче.

я хочу щоб там, на землі наших ворогів, не народжувались
діти

жодної дитини

жодної

ніколи» [7].

А ось уривок вірша Володимира Дзюбенка, який також ко-
релює із текстом народного голосіння: тут використані тра-
диційні фольклорні формули, притаманні для цього жанру:

«Як справи, синку? Ну кажи, як справи?..

Чого мовчиш... Не хочеш подивитися на маму?

Відкрий же очі... вставай... ти хочеш так лежати?

Втомився, певно... вирішив поспати...

Боже... я тебе укрию... ти ж такий холодний...

живіт запав... напевно, ще й голодний...

ходи, я вже на стіл накрила...

Ходи, тебе чекає вся родина»¹⁶.

У зв'язку з тим, що наші воїни гинуть не лише за свій дім,
за свою родину, а й за всю Україну, за весь народ і за кожно-
го українця, для родичів загиблих дуже важливо, щоб про їх
горе дізналося якомога більше людей. Цю потребу реалізують
вони і через публічні голосіння на могилах, і через усні роз-

повіді про загиблого знайомим та незнайомим людям, і через жалобні пости у соцмережах. Як правило, ці публікації приурочені до сороковин або роковин смерті, до дня народження або дня пам'яті загиблого, що, знову ж таки, корелює із традицією оплакування. Таким чином усі стають співучасниками горя, мають можливість висловити співчуття родині, прославити героя, що, безперечно, виконує психотерапевтичну та консолідуючу функцію. Такими є, наприклад, пости військовослужбовиці ЗСУ Олени Кукли з Богуслава, яка втратила на війні і чоловіка, і сина, сама зазнала тяжкого поранення та на сьогодні займається волонтерством. Вся її сторінка у «Фейсбук» – це поминальні голосіння за чоловіком і сином, до яких вона додає фото та відеоматеріали:

«Син, синулічка, синочок... сьогодні був би твій земний День Народження... сьогодні би тобі виповнилося 23 роки... всього лиш... а ти й до цього не дожив... сьогодні мамі особливо боляче... і сльози просто самі котяться...

Я пам'ятаю все... я пам'ятаю, як носила тебе під серцем, як народжувала... Я пам'ятаю, як співала тобі колискові, і як ми гралися з тобою іграшками... я пам'ятаю твій перший велосипедик і першу іграшку...

Я пам'ятаю твій прихід до лав ЗСУ... всі твої позиції, бої, ризики і подвиги!

Ти був сором'язливим і ніколи не хизувався своїми подвигами і нагородами! Ти завжди казав – «мам, я просто виконую свій обов'язок»...

Сину, ти Герой! Герой України! І попри нестерпний біль, що роздирає мамину душу, я пишаюся тобою понад усе!

Я нестиму пам'ять про тебе через все своє життя! Я люблю тебе вічно!

Мій Янгол, мій Герой, мій Син!» [17].

Мати загиблої військової Юлії Шевченко, пані Тамара Мажуга, написала на своїй сторінці у «Фейсбук» цілком традиційний плач:

«Якби я тільки знала, що це остання наша зустріч. Якби я знала, що більше тебе не побачу, я б не відпустила тоді твою руку і пішла б туди замість тебе, бо ти маєш жити... Твоє життя тільки почалося і так швидко обірвалося» [15].

А ось типовий випадок публікації листа матері до загиблого сина на сторінці його побратима. Автор публікації (Kolya Rybytva в місті Бахмут) зауважує: «Мама не має сторінок у соцмережах. Вона попросила викласти мене». Ось цей текст:

«Лист моєму синові...

Вже 40 днів, як тебе фізично нема з нами. Я зараз постійно згадую перші дні війни і як ти збирався пішки в Київ, бо треба захищати. А я, плачучи, вмовляла не йти, а ти, майже плачучи, вмовляв відпустити. Я дивилась, як в тобі борються два почуття – любов до матері і любов до України, і я розуміла, що Україна буде на першому місці. Але дивлячись на твої останні фото і відео, де ти такий щасливий і задоволений, аж сяєш від того, що ти там, де повинен бути, у війську, на захисті нас всіх, я не можу, як би боляче це не було, нічого сказати проти того, що відпустила тебе. Я тебе дуже люблю і пишаюсь тобою!

Від мами, у якої більш немає частини серця та душі.

Героям Слава!»¹⁷

Типовим є й писане голосіння сестри загиблого воїна Сємена Лящука, тележурналістки Каріни Лящук, викладене на сороковий день його смерті. Цей текст важливий тим, що в ньому згадується низка оберегів, які родичі дають, проводжаючи сина / чоловіка / брата на війну:

«...20-го ти був уже вдома, в оливковій труні, в оливковій формі та з весільною квіточкою на грудях, склавши біленькі ручки, на правій руці були чорна та біла резиночки, навіки вони на тобі, ти мав їх не знімати, мав повернутися із ними додому, от і повернувся. Не врятували тебе ні освяченні хрестики, ні каблучки – “спаси і сохрани”, ні наші молитви <...>. Ти знаходив вихід із будь якої ситуації, якби ж ти ще й із блін-

дажа на 10 секунд раніше вийшов, цілу ніч над вами кружляв дрон, ви вже навіть не звертали уваги, і тут черговий мінометний обстріл, в той час, коли виходив з бліндажа, ворожа міна обірвала твоє життя» [21].

Як і в голосіннях Надії Коваленко, так і в дописах користувачів соцмереж спостерігаємо процес героїзації та навіть міфологізації загиблих воїнів. Як розповіли сестри пані Надії, єдине, що може втішити та заспокоїти згорьовану матір, – це усвідомлення того, що її син герой. «За моїм сином плаче вся Україна! Мій син – герой!» – говорила вона кожному, хто підходив, щоб висловити співчуття, а також у промовах під час поминальних обідів. «Він у житті все рішав, він по житті за всіх все рішав, казав: “Мама, я порішаю!” Так що він і на небо пішов, щоб там з Богом усе порішати, щоб швидше закончилася війна!» – повторювала вона час від часу і сама свято вірила у створений нею міф.

Висновки. Підсумком усього сказаного можуть бути такі узагальнення. Оплакування загиблих військовослужбовців у різних регіонах України, як у селах, так і в містах відбувається з дотриманням усіх традиційних норм. Місця оплакування: рідна хата, подвір'я, парафіяльний храм, площа міста або села, дорога до місця поховання, кладовище, могила військовослужбовця. Час голосіння – від одержання звістки про смерть до завершення похорону, а також у поминальні дні. Роль плакальниць традиційно виконують жінки: матери, вдови, сестра, донька, близькі родички, сусідки, односельці. За нашими спостереженнями, виконавиці голосінь, що вийшли з фольклорного середовища, не втратили зв'язок із локальними традиціями своїх регіонів та інтуїтивно відтворюють плач у засвоєних ними архаїчних формах. Не зважаючи на певні новації, котрі з'явилися під впливом воєнного часу, плачі та голосіння за загиблими воїнами зберігають традиційні вербальні, музичні та акціональні форми, локально-регіональні особливості виконання, структуру та функції, зокрема, пси-

хотерапевтичну, комунікативну, інформаційну, консолідуючу. Тексти голосінь традиційно звернені до загиблого воїна. Основні мотиви: історія життя та обставини загибелі полеглого воїна, глибокі переживання матері та вдови з приводу тяжкої втрати. Традиційною також є сильна ідеалізація загиблого воїна. Крім того, у процесі глобалізації виникли такі нові форми оплакування, як наївна поезія, спогади та листи-звернення до загиблих військових. Вони мають ритмізовану форму вірша, використовують поетичні прийоми та формули, характерні для досліджуваного жанру. У зв'язку з цим їх можна вважати віддаленою від традиції писемною модифікацією народних голосінь.

Перспективи дослідження. У статті використана лише незначна частка зібраного першоджерельного матеріалу. Тож є перспектива глибокого та всебічного дослідження не лише ритуалу оплакування, але й вербальної та музичної складової традиційного й сучасного міського похорону. Важливим напрямком досліджень може стати запис і вивчення локально-регіональних форм оплакування та поховання військовослужбовців, а також і похорону цивільних жертв російсько-української війни. Час вимагає також запису та ретельного дослідження голосінь за загиблими воїнами: їх текстологічного аналізу та регіональної специфіки.

ПРИМІТКИ

¹ Записано 8 листопада 1988 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н. освіта початкова, пенсіонерка.

² Записано 11 лютого 2023 р. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

³ Записано 8 березня 2023 р. від Савоськіної Олени Павлівни, 1937 р. н., освіта середня. Пенсіонерка.

⁴ Записано в лютому 1984 р. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н., а їй розповідала сама вдова, Палій Палажка Уліянівна.

⁵ Це було повідомлення в Месенджері, надіслане 4 серпня 2022 р. від Деренчук Валентини Миколаївни, 1960 р. н., уродженки с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл., нині проживає в Києві.

⁶ Записано 5 серпня 2022 р. в Києві, на Майдані Незалежності, від Ковальчук Надії Іванівни, 1952 р. н., освіта середня, пенсіонерки, уродженки с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.

⁷ Під час транскрибування голосінь виникла проблема: ділення на рядки. Як записати текст? Зазвичай у наукових виданнях пишуть або в рядок, або віршем, тоді ділять текст на рядки по реченнях. Однак я помітила, що в живому виконанні голосіння йде певними періодами, які прив'язуються не до змісту тексту, а до мелодії, до самого плачу, навіть до дихання, тобто структурувати цей текст можна лише узгоджуючи з цим, а не за законами передачі тексту на письмі. Ще інша проблема – артикуляція звуків. Голосильниця з 1975 р. проживає в Києві, тому її мова має три складових: літературна українська норма, російський суржик (вплив мовного оточення), діалектна лексика Київщини («подписовать»). Однак у її мовленні все ж проявляються риси діалектного мовлення, зокрема, вимови голосних ненаголошених «е». В якомусь випадку вона говорить літературну норму «е», а в іншому чітко прослуховується діалектна форма: «е» дуже наближене до «и». При публікації уривків голосінь ми максимально зберігаємо ці особливості.

⁸ Наведу приклад того, як текст голосіння живе в реальній дійсності. Маючи дуже тісний психологічний контакт із голосильницею, я часто розмовляла з нею по телефону, втішала, заспокоювала. Практично кожна розмова зводилась до спогадів про сина. І в телефонній розмові зі мною, а також з іншими людьми, при зустрічі з сусідами та знайомими Надія Іванівна використовувала ці ж самі мовні формули: «Він мені казав: “Мамусю, у міня всьо отлічно!” – і того дня його не стало!» Тобто створений нею текст голосіння уже фольклоризувався в свідомості самої голосильниці, став стійким, не одноразовим. Ті спонтанні вирази, які вона повторила десятки разів, для неї вже стали стійкими формулами. Подібне відбувається й з прозовими наративами, які оповідач розповідає багато разів. Тому дуже важливі повторні записи імпровізованих текстів.

⁹ Записано 10 вересня 2022 р. в Києві, на Лісовому цвинтарі, від Коваленко Надії Іванівни.

¹⁰ Тут прослуховується слово «моя коничка, моє соничко» – можливо, голосильниця хотіла ще раз повторити «моя котик», а тоді сказати «моє соничко», але через плач не змогла все це вимовити. Вона була вже дуже сплукана, адже голосила майже тиждень, з часу одержання звістки про загибель сина. На наш погляд, такі текстологічні подробиці дуже заха-рчують текст, тому виносимо це у коментарі.

¹¹ Записано 5 серпня 2022 р. в Києві, на Лісовому цвинтарі, від Коваленко Надії Іванівни, 1952 р. н. Мати припадала до голови сина і плакала безперервно протягом усього часу відспівування, особливо в кінці.

¹² Записано 10 вересня 2022 р. в Києві, на Лісовому цвинтарі, від Коваленко Надії Іванівни.

¹³ Записано там само, тоді ж.

¹⁴ Записано 9 жовтня 2022 р. в Києві від неї ж.

¹⁵ Цей вірш на сьогодні вже недоступний, однак він дуже показово ілюструє сказане нами.

¹⁶ На жаль, цей вірш на сьогодні також уже недоступний.

¹⁷ На жаль, ця сторінка на сьогодні також стала недоступною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беньковский И. Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованиям народа. *Киевская старина*. Киев, 1896. № 9. С. 229 – 261.

2. Боряк О. «Як янгол вестиме до Бога»: поховальна обрядовість українсько-білоруського пограниччя : монографія. Київ : ДІА, 2021. 352 с.

3. Вічна пам'ять та слава Герою... URL : <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/3134274640236742> (дата звернення: 12. 10. 2023).

4. Гнатюк В. М. Похоронні звичаї й обряди. *Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. 32. С. 203–426.

5. Голосіння / упоряд. І. Коваль-Фучило ; наук. ред. Л. Іваннікова ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. 792 с.

6. Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів, 2007. 352 с.

7. Альчинська Іра. Я прощалась з чужим сином по телефону. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0RLKNtXzhcemmQmGnbuQLWjh1QExFw3SGvxH6fdAnBGzXmQtHtc5QjVyBLTyv1uul&id=100010872789616 (дата звернення: 12. 10. 2023).

8. Коваль-Фучило І. М. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту / наук. ред. В. Івашків ; НАНУ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2014. 360 с.

9. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди. Т. 1. Етнолінгвістичні студії. Житомир : Полісся, 2007. 356 с.

10. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українським похороннім обряді. *Записки НТШ*. Т. СХХІІ, 1915. С. 103–160.

11. Ленчевский Л. Похоронные обряды и поверья в Староконстантиновском уезде Волынской губ. *Киевская старина*. 1899. № 7. С. 70–78.

12. Малинка А. Н. Малорусские обряды, поверья, заплачки при похоронах. *Этнографическое обозрение*. 1898. № 3. С. 96–106; № 4. С. 151–152.
13. Микитенко О. О. Балкано-слов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика. Київ, 2010. 424 с.
14. Микитенко О. О. Сербські голосіння: поетичний та історико-географічний аналіз. Київ : Наукова думка, 1992. 151 с.
15. Гема М. Надягнув обручку коханій у труні: наречений поділився спогадами про загиблу Юлію Шевченко. *24 Канал*. 18 серпня 2023. URL : https://24tv.ua/viyni-ukrayini-zaginula-yuliya-shevchenko-narecheniy-rozpoviv_n2374658 (дата звернення: 12. 10. 2023).
16. Весельський Олег. Без назви. URL : <https://www.facebook.com/100076666843345/videos/204861399079169/> (дата звернення: 12. 10. 2023).
17. Олена Кукла разом з Ярославом Сергеевичем. 15 червня 2022 р. Син, синулічка, синочок.... URL : <https://www.facebook.com/elena.kukla.1/videos/1190477261769122/> (дата звернення: 12.10.2023).
18. Свенціцький І. Похоронне голосіння і церковно-релігійна поезія (Студія над розвитком мотивів народної словесності). *Записки НТШ*. 1910. Т. 93. С. 32–53; Т. 94. С. 5–39.
19. Свенціцький І. Похоронні голосіння. *Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. XXXI. 129 с.
20. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом: Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. Чубинским; издан под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова: репринт : в 7 т. Т. 4. / відп. за вип. Г. А. Скрипник. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2010. 798 с. Похороны. С. 697–713.
21. У небо янголом злетів... URL : <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/543866884171561> (дата звернення: 12.10.2023).
22. Liashuk Karinka. 20-го жовтня ми попрощалися із нашим Героєм... URL : <https://www.facebook.com/100015028302619/videos/643168603933367> (дата звернення: 12.10.2023).

REFERENCES

1. BENKOVSKII, Ivan. Death, Burial and Afterlife according to the Concepts and Beliefs of the People. *The Kievan Past*. Kiev, 1896, no. 9, pp. 229–261 [in Russian].
2. BORIAK, Olena. “How an Angel will Lead to God”: *Funeral Rites of the Ukrainian-Belarusian Border: A Monograph*. Kyiv: DIA, 2021, 352 pp. [in Ukrainian].

3. ANON. *Memory Eternal and Glory of the Hero* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/3134274640236742> [in Ukrainian].
4. HNATIUK, Volodymyr. Funeral Customs and Rites. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1912, vol. 32, pp. 203–426 [in Ukrainian].
5. KOVAL-FUCHYLO, Iryna, compiler. Liudmyla IVANNIKOVA, scientific ed. *Lamentations*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, M. Ryl'skyi IASFE. Kyiv, 2012, 792 pp. [in Ukrainian].
6. HUZII, Roman. *From the Folk Thanatology: Carpathian Studies*. Lviv, 2007, 352 pp. [in Ukrainian].
7. ALCHYNSKA, Ira. *I've Said Good-bye to Someone Else's Son over the Phone* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0RLKNtXzhcemmQmGnbuQLWjh1QExFw3SGvx0H6fdAnBGzXmQtHtc5QjVyBLTyv1uul&id=100010872789616 [in Ukrainian].
8. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. *Ukrainian Laments: Anthropology of Tradition, Poetics of the Text*. Vasyl IVASHKIV, scientific ed. Kyiv: NASU M. Ryl'skyi IASFE. Kyiv, 2014, 360 pp. [in Ukrainian].
9. KONOBRODSKA, Valentyna. Polisia Funeral and Commemorating Rites. Vol. 1. *Ethnolinguistic Studies*. Zhytomyr: Polissia, 2007, 356 pp. [in Ukrainian].
10. KUZELIA, Zenon. Sitting and Playing near the Dead in the Ukrainian Funeral Rite. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*, vol. 122, pp. 103–160 [in Ukrainian].
11. LENCHEVSKII, L. Funeral Rituals and Beliefs in Starokonstantinov County of Volyn Province]. *The Kievan Past*, 1899, no. 7, pp. 70–78 [in Russian].
12. MALINKA, Aleksandr. Ukrainian Rites, Beliefs, Mourning at Funerals. *Ethnographic Review*, 1898, no. 3, pp. 96–106; no. 4, pp. 151–152 [in Russian].
13. MYKYTENKO, Oksana. *Balkan-Slavic Text of Funeral Mourning: Pragmatics, Semantics, Ethnopoetics*. Kyiv, 2010, 424 pp. [in Ukrainian].
14. MYKYTENKO, Oksana. *Serbian Laments: Poetics and Historical-Geographical Analysis*. Kyiv: Scientific Thought, 1992, 151 pp. [in Ukrainian].
15. HEMA, Mykhailo. He has Put the Wedding Ring on His Beloved in the Coffin: The Groom Shared His Memories of the Deceased Yuliia Shevchenko. *24 Channel*. August 18, 2023 [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: https://24tv.ua/viyni-ukrayini-zaginula-yuliya-shevchenko-narecheniy-rozpoviv_n2374658 [in Ukrainian].
16. VESELSKYI, Oleh. Without a title [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/100076666843345/videos/204861399079169/> [in Ukrainian].

17. Olena Kukla and Yaroslav Sergeevich. June 15, 2022. *Son, Dear Son, Little Son...* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/elena.kukla.1/videos/1190477261769122/> [in Ukrainian].

18. SVIENTSITSKYI, Ilarion. Funeral Lamentation and Church-Religious Poetry (Study on the Development of Motifs of Folk Literature). *Notes of the Shevchenko Scientific Society*, 1910, vol. 93, pp. 32–53; vol. 94, pp. 5–39 [in Ukrainian].

19. SVIENTSITSKYI, Ilarion. Funeral Laments. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1912, vol. 31, 129 pp. [in Ukrainian].

20. CHUBINSKIY, Pavel. *Proceedings of Ethnographic-Statistical Expedition to the Western-Russian Land, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society. South-Western Department. Materials and Studies: Reprint: In Seven Volumes*. Vol. 4: Rites: Celebration of Child Birth, Christening, Wedding, Funeral. Published under the supervision of Nikolai KOSTOMAROV. Hanna SKRYPNYK, ed.-in-chief. NAS of Ukraine, M. Ryl'skyi IASFE. Kyiv, 2010. 798 pp. Funerals. Pp. 697–713: music [in Russian].

21. *He has Flown to the Sky as an Angel...* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/543866884171561> [in Ukrainian].

22. LIASHUK, Karinka. *We've Bided Farewell to Our Hero...* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/100015028302619/videos/643168603933367> [in Ukrainian].

Отримано / Received 20.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 398.8(=161.2):784.71](08)Грінченко“16/20”
DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.032>

КОЗАР ЛІДІЯ

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2997-6106>

KOZAR LIDIJA

a Ph. D. in Philology, a senior research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2997-6106>

Бібліографічний опис:

Козар, Л. (2023) Політичні пісні зі збірника Бориса Грінченка та сучасні історичні новотвори. *Слов'янський світ*, 22, 32–56.

Kozar, L. (2023) Political Songs from the Collection of Borys Hrinchenko and Modern Historical Neologisms. *Slavic World*, 22, 32–56.

ПОЛІТИЧНІ ПІСНІ ЗІ ЗБІРНИКА БОРИСА ГРІНЧЕНКА ТА СУЧАСНІ ІСТОРИЧНІ НОВОТВОРИ

Анотація / Abstract

У статті вперше розглянуто пісні політичного життя про руйнування Запорозької Січі зі збірника Бориса Грінченка «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (Чернігів, 1899, т. 3) та сучасні пісні про війну 2022 року. Їх наукову вагу збільшує те, що вони походять із достовірного джерела – записів, в основному зроблених Ф. Вовком у Добруджі від очевидців подій – від козаків, які після ліквідації Запорозької Січі утворили в турецьких володіннях Задунайську Січ (1775–1828).

Мета статті – проаналізувати історичні пісні, в яких розкриваються намагання московських правителів перетворити Україну на провінцію росії, знищивши Запорозьку Січ, яка була великою соціальною силою в Україні, осередком її вольності та незалежності. Також проведено паралелі із сучасними піснями про новітню російсько-українську війну, які передають знуцання росіян з українців під час окупації. Як і двісті років тому, росія продовжує свої наміри нищення українців і України.

Джерельною базою дослідження стали сучасні історичні новотвори про російсько-українську війну, віднайдені на інтернет-сайтах, – «Вірші з окопу», «Пам'ятай», «Розстріляна весна (Буча)», «Рідна Буча», «Ненароджений», «Деся у Бучі, під парканом, зразу біля хати», «У лісі-лісі темному», «Враже», «Отче наш». Процитовані у цій статті пісні про війну досить детально й емоційно відтворюють трагедію окупації Бучі й інших населених пунктів Київщини, які стали на шляху ворога у його наступі на столицю і прийняли весь його удар на себе.

Ключові слова: політичні пісні про руйнування Запорозької Січі, Борис Грінченко, сучасні історичні новотвори, пісні про російсько-українську війну.

The songs of political life about the destruction of the Zaporizhzhian Sich from the collection of Borys Hrinchenko “Ethnographic Materials Collected in Chernihiv and Neighbouring Provinces” (Chernihiv, 1899, vol. 3) and modern songs about the war of 2022 are considered in the article for the first time. Their scientific weight is increased by the fact that they have come from a reliable source. Records are mainly made by Fedir Volk in Dobruja from the eye-witnesses of these events. These are the cossacks, creating the Danubian Sich in the Turkish possessions (1775–1828) after the Zaporizhzhian Sich has been abolished.

The article authoress is aimed at the analysis of historical songs revealing the attempts of Moscow rulers to turn Ukraine into a province of Russia. The attempts to destroy the Zaporizhzhian Sich are caused by its great social force in Ukraine. It has been considered as the center of freedom and independence. The modern songs' parallels about the war of 2022 are given as well. Modern songs convey the mockery of Russians against Ukrainians during the occupation. Today Russia continues to destroy Ukrainians and Ukraine as two hundred years ago.

The source base of the research is formed with the new historical neologisms about the war of 2022, found on Internet sites – “Poems from the Trenches”, “Remember”, “Executed Spring (Bucha)”, “Native Bucha”, “Unborn”, “Somewhere in Bucha, under the Fence, right next to the House”,

“In the Forest, Dark Forest”, “The Enemy”, “Our Father”. The founded and submitted songs about the war have presented the sufficient, detailed and emotional evidence about the tragedy of the occupation of Bucha and other settlements of Kyivshchyna. They have taken the main blows on themselves, and they have opposed the enemy’s attacks on Kyiv.

Keywords: political songs about the destruction of the Zaporizhzhian Sich, Borys Hrinchenko, modern historical neologisms, the songs about Russian-Ukrainian war.

Вступ. Минуле України – це історія народу, позбавленого державності, що впродовж багатомісячного існування змушений був боротися за свою волю і незалежність. Пісні політичного життя являють собою своєрідний архів визвольної боротьби народу, в яких він, за словами Ф. Колесси, «зложив <...> свою сповідь, відкрив свою душу, виявив свободолюбиві змагання та зобразив вірно свою вдачу» [8, с. 182]. Справедливо зазначав М. Стельмах про те, що наша героїчна поезія народжена «не в затишку біля домашнього вогнища, а на сплюндрованих вогнем і мечем поселеннях, не під дзвін золотої бджоли, а під гадючий посвист петлі татарського ординця і зловісний блиск турецького ятагана», «на велелюдних, розколиканих тяжкими звістками майданах і орлиних гніздах Запорозької Січі, в турецькій неволі і в кривавих січах проти чужоземних людоловів і поневолювачів» [16, с. 6]. Протягом трьох століть героїчне українське козацтво вело бої за визволення краю від чужоземних поневолювачів. Запорізька Січ стала лицарською школою волелюбності та непримиренності до будь-яких проявів насильства і гніту, уособленням незнищеного бойового духу українського народу, який він зберіг через віки рабства і неволі у боротьбі за виживання та розвиток. Пісні політичного життя зі збірника Б. Грінченка «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (Чернігів, 1899, т. 3) подають детальне відображення історії життя і боротьби українського народу за утвердження національної гідності. Б. Грінченко

приділяв велику увагу історичним пісням, які змальовують боротьбу українського народу проти турецько-татарського та польсько-шляхетського поневолення, проти колонізаторської політики царської росії. **Метою** пропонованої статті є аналіз історичних пісень про руйнування Запорозької Січі зі збірника Бориса Грінченка «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (т. 3, Чернігів, 1899), в яких розкриваються намагання московських правителів перетворити Україну на провінцію росії, знищивши Запорізьку Січ, яка була великою соціальною силою в Україні, осередком її вольності та незалежності. Також проведено паралелі з сучасними піснями про війну 2022 року, які передають знущання росіян з українців під час окупації. Як і двісті років тому, росія продовжує свої наміри нищення українців і України. **Джерельною базою дослідження** стали сучасні історичні новотвори про війну 2022 року, віднайдені на інтернет-сайтах, – «Вірші з окопу», «Пам'ятай», «Розстріляна весна (Буча)», «Рідна Буча», «Ненароджений», «Десь у Бучі, під парканом, зразу біля хати», «У лісі-лісі темному», «Враже», «Отче наш». Віднайдені та подані пісні про війну досить детально й емоційно відтворили трагедію окупації Бучі та інших населених пунктів Київщини, які стали на шляху ворога у його наступі на Київ і прийняли весь його удар на себе. Ці поетичні твори частково були в полі зору сучасних дослідників [1]. Політичні пісні зі збірника Б. Грінченка досліджували І. Березовський, О. Дей, М. Драгоманов, М. Костомаров, Ф. Колесса, М. Стельмах, І. Франко та ін.

Основна частина. Значну цікавість серед пісень політичного життя у збірнику Бориса Грінченка «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (т. 3, Чернігів, 1899) становлять історичні твори про руйнування Запорозької Січі та знищення козацтва. Їх наукову вагу збільшує те, що вони походять із достовірного джерела – записи, в основному, зроблені Ф. Вовком у Добруджі з уст очевид-

ців подій – від козаків, які після ліквідації Запорозької Січі утворили в турецьких володіннях Задунайську Січ (1775–1828). Частина пісень була опублікована М. Драгомановим у женецькому збірнику «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.» (ч. 1, розд. 2, 1885, с. 100–101). Це стосується, насамперед, двох варіантів пісень про так звану «каналську роботу», до яких М. Драгоманов подав деякі текстологічні пояснення, – «Ой понад річкою, понад Синюхою» [3, № 1426 А, Б]. У них збереглися спогади народу про страхіття земляних робіт, які запровадили московські правителі з метою винищення українського козацтва. Їх примушували виконувати важкі каналні та лінійні роботи при спорудженні укріплень, фортець, осушенні боліт у суворих кліматичних умовах далекої півночі та півдня. «У 1721 р. за наказом Петра I, як відомо, Скоропадський відправив на каналну роботу до Ладоги 12 тисяч козаків під начальством трьох полковників. У суворих умовах в тому ж році вмерло 2461 чоловік. У наступному 1722 р. туди знову було відправлено 10 тис. козаків» [12, с. 50]. Обидва варіанти зі збірника Б. Грінченка малюють жахливу картину каналної неволі:

Ой понад річкою, понад Синюхою
Та терни погоріли –
Гей вже ж наші, наші сіромахи
Без харчів помарніли!

Бідні «сіромахи» просять «подати переміну», щоб «марно не загинути». «Козак молоденький» «обізвався воєводі за плату» – йому «набили на ноги кайдани, дали в руки лопату» і «послали на вішню роботу та канави копати». Далі подається образ бідного «сіроми», який сидить над канавою і «жалібненько плаче». Обидва варіанти закінчуються іронічним поздоровленням московських царів – «царя Петровича», «сударині Катерини» [3, № 1426 А], «царя Костянтина», «цариці Катерини» [3, № 1426 Б]. Останні рядки сповнені оптимізму і віри в те, що настане воля:

Гей ще ж бо я козак молоденький
На Сибіру й не загинув! [3, № 1426 А].

У піснях є згадки про річку Синюху, тобто про будування на ній в 1743–1744 роках укріплень за цариці Єлизавети. М. Драгоманов вважав, що цей варіант «старіший роботи на річці Синюсі»: «спомин воеводи» та «кінець варіанту з явною подякою цареві і цариці» «дає право думати, що він зложений був за часи Петра II й молодой його нареченої, княжни Катерини Долгорукої (котру маніфестом зведено було звати Імператорським Височеством), коли наших козаків, – перше слобожан (1727), а потім і гетьманців (1729) пущено було додому» [6, с. 102]. Взагалі в піснях про «каналні роботи» відбулись події різних часів – «в них перемішано пригоди грабарської роботи українців на канаві Ладозькій (1721–1722, за царя Петра I), в походах за Кавказом (1722 – 1729, за царя Петра I, цариці Катерини I і царя Петра II) й коло будовання кріпостів на лінії по річці Синюсі (1743–1744, за цариці Єлизавети) і навіть ще пізніше (1768–1774)» [6, с. 99].

Московські правителі намагалися перетворити Україну на звичайну провінцію росії, знищивши Запорозьку Січ, яка була великою соціальною силою в Україні, осередком її вольності та незалежності. Перший наступ на Січ було зроблено при царюванні Петра I після краху спроби І. Мазепи розірвати з Москвою, яка розглядається в історії «скоріше як акт патріотизму, аніж як уособлення віроломства» [17, с. 491]. Полтавська битва (1709) поклала край намаганням українців відокремитись від росії [17, с. 151]. Ці сумні події досить виразно зафіксували такі рядки з історичної пісні, вміщеної в збірнику Б. Грінченка:

Ой під городом да Полтавою
Да висока могила,
Там полягла козацькая слава
І згинула Україна [3, № 1431].

У пісні відбився рішучий протест вільного козацтва проти політики царського уряду росії – «забрати славних запорожців в пікенери» (тобто піше військо):

А запорожці, догадливі хлопці,
Сю раду зачули,
Подумали да поговорили,
Да за море махнули [3, № 1431].

Тут мається на увазі перехід запорожців на татарські землі, які належали кримському хану. З 1709 по 1734 роки козаки жили в так званій Січі, в Олешках. Тільки після смерті Петра I вони повернулися в Україну та заснували нову Січ на річці Базавлуці. У пісні народ висловив думку про те, що настане воля, що з ліквідацією запорозького козацтва Січ не втратила свого суспільного значення:

Ой тоді вже ви нас побачите
Ой у сій хатині,
Як вернеться гетьманщина
В нашої України.
Ой у степу високі могили
Стоять та сумують:
Ой десь наші славні запорожці
За морем панують [3, № 1431].

Найбільше переживання народу викликало остаточне знищення Січі, що поряд з іншими трагічними подіями XVIII ст. (скасування Гетьманщини, 1764 р.; Слобідської козащини, 1765 р.; запровадження кріпацтва і рекруччини, 1783 р.), найбільше позначилися на його незалежності. «Після Хмельницького до самих часів Катерини ми бачимо, як замість того, щоб розростатись тому доброму, що було в козацьких українських порядках, воно топчеться царями або схне, – а зле поливається, розростається» [6, с. 102]. Пісні цього періоду сповнені туги за колишніми вольностями:

Жаліються хлопці,
А що нас обіждають:

Дарували землю,
А тепер одбірають.
Ой ходімо, братці,
До цариці просити:
Чи не дасть нам землю
А хоч віку дожити?
Прийшли до цариці
Та й заголосили:
«Ой вірно ми, матушко,
Не по правді служили?» [3, № 1432].

Далі йдеться про перехід запорожців на службу до турецького царя, який наділив їх землею «од Дністра до Богу», границею – «по Бендерську дорогу». Таким чином, в пісні досить добре збереглася інформація про втечу частини запорожців за Дунай до турецького султана, де довгий час існувала Задунайська Січ (1775–1828). Останні рядки пісні передають тяжкий настрій козаків, нарікання на гірку долю:

А вже ж бо нам, братці,
Тиї рибки не ловити,
Ой тяжко-важко
Та між панами прожити [3, № 1432].

Такі пісні, що оплакують руїну Січі, М. Драгоманов вважав «останніми українськими піснями, в котрих видно думку про яку-небудь державну волю і взагалі – про самостійність українців перед чужими державами» [5, с. 22–23]. У них засуджується факт ліквідації Запорозької Січі, звучить туга за рідною землею. Так, один з двох варіантів пісні про козаків-чорноморців розпочинається такими рядками:

Да не буде лучче, да не буде краще,
Як у нас на Україні!
Гей край добрий, степ веселий
Да й занапастили! [3, № 1433 А].

Далі йдеться про переселення Чорноморського козачого війська з Дністра на Кубань – «на вічнеє врем'я жити». Як ві-

домо з історії, це військо було утворене з тих козаків, що жили в Чорноморії, в районі Очакова, з метою протидії впливам Задунайської Січі. Це так зване Військо вірних козаків стало доброю підмогою росії під час війни з Туреччиною. Про один із таких героїчних боїв козаків під керівництвом колишнього запорозького писаря Антона Головатого йдеться в пісні «Ой стояли ми та на гавані»:

Ой заїхали та запорожці
Дунаєм-водою
І забрали увесь турецький запас
І лодки з ордою [3, 1434].

За всі ці героїчні бої козакам були подаровані завойовані ними ж землі понад Чорним морем – од Бугу до Дністра, де вони й заснували свій кіш у селі Слободзеї. Але після перемир'я з Туреччиною (1792) російська цариця знову обдурила запорожців, видавши грамоту (30 червня 1792 р.) про переселення чорноморських козаків на Кубань. У піснях дуже добре збереглися ці історичні подробиці:

Тисяча сімсот дев'яносто третього года
Ой прийшов указ од нашої цариці
Із Петербурга города,
Щоб пан Чепіга, пан Головатий
Забрав усіх чорноморців,
Щоб виступали на Кубань ріку
[3, № 1433 А].

У другому варіанті говориться, що «указ» цариці був виданий в 1791 році. У піснях відбився тривожний настрій козаків, у них звучить жаль за рідними місцями:

Ей, нумо, братця, славні запорожці,
Вороні коні сідлати,
Бо либонь не жарти
нам цариця пише –
Із Слободзеї виступати.

Ой ви прощайте,
куріні любезні,
Уже ж нам у вас
більше не жити!
Ой ви прощайте ви,
стеги буджацькі,
Вже ж нам по вас
більше не ходити [3, № 1433 А].

Останні рядки другого варіанту приховали деякі риси оптимізму – козаки ще були сповнені надії на своє краще майбутнє на нових землях:

Ви ж будете знати,
превражі черкеси,
Що ж то може запорожець,
Ви постарайтеся,
ви милее браття,
Да поможе чудотворець! [3, № 1433 Б].

Зобов'язання козаків «уражого черкеса щодня, як зайця <...>, по горах гонити» має реальну основу. В грамоті про переселення чорноморців на Кубань зазначалося, що козаки повинні оберігати російські кордони від нападників, зокрема черкесів. Згодом вони були з'єднані з російськими «лінійними козаками» та названі Кубанським військом. Таким чином, до 1800 року російська імперія знищила всі ознаки національного життя українського народу. У пісні йдеться про те, що навіть птиця з України вже не могла долетіти до далекої козацької Січі:

Да уже й галці, да уже й чорній
Да на Дін не літати,
Ой уже нашого пана кошового
Повік не видати! [3, № 1433 А].

Серед пісень політичного життя є частина творів, які не приурочуються до цілком конкретних історичних подій, хоча

в них теж висловлено своєрідну реакцію народу на різні зміни суспільно-політичного життя. Так, одна з них – пісня-алегорія – в символічній формі змальовує неволю, безпритульність України після скасування Запорозької Січі:

Журку, журку та
малий жайворонку.
Не мости гнізда коло
бистрого Дніпра.
Помости гніздо в степу
при дорозі,
При зеленім облозі.
Там козаки йтимуть
Та й коней вестимуть,
То вони ж твоє гніздо
Копитами розіб'ють [3, № 1424].

Отже, пісні політичного життя зі збірника Б. Грінченка подають детальне відображення боротьби українського народу за свою свободу і незалежність від імперських зазіхань сусідніх імперій. Адже відомо, що московські правителі намагалися перетворити Україну на звичайну провінцію росії, знищивши Запорозьку Січ, яка була великою соціальною силою в Україні, осередком її вольності.

З того часу минуло понад 200 років. І ось 24 лютого 2022 року росія знову завдала страшного удару Україні, розпочавши широкомасштабне вторгнення, що поставило під загрозу існування української нації. Першими були окуповані містечка біля Києва – Буча, Ірпінь, Ворзель, Гостомель, Бородянка та інші, які прийняли весь удар на себе, захистивши столицю. Окупація тривала до 1 квітня 2022 року. Коли 2 квітня у звільнені населені пункти зайшли українські військові та журналісти, то те, що вони побачили, шокувало світ, – цивільних людей розстрілювали на вулицях, у багатьох були зв'язані руки, деяких катували і гвалтували. Тіла людей

знаходили також у підвалах і квартирах. Усі ці жахи війни передав Петро Мага у «Вірші із окопу» [10]:

Схилилися знамена і вітрила,
Розгубленість в обличчях і серцях.
І вся планета ніби заніміла,
І пробує повірити в цей жак.

Ридає Бог на вічному престолі,
Не бачили давно на небесах:
Прострелені потилиці і долі
І свастики на зламаних тілах.

Хоча напевне долітав до неба
Старечий стогін і дитячий плач,
Дівочий божевільний крик: «Не треба!»
І регіт орків зі смердючих паш.

Маленька Буча стала, як безодня,
Згорів під танком тихий світлий рай:
Гуляй, Іван! Нам можна все сьогодні,
Хабаровськ і Іваново, гуляй!»

Столітні сосни хмарами накрило,
Та поливав свинець замість води.
І полягали люди у могилу,
І вкрилися землею назавжди.

Летять у далечінь небесні сотні,
Вже без турбот, без болю і без кривд.
Над ямою тремтить дідусь самотній,
Шукає рідних серед сотень тіл.

За краще місце б'ються репортери
І роблять фото в різних кольорах.
Всі видання, всі світові етери
На рейтинги помножать чорний жак.

Барвіста земле, чом ти замовчала?
Чом над світами тиша аж дзвенить?
Ми ж говорили, ні, ми всі кричали!
А ви не чули! Жріть, панове, жріть!

Заклейте писок стрічкою із газу,
Готуйтеся до наступної зими.
І слухайте, як рашинська зараза
Вам завтра скаже: «Це були не ми.

Ми атакуєм виключно любов'ю.
Хіба ми брали участь у війні?
Ми сяли добро у Придністров'ї, у Грузії,
В Донбасі і Чечні».

Це вже було і з нами і не з нами
І це на жаль триває сотні літ.
Для всього світу Буча – це екзамен,
Чи має право жити білий світ?

Якщо у ньому здохла справедливість,
Якщо свободу продають як крам,
Хай буде він як з постера красивим,
Навіщо світ такий потрібен нам?

А виродків ми точно відшукаєм.
Гвалтівників, убивць і паліїв.
В Іванові, Хабаровському краї,
Як треба, то дістанем з-під землі.

Щоб згинув рід ваш сатанинський, сучий,
Щоб як один вожді перевелись.
Лише тоді всміхнеться наша Буча
І спробує зажити, як колись.

Дуже сильні слова поданого твору змусять задуматися ще
не одне покоління над жахливими звірствами «русского міра»

в Бучі. Увесь світ зараз захоплюється силою і мужністю українського народу. Українці продовжують знищувати окупантів не тільки зброєю, а й словом. З кожним днем нашої відважної боротьби з ворогом народжується все більше віршів і пісень, які піднімають бойовий дух кожного громадянина України, вселяють віру в перемогу, закликають нас пам'ятати всіх людей, які загинули у цій жакливій війні за волю України. Тарас Пастух у статті «Поезія в час війни» [13] наголосив, що війна пов'язана зі сферою почуттів, із сильними враженнями й емоціями, які охоплюють громадян, вона суттєво трансформує життєві цінності, пріоритети, а також зумовить появу чималої кількості справжніх поетичних текстів, оскільки поезія – це також форма колективного опору. Ще раніше, у 2019 році Н. Кононенко, фольклористка, професорка фольклору у відділі сучасних мов і культурних студій при факультеті гуманітарних наук Університету Альберти в Едмонтоні (Канада) висловила думку про те, що фольклор – це мистецтво, а одна з його функцій – зробити з травми щось таке, що дасть змогу з нею якось співжити, осмислити; що коли все добре, то фольклор відсутній, бо немає про що співати чи розповідати; а коли виникають війни, потрясіння – тоді з'являється «story» [9].

Серед багатьох поетичних творів не можна оминати пісню «Пам'ятай» [20], яку виконала Таніта Нова. Автор віршів – Михайло з Бучі, котрий 13 днів провів в окупації. Пісня закликає пам'ятати про кожну вбиту людину. Це не текст, а римовані нерви, крики, біль:

– Я застрелений хлопець із Бучі,
Я хотів би побачити Прагу,
Відвідати Рим і Ніцу,
Але снайпер поцілив з даху.
– Я жінка з авто біля Ворзеля.
Моє тіло, на жаль, продірявлене.
Я б хотіла бродити Варшавою,
Та надії мої розчавлені.

Не тікай ти від нас далеко,
Не стрибай через наші могили,
Пам'ятай, що ми теж були,
Пам'ятай, що ми теж хотіли.
– Я дитина, що там, під завалами,
Я померла, на жаль, від зневоднення,
Під стогін руїн Маріуполя,
А хотіла хоча б до Тернополя.
Не тікай ти від нас далеко,
Не стрибай через наші могили,
Пам'ятай, що ми теж були,
Пам'ятай, що ми теж хотіли.

Таких творів зараз дуже багато, в них звучить біль за знівечені людські життя, зруйновані міста і села, туга за Україною. Як і двісті років тому, росія продовжує свої наміри нищення українців і України. Тільки на Київщині під час окупації загинуло понад 1300 мирних жителів. Ці поетичні сучасні «плачі» закликають кожного з нас пам'ятати, якою ціною здобувалася свобода України, пам'ятати кожну втрачену людину. Такі твори мають стати одним з напрямів досліджень сучасної фольклористики. Особливо багато піснених «плачів» оспівують трагедію Бучі. Це пісня «Розстріляна весна (Буча)», яку створили отець Петро Половко та Ірина Федішин у квітні 2022 року:

Здригнувся світ – це біль пекуча,
Мов на хресті розп'ята Буча.
Немає сонця тільки ночі,
Нема життя – закриті очі.
Нема весни – її спалили,
Ні це не сни, їх взяли й вбили.
Бо їх вина, що українці,
Це 41-й – фашисти, німці.
До Бога хочеться кричати
І битись в груди не мовчати...
Але і Ти був на хресті,

Зв'язали руки теж Тобі.
Сміялись, били і плювали,
І одіж твою роздирали.
Хоч мав ти силу всю могучу,
Згадай, Ісусе, нашу Бучу.
Поглянь на свіжі ще могили,
Одне прошу – подай нам сили.
Вже не питаюся чому,
Лиш зупини оцю війну.
Пробач, до зла ми стали спішні,
І визнаєм, що ми є грішні.
Помилуй, Боже, ще хоч раз,
Помилуй нас, помилуй нас.
Здригнувся світ, що кров текуча,
Побачив світ – розп'ята Буча.
Весна розстріляна і мрія,
Побачив світ, яка росія [14].

Ще одну пісню – «Рідна Буча» – створили Дмитро Хома і Ганна Мудра, співачка дуету «Горислава». «Зародився задум цієї пісні у Бучі. В підвалі. Де я з моїми земляками пережила 15 жахливих днів і ночей... А народилася пісня у місті Надвір-на, у мальовничому куточку України, де я знайшла прихисток і де не перестає плакати моє серце за рідною батьківщиною... Сльози перетворились на ноти, плач на спів... Я дуже дякую всім людям, які взяли участь в народженні пісні “Рідна Буча”» [11], – написала Ганна Мудра на своїй сторінці у фейсбуці. Пісня «Рідна Буча» стала плачем-реквіємом за загиблими бучанцями, своєрідним закликem зупинити звірства московських ворогів:

Не знаю я, хто видумав війну,
І чи були у нього батько й мати.
Та знаю, рідна, не таку весну
Хотіли ми з тобою зустрічати.
Прости мене, ріднесенька, прости,
Що з орками були нерівні сили.

Що у твоїх дворах живі хрести,
У ХХІ вік братські могили.

Моя ти рідна Буча, місто-цвіт,
Не заживуть на серці біль і рани,
Те, що побачив нині білий світ,
Не розуміють навіть Божі Храми...

Нехай пройде колись багато літ,
Хай знають всі рашиські суходоли,
Моя ти рідна Буча, місто-цвіт,
Твій біль я не прощу уже ніколи.

За що молюся я усім богам,
Прийняла ти такі нестерпні муки?
Ці звірства вам, московським ворогам,
Вже не пробачать діти і онуки.

Ми відбудуємо тебе і знов
Засвітить сонце, зацвіте калина.
Вони заплатять за бучанську кров
За матір, доньку, чоловіка і за сина.

За Бучу, Рубежівку, за Ірпінь,
Гаврилівку, Гостомель і Охтирку,
Чернігів, Харків, Миколаїв і Донбас,
За Маріуполь, Бородянку, Димер,
Херсон, Житомир, Київ, Лісову,
За Суми, за Одесу і за Рівне,
Дітей-сиріт, скалічену весну,

За те, що принесли в наш дім війну,
За Україну з Заходу до Сходу...
Дай, Боже, сили нашому народу [18].

Варто також розглянути поетичний плач «Ненароджений», що його написав 7 квітня Сергій Доскач із міста Шепетівка, про страхіття війни, про ненароджені душі, які пішли на небо.

Цей крик-плач невинно убитих українських душ має почути кожен, кому не байдужа ця трагічна історія нашої країни:

Я – ненароджений... Мене
Батьки побачили б у квітні,
Я уявляв, як загорне
Мене матуся у блакитну
Новеньку ковдру й проспівала
На вушко тиху колискову,
А тато скаже: «Я чекав
На тебе, сину мій, соколе».
Я так хотів прийти в цей світ,
Побачити весну співучу,
І крикнути життю: «Привіт!
Це я – маленький хлопчик з Бучі!
До тебе весело лечу
Щосили із квітневим вітром!»...
А замість цього я відчув,
Як серце мамине затихло
Від пострілу... За що, скажіть?!..
І я під ним затих навіки...
Не народився я на світ,
Як мамі мріялось – у квітні [4].

Ще одна трагедія бучанського п'ятирічного, але уже сивого, хлопчика, який плаче на могилі убитої фашистами матері, веде з нею свою «дорослу» розмову, передана у інтернет-плачі «Десь у Бучі, під парканом, зразу біля хати», створеному 12 вересня 2022 року:

Десь у Бучі, під парканом, зразу біля хати
Поховали жінку, маму, – бо забили кати.
На могилі хрест з дощечок,
Квіти і консерви...
Коли бачиш весь цей жах – не тримають нерви!
І сидить, схиливши очі, біля той могили
Хлопчик, років десь п'яти, ледь тримає сили...
– Мамо, мамочко! Прокинься!
Рідна моя пташко!

Я ж без тебе зовсім сам! Як же мені важко!
Хто мені тепер співати буде колискові?
Хто корабрики змайструє білі, паперові?
А животик просить кашку, ту, що їв охоче,
Хто мені тепер зготує? Іншого не хочу!
Хто погладить по голівці – кучерявій, сивій...
Посивів я зовсім, мамо, в день отой жакливий....
Як же хочеться упасти у твої обійми,
І забути все лихе: росіянів, війни!
Може, матінко, це сон? Може я прокинусь?
І почую, як завжди: «Добрий ранок, сину!»
Притулюся я до тебе і закрию очі,
Щоб прогнати сни негожі, разом з тьмою ночі...
Але, ні! Не сон! Не сон! Знаю, що не сплю!
Бо болить так між грудьми, ледь я це терплю!
Але я не плачу, мамо, бо ж я є мужик!
Бути сильним і терплячим я без тебе звик...
Обіцяю тобі, ненько, вирости достойно!
І помститись тим рашистам, щоб було теж больно!
І не гнівайся, матусю, що таким я стану,
Більш не знаю, як лічити мою сильну рану!
Ех... піду я, моя люба,.. холодно у ніжки.
Я тобі лишив тушонку, ти поїж, хоч трішки....
Завтра знов прийду до тебе, ковдру принесу,
Щоб ти там, в землі, не змерзла – я тебе спасу... [19].

Христина Полянська зробила переспів дитячої пісні «У лісі-лісі темному», в якому передала трагедію смерті закатованих безіменних героїв, для яких домівкою став темний ліс:

У лісі-лісі темному... де завжди жила тьма...
поміж дерев і воронів лежать собі тіла...
І замість нових саджанців, яким рости й рости,
там сотні тіл поховано, там вирости хрести..
Відспівували ворони, оплакували теж...
За що їх так і хто вони? – кричали до небес.
Убиті, закатовані, без імені, лиш з номером...

Бо говорили мовою... бо не братались з ворогом.
У лісі-лісі темному поміж могил й хрестів...
літали тихо ворони та й ліс мов занімів...
Чекав, коли ж прийдуть, і ось уже знайшли.
Він довго був домівкою... сьогодні відпустив... [15]

Пісню «Враже» у жанрі «відьминоного замовляння» заспівала на 89-й день війни Енджі Крейда на слова Людмили Горової, намагаючись таким чином замовити Україну від ворога:

Сію тобі в очі,
Сію проти ночі.
Буде тобі, враже,
Так, як відьма скаже.
Скільки в святу землю
Впало зерен жита –
Стільки разів буде
Тебе, враже, вбито.
Скільки, враже, півень
Вночі кукуріка –
Стільки днів у тебе
Доживати віка.
Богові – Боже.
Ворогу – Вороже.
Буде тобі, враже,
Так, як Відьма скаже.
Скільки зробиш, враже,
Кроків по Вкраїні –
Стільки твого ляже
Роду в домовині.
Стане на пів світу
Чорного пристріту,
Буде тобі, враже,
Так, як Відьма скаже.
Писанку розпишу,
Люльку заколишу,
Матір твою, враже,
Без дітей залишу,

Батька твого, враже,
Смертю заспокою,
Жінку твою, враже,
Висушу ганьбою.
Богові – Боже
Ворогу – вороже
Буде тобі, враже,
Так як Відьма скаже.
Як просію горе
Крізь дрібненьке сито –
Станеш ти про пекло
Господа просити.
Та не буде, враже,
Смерть твоя легкою.
Та й у смерті, враже,
Не знайдеш спокою.
Слово моє липке,
Слово моє кріпке,
Буде тобі, враже,
Так, як мати скаже,
Буде тобі, враже,
Як дружина скаже,
Буде тобі, враже,
Як дівчина скаже,
Буде тобі, враже,
Як дитина скаже,
Буде тобі, враже,
Так, як відьма скаже [2].

Особливо емоційно передає всі жахіття війни інтернет-плач, що його написала Катерина Калитко у жанрі переспіву молитви «Отче наш»:

Отче наш,
сущий
у серцях неоперених,
у стягнутих дротом руках,
у засохлій глині під нігтями,
у колючих дошках, із яких збивають хрести.
Хай святиться
кожне ім'я віднайдене,
кожна пожежа болю над краєм ями,
кожен жовтий клопот зотлілої шкіри,
і той боець, що довго блює між соснами,
а тоді повертається і копає.
Нехай прийде
наше військо.
Нехай прийдуть
люди в білих комбінезонах.
Нехай прийде
міжнародна прокуратура.
Нехай прийдуть
наші невтішні рідні.
Нехай буде на небі і на землі
тісно від нашого мовчазного крику,
видно на три покоління вперед
у чесному світлі ненависті.
Віддай нам щоденні
імена і прізвища,
хай напишуть їх на табличках,
поверни наші голови,
наші обличчя,
наші впізнавані татуювання.
І не прощай нам нічого, якщо захочеш, –
бо і ми не прощаємо винуватцям,
стоїмо на суді твоєму

школяриками біля дошки,
розгорнувши душі, немов щоденники,
густо списані кривавою пастою –
зауваженнями за поведінку.
Але не введи нас на допит
у підвальну катівню,
не вклади нас у землю, стоптану чужаками,
у пільму історії,
в забуття.
Але визволи нас
від пам'яті про тіла,
вийми з хрускоту трощених наших хребців,
із тріску розбитих колінних чашечок,
із сухожиль перетятих,
із тихого шелесту крововтрати,
визволи від клубка задухи
у повних землі ротах.
Бо твоя є війна, і звірі, і сила, і слава,
і ексгумація,
і дух тяжкий над могилою,
де сина з отцем
кинуто поруч.
І нині, і повсякчас, і довіку.
Ми ж так добре вивчили цю молитву.
Чому ти у нас
не питаєш нічого? [7]

Висновки. У статті подано цілісні тексти, оскільки вони ще не досліджувалися, маловідомі читачеві. Всі породжені жорстокою російсько-українською війною 2022 року, де кожен рядок має глибоку історичну і художню цінність для світової культури. Зацитовані інтернет-плачі досить детально й емоційно відтворюють трагедію окупації Бучі та інших населених пунктів Київщини, які стали на шляху ворога у його наступі на столицю і прийняли весь його удар на себе. Дані історичні новотвори, які сьогодні народжуються й активно побуту-

ють, стали продовженням процесу піснетворення, в якому відобразилося намагання московських правителів перетворити Україну на провінцію росії. Пісні політичного життя зі збірника Б. Грінченка подають детальне відображення історії життя і боротьби українського народу за утвердження національної гідності. Як і двісті років тому, росія продовжує свої наміри нищення українців і України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже», або Віра, магія, містика в умовах війни. *Світ*. № 1–2 (січень). 2023. URL : <https://svit.kpi.ua/2023/01>.

2. Горова Л., Крейда Е. Враже. URL : https://www.youtube.com/watch?v=cdEEffF7_rU&ab_channel.

3. Грінченко Б. Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях. Чернігів, 1899. Т. 3. 767 с.

4. Доскач С. Ненароджений. URL : <https://www.facebook.com/groups/255425469158429/permalink/677841773583461/?sfnsn=mo&ref=share>.

5. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). Київ, 1918. С. 22–23. 154 с.

6. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. Женева, 1885. Ч. 1. С. 102. 137.

7. Калитко К. Отче наш. URL : <https://www.facebook.com/669786448/posts/pfbid02Yfvvq1hjVmo11YbRhx1zNucY6vreRH5tcU4C7m9Gcv9UdEwdqyuYEXsVcvuhWnf3l/?sfnsn=mo>.

8. Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії. Львів, 1905. 108 с.

9. Кононенко Н. Фольклор – це спосіб осмислення травматичого досвіду, перетворення жаків в мистецтво. *Україна модерна*. Серпень. 2019. URL : <https://rozmova.wordpress.com/2019/08/13/nataliya-kononenko/>.

10. Мага П. Вірш із окопу. URL : https://www.youtube.com/watch?v=8C2t_oa5lGY.

11. Мудра Г. Зародився задум цієї пісні у Бучі. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100053685172695>.

12. Новицький Я. Малоросійські історичні пісні, зібрані в Єкатеринославщині 1874–1903. Єкатеринослав, 1908. С. 50.

13. Пастух Т. Поезія в час війни. URL : <https://zbruc.eu/node/112014?fbclid=IwAR0GULfl8XYqmvIjQUosXLKXCMsUgflZrnrV3mYHG4MSSeKTB7URVJKGJw>.
14. Половко П., Федішин І. Розстріляна весна (Буча). URL : https://www.youtube.com/watch?v=42m6YNW5XAQ&ab_channel=IrynaFedyshyn.
15. Полянська Х. У лісі-лісі темному. URL : <https://www.facebook.com/groups/255425469158429/permalink/676588517042120/?sfnsn=mo&ref=share>.
16. Стельмах М. Народні перлини. Київ, 1971. 375 с.
17. Субтельний О. Україна. Історія. Київ, 1991. 512 с.
18. Хома Д., Мудра Г. Рідна Буча. URL : https://www.youtube.com/watch?v=8zSZhwPt-ic&ab_channel.
19. S. Art. Десь у Бучі, під парканом, зразу біля хати. URL : <https://www.facebook.com/groups/255425469158429/permalink/673209087380063/?sfnsn=mo&ref=share>.
20. TANITA NOVA. Пам'ятай. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=gITvpmWjJM0>.

REFERENCES

1. BONDARENKO, Halyna. "It will be Amazin for You, the Enemy, as the Witch Says" or Faith, Magic, Mysticism in the Conditions of War. *World* [online] [viewed 25 March 2023]. Available from: <https://svit.kpi.ua/2023/01> [in Ukrainian].
2. HOROVA, Liudmyla, Angy KREYDA. *Enemy* [online] [viewed 25 February 2023]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=cdEEffF7_rU&ab_channelhttps://svit.kpi.ua/2023/01 [in Ukrainian].
3. HRINCHENKO, Borys. *Ethnographic Materials Collected in Chernihiv and Neighbouring Provinces*. Chernihiv, 1899, vol. 3, 767 pp. [in Ukrainian].
4. DOSKACH, Serhii. *Unborn* [online] [viewed 15 January 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/groups/255425469158429/permalink/677841773583461/?sfnsn=mo&ref=share> [in Ukrainian].
5. DRAHOMANOV, Mykhailo. *New Ukrainian Songs about Public Affairs (1764–1880)*. Kyiv, 1918, 154 pp. [in Ukrainian].
6. DRAHOMANOV, Mykhailo. *Political Songs of the Ukrainian People of the 18th – 19th Centuries*. Genève, 1885, part 1, 137 pp. [in Ukrainian].
7. KALYTKO, Kateryna. *Our Father* [online] [viewed 12 January 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/669786448/posts/pfbid02Yfvvq1hjVmo11YbRhxlzNucY6vreRH5tcU4C7m9Gcv9UdEwdqyuYEXsVcvuhWnf3l/?sfnsn=mo> [in Ukrainian].

8. KOLESSA, Filaret. *Review of Ukrainian-Russian Folk Poetry*. Lviv, 1905, 108 pp. [in Ukrainian].

9. KONONENKO, Nataliia. Folklore is a Way of Understanding the Traumatic Experience, Turning Horror into Art. *Modern Ukraine*. August. 2019 [online] [viewed 12 March 2023]. Available from: <https://rozmova.wordpress.com/2019/08/13/nataliya-kononenko/> [in Ukrainian].

10. MAHA, Petro. *Poem from the Trench* [online] [viewed 14 March 2023]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=8C2t_oa5lGY [in Ukrainian].

11. MUDRA, Hanna. *The Idea for this Song has been Originated in Bucha* [online] [viewed 14 February 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100053685172695> [in Ukrainian].

12. NOVYTSKYI, Yakiv. *Ukrainian Historical Songs, Collected in Yekaterynoslavshchyna in 1874–1903*. Yekaterynoslav, 1908, pp. 50 [in Ukrainian].

13. PASTUKH, Taras. *Poetry in the Time of War* [online] [viewed 10 February 2023]. Available from: <https://zbruc.eu/node/112014?fbclid=IwAR0GULfI8XYqmvIjQUosXLKXCMsUgflZrnrV3mYHG4MSSeKTB7URVJKGJw> [in Ukrainian].

14. POLOVKO, O., Iryna FEDYSHYN. *Shot Spring (Bucha)* [online] [viewed 10 March 2023]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=42m6YNW5XAQ&ab_channel=IrynaFedyshyn [in Ukrainian].

15. POLIANSKA, Kh. *In the Forest, Dark Forest* [online] [viewed 20 March 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/groups/255425469158429/permalink/676588517042120/?sfnsn=mo&ref=share> [in Ukrainian].

16. STELMAKH, Mykhailo. *People's Pearls*. Kyiv, 1971, 375 pp. [in Ukrainian].

17. SUBTELNYI, Orest. *Ukraine. History*. Kyiv, 1991, 509 pp. [in Ukrainian].

18. KHOMA, Dmytro, Hanna MUDRA. *Native Bucha* [online] [viewed 12 March 2023]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=8zSZhwPt-ic&ab_channel [in Ukrainian].

19. ART, Sveta. *Somewhere in Bucha, under the Fence, right next to the House* [online] [viewed 10 February 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/groups/255425469158429/permalink/673209087380063/?sfnsn=mo&ref=share> [in Ukrainian].

20. NOVA, Tanita. *Remember* [online] [viewed 20 February 2023]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=gITvpmWjJM0> [in Ukrainian].

Отримано / Received 09.04.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 398:004.77](477:100):316.7:355.01(470:477)
DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.057>

ОЛІЙНИК ЯРИНА

студентка факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», лауреатка стипендії Президента України 2022–2023 років (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-6980-1932>

OLIYNYK YARYNA

a student of the Faculty of Humanities of the National University "Kyiv Mohyla Academy", laureate of the scholarship of the President of Ukraine in 2022–2023 (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-6980-1932>

Бібліографічний опис:

Олійник, Я. (2023) Український сегмент інтернет-мемів як складова глобалізованого мережевого фольклору. *Слов'янський світ*, 22, 57–78.

Oliynyk, Ya. (2023) The Ukrainian Segment of the Internet Memes as a Component of Globalized Network Folklore. *Slavic World*, 22, 57–78

УКРАЇНСЬКИЙ СЕГМЕНТ ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ ЯК СКЛАДОВА ГЛОБАЛІЗОВАНОГО МЕРЕЖЕВОГО ФОЛЬКЛОРУ

Анотація / Abstract

Статтю присвячено дослідженню інтернет-мемів як специфічного фольклорного жанру, який виник у результаті розвитку глобальних комунікаційних мереж.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб охарактеризувати інтернет-меми як одну з базових форм існування сучасного мережевого фольклору. **Об'єктом** дослідження є інтернет-мем як культурне явище, а його **предметом** – фольклорно-мистецький аспект інтернет-мемів. **Актуальність** дослідження визначається постійним зростанням впливу соціальних мереж на суспільну свідомість, зокрема, за

допомогою інтернет-мемів та інших засобів карнавалізації віртуальної реальності.

Показано, що типовий мем складається з візуальної і текстової компонент, які визначають його емоційне й смислове наповнення. Досліджено зв'язок цих компонент із мистецькими та фольклорними напрямками домережевої доби: візуальної – з постмодернізмом і поп-артом, а текстової – з прислів'ям, епіграмою, анекдотом. Визначено ключові риси, які характеризують інтернет-меми як фольклорне явище: анонімність, колективна співтворчість, варіативність контенту, приналежність до сміхової культури. Сформульовано перспективне завдання системного вивчення українського сегменту інтернет-мемів, який стрімко розвивається. Особливу увагу приділено новітньому пласту мемів, породжених відбиттям Україною повномасштабної російської агресії.

Ключові слова: інтернет-мем, медіа жанр, соціальні мережі, мережевий фольклор, глобалізація, національні маркери.

The article is devoted to the investigation of Internet memes as a specific folklore genre, arisen as a result of development of global communication networks.

The submitted study **is aimed at** the characterization of the Internet memes as one of the basic forms of modern network folklore. The **object** includes the Internet meme as a cultural phenomenon, and its **subject** is the folklore and artistic aspect of Internet memes. The **relevance** of the investigation is determined by the constant growth of the influence of social networks on public consciousness, in particular with the help of the Internet memes and other means of carnivalization of virtual reality.

It is shown that the typical meme consists of visual and textual components determining its emotional and semantic content. The relation of these components with the artistic and folklore directions of the pre-internet age is studied. The visual one is related to postmodernism and pop art, while the textual one is the successor of the proverb, epigram, and anecdote. The key features characterizing Internet memes as a folklore phenomenon are identified: anonymity, collective co-creation, variability of content, and attribution to a laughing culture. A perspective task of systematic study of the rapidly developing Ukrainian segment of Internet memes has been formulated. Special attention is paid to the newest layer of memes generated by Ukraine's resistance to full-scale Russian aggression.

Keywords: Internet meme, media genre, social networks, Internet folklore, globalization, national markers.

Вступ. Зазвичай у масовій свідомості українців фольклор постає як щось архаїчне – бабусині казки, народні пісні, вишиті рушники, традиційні вірування. Ми не усвідомлюємо, що це лише частина чогось більшого, адже фольклор стає результатом неперервної спонтанної колективної творчості національних і соціальних груп. Ми самі мимоволі щодня творимо сучасний фольклор.

У кожного часу свої казки. Епоха урбанізації зародила міську фольклорну традицію, істотно відмінну від патріархальної сільської. У другій половині ХХ ст. розквітнув специфічний фольклор молодіжних субкультур. Геніальний письменник-фантаст Станіслав Лем у своїх «Казках роботів» із притаманною йому іронією передбачив появу негуманоїдного фольклору машинної цивілізації. Однак поява домашніх «розумних машин» задала новий вектор саме для розвитку колективної творчості людських спільнот [14].

Наше сьогодення можна назвати епохою панування Інтернету й соціальних мереж. Тому в процесі формування постіндустріального інформаційного суспільства спостерігається поява нових форм фольклору з нетрадиційним жанровим оформленням і каналами передачі, творенням нових комунікаційних кодів і соціальних міфів [6]. Саме тому важливо класифікувати основні форми, яких набуває новочасний фольклор мережевої доби.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб охарактеризувати інтернет-меми як одну з базових форм існування сучасного мережевого фольклору. **Об'єктом** дослідження є інтернет-мем як культурне явище. **Предметом** дослідження є фольклорно-мистецький аспект інтернет-мемів.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

- ознайомитись з історією виникнення поняття «мем» і прослідкувати його еволюцію до сучасного поняття «інтернет-мем»;
- означити інтернет-мем як специфічний медіа жанр;

- визначити типову структуру інтернет-мему;
- дослідити зв'язок компонент інтернет-мему з мистецькими й фольклорними напрямками домережевої доби;
- визначити ключові риси, які характеризують інтернет-меми як фольклорне явище;
- проілюструвати отримані результати на прикладах україномовних інтернет-мемів.

Матеріали дослідження – відібрані інтернет-меми, а **теоретична та методична база** – наукова література, інтернет-публікації, присвячені вивченню питань функціонування мережевого фольклору, історії виникнення поняття «мем», комунікаційних і культурних аспектів інтернет-мемів. При цьому використано такі дослідницькі прийоми: опис, аналіз, порівняння, узагальнення, класифікацію.

Актуальність дослідження визначається постійним зростанням впливу соціальних мереж на суспільну свідомість, зокрема, за допомогою інтернет-мемів та інших засобів карнавалізації віртуальної реальності. **Новизна** роботи полягає в тому, що запропоновано модель структури типових інтернет-мемів і проаналізовано основні риси, які дозволяють зарахувати цей жанр до мережевого фольклору. Отримані результати й висновки мають практичне значення для теоретичного осмислення особливостей функціонування соціальних мереж як специфічного культурного простору. Вони також можуть бути використані при написанні статей з мережевого фольклору, під час проведення занять з медіаграмотності тощо.

З історії поняття. Появі терміна «мем» ми завдячуємо англійському біологові й популяризаторові науки Річардові Докінзу та його книзі «Егоїстичний ген», яка побачила світ 1976 року. У ній мем було означено як одиницю культурної інформації, яка поширюється від однієї людини до іншої за допомогою імітації або навчання [3]. Існують також інші визначення цього поняття, але їхнє трактування виходить за межі цього дослідження.

Цікаво, що вчений, який у своїх роботах розвивав теорію еволюції, увів термін «мем» за аналогією до поняття гену, який містить спадково поширювану біологічну інформацію. Аналогія з клітинними й субклітинними механізмами розмноження зумовила виникнення назв таких важливих ознак, як вірусність і мутагенність мемів – вони характеризують швидкість їх поширення та супутній рівень змінюваності інформаційного наповнення. У цьому контексті варто також згадати про модну теорію медіавірусів, яка концентрує свою увагу саме на випадках лавиноподібного поширення інформації в суспільстві, що за своїм характером дійсно може нагадувати епідемії інфекційних захворювань [16].

У певному сенсі мемом можна вважати будь-яке прислів'я, крилатий вислів, широковідому цитату. Сюди слід зарахувати також шедеври образотворчого мистецтва, музики тощо. На початку 2010-х років бурхливий розвиток соціальних мереж надав широкому загалу користувачів прості, доступні, а відтак, небувало демократичні інструменти для створення, модифікації й поширення коротких текстово-графічних повідомлень. Закономірно, що таким компактним і водночас мобільним медіаоб'єктам назва «меми» відповідала якнайкраще. Вони сформували окремий підвид, який правильніше називати «інтернет-мемами». Утім, як у побуті, так і в ряді спеціальних досліджень префікс-титул «інтернет» застосовують опціонально [4; 7; 15], зазвичай обмежуючись просто «мемом» чи, навіть, пестливим «мемасиком».

Меми як медіажанр. Перш ніж перейти до аналізу фольклорних рис інтернет-мемів, які стали одним з домінуючих типів медійних об'єктів, важливо чітко окреслити їхню жанрову приналежність. Найчастіше меми виділяють в окремий медіажанр, хоча його межі виглядають дещо розмитими, з огляду на багатоманітність і поліморфність досліджуваного явища. У праці Д. Кемпа-Фігури відзначено багаторівневий характер цього жанру, оскільки його прикладом є не лише окремі

меми-реалізації або серії мемів, а й шаблони-заготовки для створення мемів.

Нині в умовах інформаційного вибуху часто виникає потреба в паралельному різнорівневому кодуванні різних смислових пластів в одному інформаційному пакеті. Цю особливість із успіхом використовують в інтернет-мемах, які побутують у своєрідній динамічній рівновазі між матеріальним і віртуальним світами. Мережевими мемами стають події, образи, слова, народжені в реальності. Натомість, віртуальні об'єкти з'являються на вулиці, матеріалізуючись у написи на футболках чи плакати зовнішньої реклами. Наприкінці 2021 року промовистою ілюстрацією такої трансформації стала поява в Києві зовнішньої реклами одного з українських телеканалів, у дизайні якої було використано ідею мегапопулярного мему «Наталка і коти».

Наведений приклад демонструє функціональну гнучкість інтернет-мему – залежно від потреби, він може стати рекламним чи агітаційним плакатом, бути просто розвагою, жартом чи навіть навчально-методичним матеріалом. Мемі широко використовуються як інструмент сучасного пропагандистського й контрпропагандистського впливу, провладних і протестних політтехнологій [5].

При дослідженні інтернет-мемів особливу увагу звертають на їхні комунікаційні властивості [1; 4; 15]. Це цілком природно з огляду на потужний вплив мемів на масову свідомість.

Класифікація інтернет-мемів. Існує кілька класифікацій інтернет-мемів [2; 13]. Жодну з них не можна вважати досконалою. Вони дають змогу сформуванню умовний список різновидів цього жанру. Спробуємо коротко охарактеризувати їхні особливості, подаючи побіжно відповідні аргументи.

- Чистий текст – найпростіша й найдавніша форма мему. Тут інформаційний чи емоційний меседж витворюється виключно за допомогою лінгвістичних засобів.

- Текст, для якого смислове навантаження підсилюється особливостями графічного представлення шрифту, його кольором, оформленням фону. Ці атрибути неначе нав'язують глядачеві контекст, у який вміщується сказане. Слід зазначити, що цей тип мемів має спільні ознаки з рекламними логотипами.

- Статичне чи анімоване зображення, яке передає емоцію чи авторське ставлення до певної події. Найчастіше використовується в коментарях і спілкуванні в чатах. Наративний меседж тут домислюється інтуїтивно – його, так би мовити, винесено за дужки.

- Повний, або двокомпонентний текстово-графічний формат – найпоширеніший тип інтернет-мемів.

- Окремий субжанр суто графічних чи текстово-графічних мемів утворюють багатокадрові історії в картинках – фактично, меми-комікси (так звані «мемікси»). Таких кадрів може бути лише два – вони ілюструють експозицію та розв'язку мему.

- Мережеві медіаоб'єкти, які містять короткі фрагменти відео чи аудіо.

Найхарактерніша риса мему – миттєва дія на смислову й емоційну сферу з досягненням когнітивного та психоемоційного ефектів за найкоротший час. Це вимагає вибудови такої структури повідомлення, при якій би досягалось практично одночасне сприйняття всіх його складових, закодованих на різних рівнях. Зважаючи на це, двокомпонентні інтернет-меми, які містять статичне зображення й супровідний текст, будемо відносити до базового типу.

Аналізуючи емоційне та смислове наповнення інтернет-мему, доходимо висновку про нерівноправність ролей компонент з точки зору донесення інформаційних посилів до реципієнта [13]. Дійсно, текст відповідає за меседж, задаючи наратив, гасло, мотивацію чи демотивацію. Водночас зображення разом із супутнім графічним і кольоровим оформленням, так би мовити, дешифрують емоційний підтекст, навію-

ють очікуване ставлення до меседжу, часто розвертаючи його на сто вісімдесят градусів.

Саме завдяки цій бінарній дії досягається бажана свіжість сприйняття мему, яка зумовлює його вірусність, запускаючи практично неконтрольоване поширення в мережі. Звертаючись до застосованих Докінзом біологічних аналогій, уподібнимо інтернет-мем своєрідній векторній вакцині, в якій сутнісний текстовий код імплантовано до візуального носія, що має виконати роль тарану, який пробиває нашу емоційну оболонку. Емоційна насиченість мемів – головний чинник, який зумовлює їхнє поширення [2].

Текстова складова мемів. Спробуємо охарактеризувати генезис текстової компоненти інтернет-мему, її зв'язок із традиційними мистецькими та фольклорними жанрами. Враховуючи стислість, мінімалізм, відточений лаконізм переданого нею повідомлення, можна впевнено стверджувати, що її генеза пов'язана з анекдотом, епіграмою, прислів'ям, афоризмом. Майже завжди «мемний» текст буде проходити між полюсами гумору та сатири. Закладені в ньому глибока іронія, сарказм, відступи від мовних норм, використання обценної лексики – карнавалізація наративу – можуть значно підсилювати емоційний ефект, працюючи на розрив шаблонів сприйняття реципієнта [12].

Безумовно, найкраще наближення до емоційної атмосфери інтернет-мему – анекдот у сучасній своїй іпостасі. Інтернет-мем з його моментальною дією на свідомість можна до певної міри вважати візуалізованим анекдотом, стиснутим у часі в одну точку.

Генетичну спорідненість інтернет-мему з епіграмою, яка є здебільшого вербальним карикатурним портретом, можна вбачати в її дошкульній адресності. У цьому випадку «мемний» меседж має бути також персоналізованим, націленим на певну особистість чи чітко окреслену соціальну групу. Такими бувають, наприклад, політичні меми.

Прислів'я та афоризми, яким притаманна лаконічність, не досяжна для інших писемних і усних жанрів, цілком можуть претендувати на роль попередників текстової компоненти інтернет-мемів. Утім, на відміну від крилатих висловів минулого, текстовий меседж мему, як правило, не має дидактично-повчального характеру. Навпаки, найчастіше він сигналізує про вкрай несерйозне ставлення до висвітленої ситуації, яке не зрідка балансує на межі абсурду.

Візуальна складова мемів. Перейдемо до розгляду візуальної складової інтернет-мемів. Загальновідомо, що найчастіше мемами стають зображення [6], які ілюструють:

- незвичайні емоції та специфічний вираз обличчя зображеної особи (це виражає ставлення автора до ситуації);
- незвичайні обставини, дивну за формою і загадкову за змістом подію чи момент;
- добре знайому ситуацію або героїв з теле- чи кінострічки, іншого об'єкту масової культури;
- відомий (як правило, класичний) мистецький твір – картину, скульптуру тощо.

До цього списку можна додати зображення тварин чи дітей, які за означенням викликають емпатію, співпереживання.

Характерна особливість візуального ряду інтернет-мемів полягає в шаблонності, багаторазовому клонуванні зображень, у які можуть вноситися незначні зміни. Під час поширення мему його візуально-графічна компонента виявляється більш стійкою до «мутацій», ніж супровідний текст. Дійсно, заміна одного підпису на інший потребує значно менших затрат часу, зусиль і мистецького хисту, ніж модифікація чи створення нової картини.

Практика цитування, переосмислення, переінакшеної експлуатації образів, створених попередніми епохами, глибоко вкорінена в сучасному мистецтві. Загалом ця тенденція пов'язується з пануючим нині світоглядно-мистецьким напрямом, який прийнято називати постмодернізмом.

З огляду на це, реплікацію зображень у створюваних дво-компонентних інтернет-мемах можна інтерпретувати саме як переосмислене цитування. Утім, інтернет-меми слід було б зарахувати радше не до постмодерну, а до «копіпаستمодерну» (від англійського *copy-paste* – скопіювати-вставити), розглядаючи як своєрідний колаж, в якому закодовано авторське послання.

Така інтерпретація візуальної компоненти мемів оприявнює її генетичний зв'язок ще з одною течією сучасного образотворчого мистецтва – поп-артом. Для цього напряму характерна колажна варіативність і водночас – ритмічна, майже орнаментальна, повторюваність зображення. Цікаво, що з цієї точки зору серію інтернет-мемів, відгалужених від однієї шаблонної основи, можна інтерпретувати як своєрідний фрагментований «колаж», поширений у всесвітній мережі. До того ж, сам візуальний ряд інтернет-мемів часто будується саме за законами поп-арту, коли в центрі композиції розташовують нетипові, побутові предмети, які набувають статусу арт-об'єктів.

Фольклорні риси інтернет-мемів. Аналіз інтернет-мемів лише з позиції мистецької вартості характеризує їхній зовнішній бік, не розкриваючи механізмів побутування в мережевій спільноті. Важливо зафіксувати ті особливості досліджуваного феномену, які дають змогу класифікувати його як форму існування новітнього фольклору.

При цьому слід розуміти корінну відмінність між класичним фольклором і фольклором новочасним. Класичний фольклор фіксує й відтворює художніми засобами усталені, освячені часом знання, вірування та уявлення народу про світ, зазвичай набуті впродовж життя поколінь. Канал передачі результатів і прийомів такої колективної творчості – усна традиція. Одна з визначальних функцій фольклору – збереження рис, які виявляють самотність народу і є фундаментом для його самоідентифікації.

На умовах високого ступеня урбанізації та глобалізації сучасного суспільства, супроводжуваних повсюдним розвитком засобів масової комунікації (насамперед Інтернету), відбуваються докорінні зміни форм і засобів колективної самодіяльної творчості. Її основною метою стає не збереження традиції, а самовираження, відображення плинних ідеалів і цінностей соціуму чи соціальної групи, де набуті знання тісно переплітаються з віртуально-міфологічною свідомістю [14].

Колективну творчість такого типу іноді називають пост-фольклором [6], однак ця назва не є загальноприйнятою. Новітній фольклор, поширений в Інтернеті, можна визначити як неофіційну культуру постіндустріального суспільства, яка існує за законами фольклорного жанру, але не завжди пов'язана з попередніми фольклорними традиціями. Для неї характерна однакова дистанційованість як від елітарної, так і від патріархальної культури. Можна сказати, що ця формація значною мірою заміщує традиційний міський фольклор.

Нині Інтернет і соціальні мережі стали не лише найоперативнішим каналом комунікації, а й основним джерелом інформації для більшості людей. Перебування суспільства в умовах перманентного інформаційного перевантаження привело до формування специфічної захисної реакції, яка набуває форми прогресуючого скорочення середньої довжини переданого повідомлення до певного порогового значення. З огляду на природне очікування на швидку суспільну реакцію, представлена у всесвітній мережі самодіяльна творчість майже рефлекторно набуває мінімалістичних форм. Їх створення, трансляція, сприйняття й ретрансляція дуже короткочасні. Сьогодні інтернет-меми стали найефективнішою формою існування мережевого фольклору саме тому, що вони якнайкраще задовольняють вимоги цього критерію.

Спробуємо визначити основні риси, які характеризують інтернет-меми саме як фольклорне явище.

- Спонтанність їх виникнення, адже в більшості випадків ми дійсно маємо справу із самодіяльною творчістю.

- Анонімність, оскільки авторство більшості інтернет-мемів невідоме або його важко встановити пересічному користувачеві мережі. Процес анонімізації мема можна ототожнити зі стиранням пам'яті про авторство творів традиційного фольклору – пісень, казок тощо.

- Приналежність до сміхової культури. Як і для низки класичних фольклорних творів, для інтернет-мемів характерні використання межових тем, табуйованих зображень, обценної лексики, відхід від мовних норм.

До характерних ознак інтернет-мемів можна зарахувати діалоговий потенціал, інтерактивність, інтертекстуальність, незалежність відправника й активну позицію одержувача повідомлення – реципієнта, який не тільки реагує, а й ретранслює його [13]. Тому, з фольклористичної точки зору, навіть мутацію мемів можна інтерпретувати по-новому – як переспів – особливий акт, коли реципієнт сам ініціює творення варіантів. Саме так утворювалась, наприклад, багатоваріантність текстів багатьох народних пісень.

Специфіка українських мемів. Одним з результатів бурхливих подій 2014 року, сконцентрованих у перемозі Революції гідності й початку російсько-української війни, стала активізація розвитку україномовного сегменту соціальних мереж, який до того займав маргінальну позицію [5; 8]. Незважаючи на це, за незалежними експертними оцінками, українська мова в соцмережах до останнього часу вживалась приблизно в шість разів рідше, ніж конкуруюча з нею російська [11]. Рішуча зміна цього співвідношення, яка спостерігається впродовж останніх двох років, пов'язана насамперед зі свідомим вибором патріотично налаштованих користувачів Інтернету на тлі нового повномасштабного витка російської агресії проти України.

З огляду на це, особливо цікаво прослідкувати за практикою творення україномовних інтернет-мемів, які нині можуть мати значення потужного мотиватора популяризації українського наративу в соціальних мережах [10]. За браком репрезентативного статистичного матеріалу, це було зроблено на основі колекції різнорідних мемів з україномовним текстом, відібраної авторкою під час дослідження соціальних мереж Facebook, Twitter та Instagram, а також фотохостингу Pinterest, за період 2019–2022 років. Загалом було досліджено понад 800 інтернет-мемів, збережених на локальних постійних запам'ятовуючих пристроях – жорсткому диску персонального комп'ютера та флеш-носіях. Фіксація інтернет-мемів здійснювалась без прив'язки до конкретних веб-ресурсів, оскільки в більшості випадків було неможливо встановити їхні першоджерела. При цьому було свідомо відфільтровано меми, які містять ненормативну лексику, мову ненависті, елементи порушення суспільної моралі або є політизованими.

Цей перелік слід розпочати з родинно-побутової, а особливо, гастрономічної теми, яким ще донедавна присвячувалось близько половини всіх вітчизняних інтернет-мемів. Це цілком відповідає традиційним уявленням українців про себе як про націю, ідеалом якої є комфорт і затишок.

Окремо варто відзначити невмирущу шкільну тематику. Хоча вона й не домінує в комунікаційному просторі, але присутня в ньому постійно, а відповідні меми часто бувають дуже дотепними. Також останнім часом спостерігається активне використання мемних технологій у вітчизняній педагогічній практиці.

Значну роль в україномовному сегменті соціальних мереж відіграють специфічні літературні меми. Українці залишаються літературоцентричною нацією – письменники-класики та їхні персонажі фігурують у мемах значно частіше, ніж інші відомі історичні постаті. Завдяки постмодерній традиції перевдягання й осучаснення, таке опосередковане знайом-

ство з літературними вершинами перетворюється на яскравий і веселий карнавал.

Окрім української літератури, в інтернет-мемах інтенсивно освоюються національні маркери. До середини 2010-х років більшість таких спроб не виходила за етнографічно- побутові рамки, але після анексії Криму й початку бойових дій на Донбасі емоції стали більш загостреними. Водночас значна частина українських мемів, пов'язаних із визвольною війною, до повномасштабного вторгнення не пропагувала агресію, а зосереджувала увагу на сумові за жертвами й мотивації до збройного захисту своєї країни.

Як і все людство, упродовж 2020–2021 років український сегмент соціальних мереж був значною мірою сфокусований на темі коронавірусної пандемії. Тут через сміхову культуру долались психологічний дискомфорт, тривога й страх, ішло кепкування над незручностями й обставинами «нової реальності».

Українські меми жваво відгукуються на гострі актуальні теми, перелічити й проілюструвати які немає змоги. Навколо дразливих і незрозумілих для пересічного обивателя питань миттєво виникає конспірологічний фон – іде творення новітньої міфології [14].

Меми, породжені російсько-українською війною. Спеціального розгляду потребують військові меми, створені після 24 лютого 2022 року – дати, яка стала водорозділом між війною за український Донбас і повномасштабним вторгненням країни-агресора в Україну. У цих умовах я вбачаю своє завдання в тому, щоб подати актуальний зріз і здійснити класифікацію пов'язаних із війною мережевих наративів, які набули вираження в інтернет-мемах.

Проведене дослідження базується на доступних в інтернеті мемах, які виникли за перші місяці війни. Загалом було проаналізовано понад 350 одиниць текстових, графічних, аудіо- та відеомемів із соціальних мереж Facebook і Twitter, фотохостингу Instagram, месенджера Telegram та інших сервісів.

Насамперед впадає в око неймовірне згуртування, яке демонструє наш народ перед викликом, кинутим нам нахабним агресором. Це єднання зламало плани російського військово-політичного керівництва на внутрішній розбрат, розчленування й майбутнє поглинання України, пошматованої на фейкові псевдореспубліки. Недарма за короткий час перетворився на мем позивний «Доброго вечора, ми з України!» з аудіотреку кременчуцьких діджеїв ProBass, який уперше прозвучав у жовтні 2021 року [9]. Зауважу феноменальну вірусність цієї фрази – протягом 2022–2023 років вона широко використовувалася в новинах, відеозвітах про успіхи наших захисників, зверненнях голів військових адміністрацій.

Одним з перших символів незламності українських військових стало звернення захисників острова Зміїний до так званого «русского военного корабля». Тут спостерігаємо процес виникнення, поширення й модифікації мему в реальному часі. Спершу в ефірі прозвучала сповнена зневаги до ворога відповідь на пропозицію здатися. Розтиражована засобами масової інформації вона фактично за добу поширилась, трансформувавшись у послання до будь-яких представників країни-загарбника. Це зумовило утворення нової тематичної гілки, яка демонструє яскраво виражені фольклорні риси – колективність творчості й побутування численних графічних переспівів-інтерпретацій.

Цей мем вийшов далеко за межі Інтернету – він тиражується на плакатах, футболках, різноманітних аксесуарах. Ще донедавна на українському радіо існувала новинна рубрика «Русский фейк, иди на...». Зрештою, Укрпошта з 1 по 11 березня 2023 року провела конкурс на найкращий проект поштової марки про «русский корабль». До того ж, відбулось доволі рідкісне явище інтернаціоналізації українського мему, який набув всесвітню популярність.

Інтернет-меми періоду сучасної російсько-української війни характеризуються відходом від «мовного пуританства»:

у них максимально відверто використовується як мова агресора, так і ненормативна лексика. Це не дивно, оскільки такі меми виступають, зокрема, як засіб пропагандистсько-психологічного тиску на окупантів. Використання ж обценного жаргону – характерний прояв рис сміхової культури, невідцензурована реакція на замежеву жорстокість реалій війни. Цю ситуацію також можна розглядати як результат природного розвитку тенденцій, які спостерігались у вітчизняному фольклорі військово-політичного спрямування після 2014 року [8].

Мужність і високий професіоналізм воїнів Збройних Сил України викликають захоплення, породжуючи справжні легенди, які у свою чергу матеріалізуються в інтернет-мемах. Одним із мемів-легенд початку великої війни став військовий льотчик на псевдо Ghost of Kyiv – «Привид Києва», який наводив жах на ворожих авіаторів. А одним з упізнаваних символів подвигів бійців територіальної оборони став сільський трактор, що тягне трофейну бойову броньовану машину.

Увесь світ вразила сила духу беззбройних людей, які голіруч спиняли та роззброювали броньовані ворожі військові колони, виходили з українськими прапорами на мітинги протесту в тимчасово окупованих населених пунктах.

На боротьбу з окупантом стали навіть потойбічні сили, вкорінені на нашому ґрунті. Усім нам пам'ятні відеокадри із захопленого Конотопа, в якому російських зайд попередили, що тут кожна жінка – відьма. Це конотопське прокляття було своєрідно проінтерпретоване в тематичних мемах.

Спостерігаючи процес фольклорного міфотворення, не можна обійти тему херсонського аеродрому Чорнобаївка, який став справжнісіньким Бермудським трикутником для окупантів. Завдяки поєднанню своєрідного чорного гумору з багатством доступних для його втілення художніх засобів «чорнобаївська» гілка мемів стала яскравим феноменом сучасної сміхової культури.

У межах відображень такий глобальний вимір російсько-української війни, як протистояння цивілізацій. Тому в одному із сучасних інтернет-мемів Свобода на барикадах зі всесвітньо відомого полотна Делакруа веде повстанців під синьо-жовтим прапором. Нині об'єднана Україна стала щитом для всього демократичного світу, гарантом майбутнього справедливого миру. Тут також фіксуємо феномен виходу української тематики за межі власне україномовного простору та її включення в загальносвітовий культурно-історичний контекст.

Для українського ментального простору характерне тяжіння до мирної творчої праці, яка здавна знайшла своє символічне втілення в ідеалі землеробства. Тому необхідність сіяти смерть замість життя породжує когнітивний дисонанс, який нейтралізується через дегуманізацію образу ворога. У народній свідомості загарбник не лише порушує священне право власності на святую землю, а й зводиться до статусу майбутнього органічного добрива для українських чорноземів. В інтерпретації сміхової культури за всіма канонами чорного гумору тема поховання тіл у спеціальних пакетах виливається в парадоксальну вимогу дотримуватись екологічних норм і не забруднювати довкілля пластиком. У цьому контексті варто також згадати характерні для 2022 року поради окупантам покласти насіння до кишень.

«Мово, моя ти єдина зброе» – ці невмирущі слова Лесі Українки нині матеріалізувалися у своєрідний код системи розпізнавання «свій – чужий». Труднощі з вимовою вогом таких звичних для нас слів «полуниця», «паляниця», «нісенітниця» тощо стали практично невичерпним джерелом для творення окремого різновиду лексично-орієнтованих мемів. Звернімо увагу на те, що серед «контрольних» запитань неодмінно присутні коди, закорінені в українську літературу. Це підтверджує висловлену раніше тезу про нашу літературоцентричність – нині українські майстри слова боронять

не лише наш ментальний простір, а й периметр нашої оборони. Нагадаємо, що образ Тараса Шевченка – бійця ЗСУ з 2014 року є візитівкою боротьби за нашу землю.

Окремої згадки заслуговують трагічні меморіальні меми, які не дають світові забути про кричущі злочини окупантів проти мирних мешканців Бучі, Ірпеня, Гостомеля, Бородянки, Харкова, Одеси, Херсона, Краматорська, безлічі прифронтових міст і сіл Запоріжжя й Донбасу. Одним із найвиразніших символів цього новітнього варварства став розбомблений мариупольський драматичний театр, в якому переховувались жінки з дітьми.

На жаль, війна за волю України ще далека від завершення. Попереду довга дорога, сповнена поту, болю і втрат. Але закінчити мені хочеться на оптимістичній ноті. Як свідчать соціологічні опитування, переважна більшість українців упевнені в нашій остаточній перемозі. Мало того, ми вже плануємо переформатування архітектури світової безпеки на наших умовах – з обов'язковим відкриттям «АТБ» на Красній площі у місті Москва – посеред Великого Фастова або Нової Троещини.

Але найпрекрасніші плани у нас на облаштування майбутньої мирної, заможної й безмежно коханої Вітчизни. Тому завершити хочу знаменитим мемом-мотиватором: «Все буде Україна!». Ми неодмінно переможемо!

Висновки. Коротко сформулюю висновки цього дослідження.

- Інтернет-меми – специфічний медіажанр, який постав унаслідок розвитку глобальних комунікаційних мереж. Стрімкий розвиток його популярності зумовлений появою низки соціальних мереж, які максимально спростили процес масової передачі й отримання повідомлень у форматі мему.

- Типовий інтернет-мем має бінарну структуру й складається з текстової і візуально-графічної компонент. Текст може містити як вербальне смислове повідомлення (меседж), так

і емоційне забарвлення, а візуальна компонента здебільшого орієнтована на те, щоб виразити авторське ставлення до меседжу. Текстова компонента інтернет-мему пов'язана з традиційними жанрами анекдоту, епіграми, афоризму. Візуальний ряд інтернет-мемів формувався під впливом постмодернізму й поп-арту.

- Інтернет-меми є однією з основних форм існування мережевого фольклору, який входить до глобалізованого фольклору сучасності. Інтернет-мемам притаманні ознаки фольклорного явища: спонтанна колективна творчість, анонімність, варіативність контенту, приналежність до сміхової культури.

- Протягом останнього десятиліття активно розвивається самодіяльний україномовний сегмент інтернет-мемів, в якому проявляються не лише глобалізовані, а й національні маркери. Це – невід'ємна частина процесу поширення національної самоідентифікації сучасних українців на нові сфери суспільної діяльності. Початок повномасштабного рашистського вторгнення активізував творення новітнього пласту патріотичного фольклору, пов'язаного з визвольною війною українського народу. Як результат розвинулась субкультура військових інтернет-мемів, які мають культурну, історичну, пропагандистську та художню цінність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк Ж. З. Меметичність комунікативних практик в умовах розвитку цифрового інформаційного простору. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 1. С. 13–19.

2. Дзюбіна О. І. Класифікація, структура та функціонування інтернет-мемів в соціальних мережах Twitter та Facebook. *Young Scientist*. 2016. № 2 (29). С. 375–379.

3. Докінз Р. Егоїстичний ген / пер. з англ. Я. А. Лебеденко. Харків : КСД, 2017. 540 с.

4. Иванова Д. Мемъткато форма на комуникация в интернет. *Ezikov Svyat (Orbis Linguarum)*. 2022. Vol. 20. No 3. P. 376–385.

5. Кирилук О. Мова мережевого фольклору як засіб опору інформаційній агресії. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2020. Вип. 6. С. 32–48.
6. Кравчик-Василевська В. Електронний фольклор як явище цифрової культури. *Слов'янський світ*. 2009. Вип. 7. С. 127–138.
7. Кэмп-Фигура Д. (Интернет-)мем как новый медиажанр. Постановка вопроса. *Медиалингвистика*. 2019. Т. 6. № 1. С. 103–121.
8. Лисюк Н. Мовні війни 2014 року. *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 1. С. 23–31.
9. Недогорська А. «Доброго вечора, ми з України» – трек від діджеїв з Кременчука зібрав десятки мільйонів прослуховувань. *Полтавщина*. 13.03.2022. URL : <https://poltava.to/news/65215/>.
10. Оленіна О. Ю., Пічутіна Ю. О. Інтернет-меми українського походження в культуротворчій практиці сучасного суспільства. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 3. С. 77–81.
11. Українська мова у соцмережах: оцінка вживання. Центр контент. URL : <https://ukrcontent.com/reports/ukrainska-mova-u-socmerezah-ocinka-vzhivannya.html>.
12. Чемеркін С. Інтернет-мем – що це? *Культура слова*. 2015. № 82. С. 113–116.
13. Cochrane L., Johnson A., Lay A., Helmandollar G. «One does not simply categorize a meme»: A dual classification system for visual-textual internet memes. *Proceedings of the Linguistic Society of America*. 2022. Vol. 7. No. 1. Pap. 5260. P. 1–6.
14. Fialkova L., Yelenevskaya M. N. Ghosts in the cyber world. An analysis of folkloresites on the Internet. *Fabula*. 2001, vol. 42, no. 2. P. 64–89.
15. Kępa-Figura D. Mem internetowy jako nośnik narracji o świecie. *Dyskursologiczne tezy i syntezy. Język – Kultura – Media*. Kraków : Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019. S. 171–188.
16. Rushkoff D. Media virus!: Hidden agendas in popular culture. New York : Ballantine Books, 1996. 344 p.

REFERENCES

1. DENYSIUK, ZHANNA. Memeticity of Communicative Practices in Conditions of Development of the Digital Information Space. *Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management*, 2021, no 1, pp. 13–19 [in Ukrainian].

2. DZIUBINA, Oksana. Classification, Structure and Functioning of Internet Memes in the Social Networks Twitter and Facebook. *Young Scientist*, 2016, no 2 (29), pp. 375–379 [in Ukrainian].
3. DAWKINS, Richard. *The Selfish Gene*. Translated from English by Yaroslav LEBEDENKO. Kharkiv: KSD, 2017, 540 pp. [in Ukrainian].
4. IVANOVA, D. The Meme as a Form of Internet Communication. *Language World (Orbis Linguarum)*, 2022, vol. 20, no 3, pp. 376–385 [in Bulgarian].
5. KYRYLIUK, Olha. The Language of Network Folklore as a Means of Resistance to Informational Aggression. *Language: Classical – Modern – Postmodern*, 2020, iss. 6, pp. 32–48 [in Ukrainian].
6. KRAVCHYK-VASYLEVSKA, V. Electronic Folklore as a Phenomenon of Digital Culture. *Slavic World*, 2009, iss. 7, pp. 127–138 [in Ukrainian].
7. КЕРА-FIGURA, Danuta. (Internet) meme as a new media genre. Statement of the Question. *Medialinguistics*, 2019, vol. 6, no. 1, pp. 103–121 [in Russian].
8. LYSIUK, Nataliia. Linguistic Wars of 2014. *Folk Art and Ethnology*, 2015, no. 1, pp. 23–31 [in Ukrainian].
9. NEDOHORSKA, Anastasiia. «Good Evening, We are from Ukraine» – A Track from DJs from Kremenchuk has Collected Tens of Millions of Listens. *Poltavshchyna*. 13.03.2022 [online]. Available from: <https://poltava.to/news/65215/> [in Ukrainian].
10. OLENINA, Olena, Yuliia PICHUHINA. Internet memes of Ukrainian origin in the Culture-Forming Practice of Modern Society. *Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management*, 2018, no. 3, pp. 77–81 [in Ukrainian].
11. ANON. Ukrainian Language in the Social Networks: Assessment of Usage. *Centre Content* [online]. Available from: <https://ukrcontent.com/reports/ukrainska-mova-u-socmerezah-ocinka-vzhivannya.html> [in Ukrainian].
12. CHEMERKIN, Serhii. Internet Meme: What is it? *Word Culture*, 2015, no. 82, pp. 113–116 [in Ukrainian].
13. COCHRANE, Leslie, Alexandra JOHNSON, Aubrey LAY, Ginny HELMANDOLLAR. «One does not Simply Categorize a Meme»: A Dual Classification System for Visual-Textual Internet Memes. *Proceedings of the Linguistic Society of America*, 2022, vol. 7, no. 1, pap. 5260, pp. 1–6 [in English].
14. FIALKOVA, Larisa, Maria YELENEVSKAYA. Ghosts in the Cyber World. An Analysis of Folklore Sites on the Internet. *Fabula*, 2001, vol. 42, no. 2, pp. 64–89 [in English].

15. KĘPA-FIGURA, DANUTA. Mem internetowy jak onośnik narracji o świecie [Internet Meme as a Carrier of Narration about the World]. *Discourse Theses and Syntheses. Language – Culture – Media*. Krakow: Institute of Journalism, Media and Social Communication of the Jagiellonian University, 2019, pp. 171–188 [in Polish].

16. RUSHKOFF, Douglas. *Media Virus!: Hidden Agendas in Popular Culture*. New York: Ballantine Books, 1996, 344 pp. [in English].

Отримано / Received 01.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 821.10.01/04.16

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.079>

АЙДАЧИЧ ДЕЯН

професор, PhD, Інститут класичної філології та славістики, філологічний факультет (Гданськ, Польща).

ORCID ID: 0000-0002-4098-4660

AJDAČIĆ DEJAN

a professor, a Ph.D., Institute of Classical Philology and Slavic Studies, Philological Faculty (Gdańsk, Poland).

ORCID ID: 0000-0002-4098-4660

Бібліографічний опис:

Айдачич, Д. (2023) Вербальні маркери мови ворожнечі слов'янських народів під час військового протистояння. *Слов'янський світ*, 22, 79–97.

Ajdačić, D. (2023) Verbal Markers of the Language of Enmity of the Slavic Peoples in the Period of Military Confrontation. *Slavic World*, 22, 79–97.

ВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Анотація / Abstract

Вихідним пунктом аналізу специфічних ознак мови ворожнечі є відмінності в межах особистих і групових конфліктів: з одного боку, це риси мовлення агресора, який має на меті приховати своє насильство або виправдати його шляхом погроз чи мотивувань засадами справедливості, з іншого, – мовлення жертви, вороже налаштування якої є результатом непідробних страждань.

Аналіз джерел. Наші приклади мови ворожнечі було залучено з інтернет-джерел. Академічна література, використана в цьому тексті, включає основоположну книгу Віктора Клемперера «Мова Третього Райху. Нотатки філолога» (1947), а також культурно та етнолінгвістично орієнтовані лінгвістичні дослідження. **Мета і завдання статті** –

аналіз мови ворожнечі в назвах і виразах, де йдеться про зв'язок з нацизмом, на прикладах збройних конфліктів слов'ян. Зокрема, окреслено засади засудження нацизму та нацистів після Другої світової війни, проте вказано відмінності у ставленні до тоталітарної ідеології, відповідно у Східному та Західному блоках, згідно з якими комуністичні партії часів існування соціалізму свідомо виключали комунізм з ідеологій, що призвели до масових злочинів. Проаналізовано лексику, пов'язану з нацизмом, що вживалася і вживається стосовно ворогів у військових конфліктах слов'ян: хорватів і сербів у середині 1990-х років, українців і росіян – від 2022 року. У студії наведено приклади такої лексики з російської та української, сербської та хорватської мов: *бандерівці, денацифікація, рашизм, путлер, четники, усташі*. Викликана ідеологічними постулатами ненависть стає частиною політичних і військових дій, виявляється в різних формах мови ворожнечі. У статті згадано лінгвістичні методи, які, на думку автора, можуть бути корисними в застосуванні міждисциплінарних підходів до розгляду даної тематики.

Ключові слова: нацизм, образи, мова ворожнечі, нацисти, рашисти, бандерівці, четники, усташі, лінгвістичні підходи.

According to the author, the differences within personal and group conflicts are considered as the starting point of the analysis of the specific signs of hate speech: on the one hand, these are the speech features of the aggressor who aims to hide his violence or justify it through threats or motivations based on the principles of justice, on the other hand, – the speech of a victim whose hostile attitude is the result of genuine suffering.

Analysis of sources. Our examples of hate speech have been drawn from the internet sources. Academic literature used in this text includes Victor Klemperer's seminal book *The Language of the Third Reich. Notes of a Philologist* (1947), as well as culturally and ethnolinguistically oriented linguistic studies.

The purpose and task of the article is to analyze the language of hostility in the names and expressions that refer to the connection with Nazism, using the examples of the armed conflicts of the Slavs. In particular, the principles of condemning Nazism and Nazis after the Second World War are outlined, but the differences in the attitude to totalitarian ideology, respectively in the Eastern and Western blocs, according to which the communist parties of the times of the existence of socialism deliberately excluded communism from their ideologies, leading to mass crimes, are indicated. We have analyzed vocabulary related to Nazism that was used and is used in relation to the

enemies in the military conflicts of the Slavs: Croats and Serbs in the mid-1990s, Ukrainians and Russians – from 2022. Examples of such vocabulary from Russian and Ukrainian, Serbian and Croatian languages are given in the study: Banderites, denazification, ruscism, Putler, Chetniks, Ustaše. Hatred caused by ideological postulates becomes part of political and military actions, manifests itself in various forms of hate speech. Linguistic methods are mentioned in the article, which, according to the author, can be useful in the application of interdisciplinary approaches to the consideration of this topic.

Keywords: Nazism, insults, hate speech, Nazis, rascists, Bandera, Chetniks, Ustaše, linguistic approaches.

Вступ. Мова ворожнечі завжди містить характеристики ідентичності конфліктуючих груп і характеристики конфлікту, тому вона є складним предметом дослідження як з погляду ряду соціальних наук, так і з погляду різних лінгвістичних дисциплін. У збройних конфліктах і війнах, у яких супротивну сторону звинувачують у нацизмі, необхідно аналізувати схожі звинувачення з огляду на досвід нацизму в Другій світовій війні.

Аналіз джерел. Назви та вирази, що аналізуються в тексті, стосуються збройних конфліктів між хорватами та сербами, а також росіянами й українцями. Проаналізований мовний матеріал доступний в Інтернеті як у медіа, де найшвидше з'являються думки політиків, вищих воєначальників, аналітиків та простих людей. Подібні приклади також було залучено з Інтернет-джерел, де фігурує звинувачення в нацизмі. Академічна література, використана в цьому тексті, включає основоположну книгу Віктора Клемперера, а ще культурно й етнолінгвістично орієнтовані лінгвістичні дослідження.

Мета і завдання праці – аналіз мови ворожнечі в назвах і виразах, де йдеться про зв'язок з нацизмом, на прикладах збройних конфліктів слов'ян. Причини виникнення таких лексичних одиниць нейтрального забарвлення чи у форматі погроз, нетерпимості, насміху в мові ворогування під час

особистих чи групових конфліктів мають неоднакову природу, існує різниця й у висловлюваннях агресора та жертви, оскільки ті, хто вчиняє насильство, намагається приховати його факт або виправдати себе за допомогою погроз, або ж пояснити мотивацію власної поведінки засадами справедливості, натомість вороже ставлення жертви є результатом справжніх страждань.

Основна частина. У невеликих групах – мафіозних кланах – агресивних, фанатично налаштованих індивідів під час конфліктів між класовими ворогами, а також етнічних і релігійних воєн індивід як член групи ототожнюється з іншими членами спільноти, поступаючись на користь групи особистою ідентичністю, що спостерігається в мовній формі «ми». Під час спілкування в межах групи неодноразово повторюється протиставлення «ми» і «вони», а в зверненні до ворогів – протиставлення «ми» і «ви». З одного боку, прославляють чесноти свого угруповання, а з іншого, – підкреслюють підлість, аморальність і ницість усього, що пов'язане із супротивником: його символів, святинь, звичаїв, героїв. Юлія Крістева показала, як у давньогрецькій культурі створювали й використовували опозицію між своїм (грецьким) і варварським як чужим та меншовартісним [2]. Вивищення свого народу над іншими З. Фрейд (1922) назвав етноцентризмом і колективним нарцисизмом, а поляк Ян Станіслав Бистронь у 1935 році опублікував книгу про національну мегаломанію, манію величчя [6]. Це надзвичайно загострене, ціннісне протиставлення свого та чужого призводить до шовінізму та нацизму, у якому зло чи відсутність емпатії приписують іншим народам як виправдання власного насильства над ними. Під час таких конфліктів між народами постає мова ворожнечі, яка буває різною через локальні відмінності й історико-політичні обставини конкретної епохи та географічного ареалу конфлікту.

У продовженні цього допису ми ще згадаємо обставини появи фашизму, нацизму та неонацизму, далі буде вказано на

елементи фашизму та нацизму в міжслов'янських конфліктах і наведено приклади окремих слів з мови ворожнечі росіян і українців, а також хорватів і сербів, а в заключній частині буде вказано на лінгвістичні підходи у вивченні мови ворожнечі.

Фашизм / нацизм. Молоді європейські нації, які не брали участі в розподілі колоніальних надбань, у 20–30-х роках ХХ ст. обрали фашизм як спосіб розбудови нації за рахунок слабших європейських сусідів. Фашизм розвинувся в Італії з приходом до влади Муссоліні, потім з'явився в Угорщині, Румунії, Німеччині, Болгарії, Хорватії. Німецький варіант фашистської ідеології виник з ідей націонал-соціалістів Ганса Гюнтера й Альфреда Розенберга та автобіографічної книги Гітлера «Майн Кампф» (1925). Обурення німців умовами капітуляції в Першій світовій війні, економічна криза, страх, викликаний стратами штурмових загонів СА (SA – Sturmabteilung), низка помилок німецьких і європейських політиків зробили можливим прихід Гітлера до влади. Націонал-соціалістична програма перетворилася на нацистську, що мала на меті підкорити європейські країни та знищити інші народи. Промови ненависті Гітлера та Геббельса опрацьовувалися й поширювалися нацистською пропагандистською машиною. У контрольованому просторі публічного мовлення насаджувалася мова ворожнечі. Її промови мають подвійну гостроту: з одного боку, вона спрямована на ущільнення своїх рядів, а з іншого, – на те, щоб вселяти страх покори, що супроводжувалося погрозами, переслідуваннями та вбивствами противників. Ідеї нацизму та шовінізму поширювалися під час війни на окупованих територіях і в маріонеткових нацистських державах, тому переслідування й виселення «нікчемних» і «негідних уваги» народів супроводжувалося масовими злочинами. У мові ворожнечі агресорів реальність спотворюється за допомогою брехні та мовних маніпуляцій.

Про мовні дослідження в нацистську еру німецькою мовою було опубліковано фундаментальне дослідження німець-

кого єврея, романіста з Дрездена Віктора Клемперера (1947). Книгу було створено під секретною аббревіатурою LTI, що розшифровувалося як *Lingua Tertii Imperii* [8]. Праця Клемперера містить особисті записи жертв і свідків нацистських переслідувань, приклади введення нових слів або зміни значення старих слів і виразів, а також різноманітні погляди на психологічну складову тоталітарного поневолення:

Головна мета мови Третього Райху – позбавити людину її індивідуальності, нівелювати як особистість, зробити її безсловесною й апатичною частиною стада, яке завжди є гнаним у якийсь спосіб і рухається в певному напрямку, у якому особистість є незначущим гвинтиком у механізмі. LTI – це мова масового фанатизму. Там, де вона скерована до особистості, не тільки до її волі, а й до її думок, там, де є догма, вона демонструє, як треба використовувати засоби фанатизму і масової сугестії¹.

Під час Другої світової війни, коли полягли мільйони жертв на полях битв, нацисти в ім'я арійської раси застосовували також геноцид серед цивільних, масово вбиваючи євреїв, ромів та представників інших народів, за що нацистських лідерів було ув'язнено та засуджено в Нюрнберзі. Після закінчення війни згадка про ці злочини закарбувалася в пам'яті, а пропаганда нацистських ідей почала суворо каратися. Нацизм і комунізм вважалися тоталітарними ідеологіями, в ім'я яких здійснювалися масові злочини. У країнах парламентської демократії неонацисти намагалися потрапити до політичних кіл через праві партії.

У СРСР і країнах Сходу було заборонено говорити про злочини ленінської та сталінської епох (за винятком короткого періоду правління Хрущова на початку 1960-х років), а нацизм засуджувався в усіх можливих формах: від прославлення ветеранів на парадах перемоги до антифашистських заходів, пам'ятників, різноманітних монументів, творів масової та високої культури тощо. Наголошуючи на зв'язку між анти-

фашизмом і комунізмом, радянські агенти намагалися поширити процес денацифікації Західної Німеччини через ліві політичні партії та організації, але західні політики проводили межу між прийнятною історичною правдою та прихованим поширенням радянської комуністичної пропаганди. Зв'язок між фашизмом і комунізмом найбільше замовчувався в Радянському Союзі, а після його розпаду лише в росії відродився культ особи сталіна.

Про «роздвоєння російської душі» в минулому писали різні автори, однак російський філософ і культуролог Михайло Епштейн згадував про це в аспекті війн, що їх розв'язувала росія. Він відмічає постійний конфліктний характер стосунків росії зі світом в історичній ретроспективі як внутрішній конфлікт ще з часів Петра I, що виявляється через одночасне бажання прийняти європейські моделі та глибоке прагнення їх відкинути. Епштейн вказує на «роздвоєння російської душі» на прикладі внутрішнього конфлікту героя роману Федора Достоєвського. Загарбання територій в Україні мислитель пояснює боротьбою росії проти вигаданого нею фашизму в Україні та називає такий підхід до завоювання земель сусіднього слов'янського, «братнього» народу – шизофренічним фашизмом, шизофашизмом. Говорячи про сучасну ситуацію, він називає шизофренічним фашизм, який реалізується під виглядом боротьби з фашизмом [3; 4].

Бандерівці. У політичному та медіа-просторі росії звинувачення українців у фашизмі тісно пов'язують зі Степаном Бандерою. Він був ідеологом українського націоналістичного руху, у міжвоєнний період організовував убивства радянських агентів (атентат) у Галичині, а після ув'язнення в Німеччині під час Другої світової війни його діяльність була пов'язана з УПА – Українською повстанською армією, яка воювала проти кількох супротивників – німецьких і радянських військ, а також із загонами Армії Крайової, зокрема на Волині. Бандеру вбив у Мюнхені 1959 року агент КДБ. Натомість

у радянській ідеології Бандера – німецький колабораціоніст, а українці вважають його борцем за незалежність України, який протистояв радянській окупації.

У час підготовки до окупації України ім'я Бандери використовується в росії як втілення нацизму, що служить виправданням нападу під назвою СВО (спеціальна воєнна операція). У доказах щодо існування феномену українського нацизму багато уваги приділено й сучасним українцям, вказано на їхній зв'язок з Бандерою як історичним попередником. Крім Бандери, в антиукраїнській пропаганді часто згадували Романа Шухевича, а згодом нацистом, за версією російських ЗМІ, стає і український президент Володимир Зеленський.

Добровольчі загони «Азова», які в 2014 році воювали проти російської армії на території України та залишилися на лінії розмежування після Мінських угод про заморожування конфлікту, запам'яталися як досвідчені бійці. Після нападу 24 лютого 2022 року члени підрозділу «Азов» воювали проти російських підрозділів, і в російських ЗМІ їх називають «неонацистами» та «фашистами»:

«У Міжнародному громадському трибуналі Росії щодо злочинів українських неонацистів було опитано понад 150 полонених “азовців”. На базі “азовців” нібито знайшли карту німецького генштабу 1941 року про захоплення цих територій. Тобто вони замовили копію, привезли та повісили в приміщенні штабу й реально почували себе фашистами, які захоплюють радянську територію. М. Григор'єв вважає український націоналізм першої половини ХХ століття “чистейшим нацизмом”; “Багато з того, що робили українські нацисти: етнічні чистки, вбивства поляків, росіян, євреїв для звільнення територій – відбувалося ще в той час, коли Гітлер до школи ходив»².

На доказ того, що азовці – це фашисти, російська пропаганда розповсюдила фотографії полонених українців з нібито витатуйованими свастиками.

Денацифікація. Нацизм був заборонений як ідеологія, а в Німеччині після розгрому нацистської армії та краху гітлерівського уряду було проведено денацифікацію (Entnazifizierung). Відновлений у пізніші часи в росії культ сталіна поєднувався з планом підкорити Україну, яку оголосили нацистською, а українців – нацистами. Президент росії владімір путін оголосив денацифікацію та демілітаризацію метою російської спецоперації. Денацифікація представлена як мета знищення так званого українського нацизму. Але справжній зміст цього слова мав використовуватися при конкретній реалізації бліцкригу (який, зрештою, не вдався), а саме призвести до політичного перевороту та встановлення про-російського маріонеткового уряду. Справжнє обличчя російського шизофашизму виявляється в руйнуванні міст України, ракетному бомбардуванні цивільних об'єктів, спаленні українських книжок, у всіх виявах русифікації, вивезенні дітей з України до росії, примусовій видачі російських паспортів тощо.

Рашизм. Противники російської політики експансії за рахунок сусідніх країн ввели слово *рашизм* як назву військової ідеології сучасної росії. Здебільшого це слово українці вживають у контексті російського фашизму чи нацизму. Вони називають рашистами військові частини, які напали на Україну, окупували частину її території, а також прихильників такої політики в росії. У квітні 2022 року президент України дав пояснення феномену рашизму:

*«Держава введе до книг з історії слово, яке ніхто не вигадував, яке всі повторюють уже і в Україні, і в Європі – рашизм. Усі не просто так говорять, що це – рашизм. Слово нове, а вчинки такі самі, як і 80 років тому у Європі»*³. *«“Рашизм” має пройти через повну поразку: військову, економічну, політичну, юридичну»*⁴.

Професор історії Єльського університету Тімоті Снайдер після звіртств в Ірпіні та Бучі у 2022 році повідомив у

«Нью-Йорк Таймс», що слово рашизм досі ще не ввійшло до словників, але воно свідчить про російську жорстокість і відродження фашизму, саме тепер у путінській росії.

Путлер. Асоціація й ототожнення путіна з Гітлером з'явився в росії завдяки злиттю частин слів: «путлер» – «пут(ін)» і «(Гітлер)лер». Прокурор Владивостока звинуватив учасників політичної акції партії КПРФ у 2009 році у використанні плакату «путлер капут!»⁵. Згодом термін поширився далі, і сьогодні його використання в росії заборонено. Слово «путлер» в Україні пишуть як з великої, так і з малої літери.

*Нав'язливою ідеєю путлера залишається знищення України та українців*⁶. Підтвердженням цьому є створена настільна гра «Як здох путлер / Putler dead»⁷.

Микола Рябчук у дописі «Путінська Україна. Коротка історія деструктивної одержимості» окреслив основні аспекти політичної позиції путіна, яка призвела до нападу на Україну [10]. Назва «путлер» трапляється також в інших мовах, зокрема в сербській. У статті «Нові слова з прізвиськом “путін” у сербській мові» Джордже Оташевич написав: «Більшість вилучених неологізмів із прізвиськом путін, а також нові слова, пов'язані з російсько-українською війною, у сучасному сербському дискурсі мають надзвичайно поляризовані конотації й аксіологічні компоненти – або вкрай негативні, або вкрай позитивні» [2, с. 103].

«Так говорив Гітлер нашого часу Володимир Володимирович путлер». Таким чином коментатор відомого хорватського видання пояснює кроки російського президента (*srbin.info*, 22. 05. 2022); *А якщо путлер їм трохи не доплатив, то як ви гадаєте?* (*kurir.rs*, 16 жовтня 2016); *Що ще має зробити путлер, щоб усі його з усього усунули?* (*b92.net*, 01. 05. 2023); *Комуністичний найманець Путлера підбурював працівників McDonald's до божевільних ідей самоуправління* (*vox92.net*, 02. 05. 2023); *путлер – маленький маніяк геноциду* (*pravda.rs*, 11. 06. 2023)» [2, с. 99].

Асоціація російського президента з Гітлером також постає в серії ілюстрацій або фотомонтажів, на яких путіну додають упізнавані вуса Гітлера, нацистський костюм зі свастикою або привітання з простягнутою рукою. Замість вітання «Хайль Гітлер» з'являється «Хайль путлер» з характерним підняттям руки. Про зв'язок з нацизмом свідчать також інші деантропомімічні неологізми з компонентом прізвища президента російської, як-от путінюгенд (Putinjugend), що, очевидно, базується на Гітлерюгенд (Hitlerjugend) нацистської Німеччини і стосується формування молодіжних військових організацій.

Четники й усташі. Наприкінці XIX ст. виникла назва *четники*, що походить від назви роти загонів, які воювали проти тодішньої турецької влади в Македонії, а в Першій світовій війні – проти болгар. Після розпаду Королівства Югославія в 1941 році і розчленування держави четники обстоювали монархічний варіант її збереження під гаслом «За короля і вітчизну». На території Незалежної хорватської держави четники захищали сербські поселення від усташів. Під кінець війни частина четників пішла на співпрацю з німцями, а комуністи, які прийшли до влади разом з радянською армією, переслідували четників і усташів як фашистів. Тривалий час офіційним привітанням у країні, як усним, так і письмовим, було «Смерть фашизму! Воля народу!» (Смрт фашизму! Слобода народу!).

Цікаво також відстежити вживання іменників *антифашист*, *антифашизм* і прикметника *антифашистський* у сербській мові. Терміни *четники* та *усташі* також згадувалися в новинах у соціалістичній Югославії, фігурували вони і в емігрантських колах за межами Югославії. І тих і тих комуністи засуджували як ворогів соціалістичної Югославії.

Хорватський рух усташів заснував Анте Павелич у 1929 році. Усташі організовували терористичні акти в 1930-х роках [11, с. 78], а зі створенням незалежної держави Хорватія в 1941 році як частина уряду вони організовували масові переслідування та вбивства євреїв, сербів і ромів.

Частина хорватів вважає їх цвітом своєї нації, вихваляються усташами, співають усташські пісні та вітаються усташським вітанням «За Батьківщину – готові на все!» («*Za dom spremni*»), використання якого віднедавна карається законом. Інші хорвати засуджують злочини, які вони вчинили в ім'я хорватського народу. Польський дослідник Мачей Червінський у двох книгах з історії Хорватії показав різне ставлення до четників і усташів на прикладі Іво Гольдштейна та Драгутина Павличевича [7, с. 107–124].

Серби з ультраправих кіл називають усіх хорватів усташами, так само як хорвати з праворадикальними переконаннями усіх сербів – четниками. Ця мова ненависті посилилася перед розпадом Югославії в іконографії та використанні символів і гасел. У Хорватії та Сербії на межі 1980–1990-х років під час відновлення парламентської системи деякі політичні сили представляли свої партії як наступників усташів, і відповідно – четників. У літературних творах і фільмах про Другу світову війну, повоєнну еміграцію та війну 1992–1995 років існують численні та різноманітні зображення усташів і четників. Назви четники й усташі помірковані хорвати та серби вживають у їхньому історичному значенні.

Лінгвістичні фактори у вивченні мови ворожнечі з компонентами нацизму. Лінгвістичні дослідження мовних засобів, що їх використовують у конфліктах між етнічними групами, не можуть проводитися без використання історичних фактів і маркерів ідентичності при аналізі слів, виразів і стилю мови ворожнечі. При дослідженні мови ворожнечі не слід забувати і про зв'язки між лінгвальними та позалінгвальними елементами, що їх Єжи Бартмінський назвав невербальними знаками, що беруть участь у створенні контексту, містять знання про світ, вірування, конвенційну поведінку тощо [1, с. 12, 65]. Залучення історичного контексту, світоглядних, інших позалінгвальних даних є необхідним і свідчить про те, що лінгвістичні дослідження мови ненависті

мають поєднуватися з різними підходами та методами інших дисциплін.

Аналіз мови ворожнечі ідеологів ненависті й окремих політичних лідерів базується на припущенні існування індивідуально-психологічної мотивації та особистісних особливостей мовлення. Аналіз виступів і текстів вказує на зміну акцентів, аргументації, окремих слів, а також може свідчити про зміни в оцінці дійсності та подальших планів, які передусім є предметом аналізу спецслужб, тоді як для академічного мовознавства подібні студії є довготривалими та складними.

Велика кількість різноманітних публічних ЗМІ робить їх потужними трансляторами масових повідомлень і навіть мови ворожнечі. Крім радіо, телебачення, Інтернету такі соціальні медіа, як «Фейсбук», «Інстаграм», «Тік-Ток», «Твітер» нині постають новим каналом комунікації, який меншою мірою може контролюватися державними службами, а більшою – їхніми власниками, що спричинило постання низки юридичних питань стосовно контролю над поширенням мови ненависті та сферою повноважень корпоративних, державних, наднаціональних і розвідувальних органів. Додаткову проблему становлять фабрики ботів, які здійснюють кіберпропаганду в соціальних мережах. Існують конкретні способи зв'язку, оцінки, найменування, що їх учасники «дигітальних племен» включають до правил спілкування всередині групи, а проблема дослідження мовних властивостей у групах соціальних медіа полягає в тому, що неупереджений відвідувач є небажаний як учасник і його легко виявити. Сьогодні цифрові носії спрощують збір лінгвістичного матеріалу, але велика кількість джерел вимагає потужних цифрових інструментів для аналізу текстів і постановки складних завдань. Натомість є можливим поєднання інструментів корпусної лінгвістики з лексикографічними підходами при створенні менших корпусів мови ворожнечі.

В етнолінгвістичному проєкті вивчення цінностей слов'ян та їхніх сусідів (LASIS), яким керував Єжи Бартмінський,

було розроблено застосування етнолінгвістичного підходу до формування профілів значень назв людських цінностей. До лексикографічного аналізу гіперонімії та антонімії етнолінгвісти додали культурні рамки та їхню роль у формуванні значення слова. З феноменолого-екзистенційного дослідження Мартіна Бубера про стосунки на кшталт *Я – Ти* було виведено дослідження досвіду ворога в ксенології як дисципліні, у якій перетинається багато знань, у тому числі лінгвістичні аспекти. Ксенологія заглиблюється в питання ідентичності та позбавлення особистості ідентичності. У суспільствах, де заохочується ненависть, інакомислення сприймається як зрада, і в таких суспільствах пошук зрадників є поширеним і суворим обов'язком, який нерідко супроводжується просуванням по драбині влади та збільшенням впливу в суспільстві.

Аналіз мовних маніпуляцій також має бути представленим у дослідженні мови ворожнечі, оскільки в цьому типі мови закладене ненавмисне чи навмисне спотворення реальності. Питання, однак, полягає в тому, наскільки лінгвісти можуть виявити такі дії. Цінним є твердження Віктора Клемперера зі згаданої вище книги про те, що мова розкриває все: «На те, що хтось навмисне хоче приховати від інших або від себе, і навіть на те, що він несвідомо несе в собі, мова проллє світло» [8] на підтвердження свідомого, пропагандистського спотворення сенсу вона наводить роздуми про мужність, яку бачить як показну й фальшиву серед нацистських солдатів, і як справжню для тих, хто виступає проти нацизму. Автор згадує розмову з фронтовим солдатом, якого повчали офіцери в такий спосіб: «Навіть коли ми наступаємо і завойовуємо, ми ведемо тільки оборонну війну, і світ отримає користь, якщо ми переможемо» [8].

У мовних маніпуляціях змінюється значення слів і мовних повідомлень. Вони починаються з приховування мовцем небажаних рис, що їх зазвичай використовують, говорячи про власні мотиви чи дії, а з іншого боку, називаючи опонента словами звинувачувального характеру. Борис Стругацький

дав лаконічне визначення, що фашизм – це форма диктатури з націоналізмом і брехнею⁸. Брехня містить різноманітні спотворення реальності, переосмислення слів, які можна пов'язати з відомим неологізмом Оруелла «новомовлення» з роману «1984». Лінгвістична маніпуляція базується на змінах значення слів поза відомими рамками багатьох їхніх значень, а також на здатності до риторики, адже остання повертає хід думок співрозмовника в неправильне русло. Лінгвістичні маніпуляції в мові ворожнечі спричиняють помилкові уявлення та зміцнюють ненависть. Існують також складні конструкції, у яких використовують конспірологічні теорії та конструюють паралельну реальність. Це дуже помітно в мові ворожнечі агресорів, яка приховує їхні справжні цілі. У поясненнях пропагандистами російської агресії дуже часто звучить ідея планів Заходу щодо знищення росії як приводу для нападу на Україну, чим агресор знімає із себе провину за своє вторгнення, оскільки ставить себе у позицію жертви.

Висновки. Проблема лінгвістичних аспектів маніпуляції має численні соціальні, правові та філологічні аспекти. Цим займаються прагмалінгвістика, медіалінгвістика, філологи, які вивчають етику мовлення, мову реклами та мову політичного дискурсу. У дослідженні мови ворожнечі, на нашу думку, можна застосувати метод, який добре зарекомендував себе при аналізі мовних засобів авторів маніфестів слов'янського авангарду ХХ ст. Ми з Лідією Непоп Айдачич застосували новий підхід до вивчення дискурсу переконання, заснований на аналізі симетрії, а відповідно, і асиметрії апелятивних форм. У праці розглядаються дієслова, що позначають руйнування та творення [5, с. 105–110], які дають змогу аналізувати симетрію, і відповідно, асиметрію «апелятивних протилежностей» у порівнянні співвідношення дієслів цих двох груп. У результаті дослідження було виявлено, що такий аналіз можна проводити і на базі письмових текстів, і записів мовлення більшості дискурсів, у яких проявляється переконання в чомусь

чи нав'язування певних положень [5, с. 111–112]. Тексти з багатоголоссям, з кількома наявними поглядами або дискурсами, засновані на абсурді, зазначені як такі, що не підлягають подібному аналізу. Оскільки в мові ворожнечі уникають двозначностей, вона підлягає аналізу симетрії й асиметрії апелятивних опозицій. При розробці аналізу засад заохочення чи осуду слід враховувати залучення або відхилення низки слів, які протистоять одне одному при розгляді з позицій агресора і жертви. При семантичному аналізі ця відмінність демонструє приховування насильства у висловлюваннях агресора та посилення всіх опозицій у світогляді як агресора, так і жертви. Асиметрія також вказує на невідповідність того, що засуджують, і того, що пропонують чи вимагають. Асиметрія вказує також, що частина повідомлення не є яскраво вираженою, це веде до припущення, що за нечіткістю стоїть якась прихована мотивація і що слід уважно підійти до пошуку причини розбіжності у змісті, чи нечіткості висловлення. Семантична асиметрія протилежних слів і понять також свідчить про приховані зв'язки, цілі переконання чи їх систему ієрархії. Такий методологічний підхід застосовується до різних типів дискурсу, зокрема, умові медіа та пропаганди [5, с. 112].

Вивчення мови ворожнечі є завданням складним і невдячним, оскільки автори можуть очікувати звинувачень в упередженості від обох сторін. Однак шанси повернення до норми може дати лише визнання високих принципів справедливості.

ПРИМІТКИ

¹ Белградський видавець «Фабрика книг» готує нове покращене видання перекладу книги Віктора Клемперера, Олександри Баязетов-Вучен та Майї Матич. Я вдячний перекладачам книги Клемперера за машинопис цього перекладу, за яким я цитую наступні уривки.

² Плененные «азовцы» подтвердили Международному общественному трибуналу свои преступления. URL : https://rapsinews.ru/human_rights_protection_news/20230621/309013790.html (дата звернення 5. 05. 2023).

³ Кізілов Є. Зеленський: Слово «рашизм» увійде в підручники з історії в усьому світі. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/23/7341654/> (дата звернення: 25. 01. 2023).

⁴ Володимир Зеленський. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=ZTQGTxw4j6U> (дата звернення 25. 01. 2023).

⁵ Фамилия Путлер признана экстремистской 03. 04. 2009. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/1148472>. Путина признали Путлером. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/1129623> (дата звернення 25. 01. 2023)

⁶ Кіндсфатер О. гітлер – путлер: естафета, яку чекає відомий кінець. *ArmyInform*. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/09/15/gitler-putler-estafeta-yaku-chekaye-vidomyj-kinecz/> (дата звернення 25. 01. 2023).

⁷ URL : <https://geekach.com.ua/ru/yak-zdokh-putler/> (дата звернення: 25. 01. 2023).

⁸ Стругацкий Б. Фашизм – это очень просто. Эпидемиологическая памятка. *Образовательная политика*. 2016. 1 (71). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/fashizm-eto-ochen-prosto-epidemiologicheskaya-pamyatka> (дата звернення: 25. 01. 2023).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бартмињски Ј. Језик – Слика – Свет. Етнолінгвистичке студије / Приредіо Д. Ајдачић, превела М. Бјелетић. Београд : Slovo Slavia, 2011.

2. Оташевић Ђ. Нове речи с презименом ‘Путин’ у основи у српско-мјезику. *Новоречје*. 2023. Бр. 8. С. 76–104.

3. Эпштейн М. «Расступайся, Орда идет!» Философ об истоках российской агрессивности. URL : <https://www.severreal.org/a/filosof-ob-istokah-rossijskojagressivnosti/31748682.html> (дата звернення: 25. 01. 2023).

4. Эпштейн М. Шизофренический фашизм. Заметки о природе происхождения. URL : <https://www.facebook.com/mikhail.epstein> (дата звернення: 25. 01. 2023).

5. Ajdačić D., Npop-Ajdačić L. Środki językowe służące integracji grup awangardowych (naprzykładzie manifestów słowiańskich), *Perswazja językowa w różnych dyskursach* / Red. Ż. Śładkiewicz, A. Klimkiewicz, K. Wielądek. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2021. Tom. 5. S. 102–113.

6. Bystroń J. S. Megalomania narodowa. Warszawa : Towarzystwo Wydawnicze «Rój», 1935.

7. Czerwiński M. «Faszyzm, antyfaszyzm: językowe praktyki w konstrukcji dyskursów o Niezależnym Państwie Chorwackim we współczesnej historiografii». *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*. Kraków, 2006. 14. S. 103–126.

8. Klemperer V. *LTI Lingua Tertii Imperii*: Notatnik filologa / przełożył i przypisał opatrzył J. Zychowicz. Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1989. URL : <https://archive.org/details/KlempererVictorLTINotatnikFilologa/page/n2/mode/1up> (data звернення: 05.02.2023).

9. Kristeva J. *Étrangers à nous-mêmes*. Paris : Fayard, 1988.

10. Riabchuk M. Putin's «Ukraine». A Brief History of a Disastrous Obsession. *War saw East European Review*. 2022.12. P. 33–58. URL : https://www.academia.edu/113250377/Putins_Ukraine_A_brief_History_of_a_Disastrous_Obsession 25.01.2024 (data звернення: 05. 02. 2023).

11. Szczepanik K., Wilamowski J. «Ustaszeseiparatyzm chorwacki: przyczynek do badań nad chorwackim ruchem nacjonalistycznym». *Przegląd Historyczny*. 1983. 74/1. S. 75–95.

REFERENCES

1. BARTMIŃSKI, Jerzy. *Language – Image – World. Ethnolinguistic Studies*. D. AJDAČIĆ, ed.; translated by M. БЈЕЛЈЕТИЋ. Belgrade: Slovo Slavia, 2011 [in Serbian].

2. OTAŠEVIĆ, Đorđe. New Words with the Surname ‘Putin’ Basically in the Serbian Language. *Novorečje*, 2023, no. 8, pp. 76–104 [in Serbian].

3. EPSTEIN, Mikhail. “Make Way, the Horde is Coming!” *Philosopher on the Origins of Russian Aggressiveness* [online] [viewed 25 January 2023]. Available from: <https://www.severreal.org/a/filosof-ob-istokah-rossijskoj-agressivnosti/31748682.html> [in Russian].

4. EPSTEIN, Mikhail. *Schizophrenic Fascism. Notes on the Nature of what is Happening* [online] [viewed 25 January 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/mikhail.epstein> [in Russian].

5. AJDAČIĆ, Dejan, NEPOP-AJDAČIĆ, Lidija. Środki językowe służące integracji grup awangardowych (na przykładzie manifestów słowiańskich) [Linguistic Means for Integrating Avant-Garde Groups (Exemplified by Slavic Manifestos)]. In: Żanna SLADKIEWICZ, Aleksandra KLIMKIEWICZ, K. WIELODEK, eds. *Perswazja językowa w różnych dyskursach [Linguistic persuasion in various discourses]*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersita Gdańskiego [Gdańsk University Publishing House], 2021, vol. 5, pp. 102–113 [in Polish].

6. BYSTRON, Jan S. *Megalomania narodowa* [National Megalomania]. Warsaw: Towarzystwo Wydawnicze «Rój» [„Roi” Publishing House], 1935 [in Polish].

7. CZERWIŃSKI, Marcin. «Faszyzm, antyfaszyzm: językowe praktyki w konstrukcji dyskursów o Niezależnym Państwie Chorwackim we współczesnej historiografii» [Fascism, Antifascism: Linguistic Practices in the Construc-

tion of Discourses about the Independent State of Croatia in Contemporary Historiography]. *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej [Works of the Central European Commission]*. Kraków, 2006, 14, pp. 103–126 [in Polish].

8. KLEMPERER, Victor. *LTI Lingua Tertii Imperii: Notatnik filologa [The Language of the Third Reich: A Philologist's Notebook]*, transl. and annotated by J. Zychowicz. Warsaw: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza [Youth Publishing Agency], 1989 [online] [viewed 05 February 2023]. Available from: <https://archive.org/details/KlempererVictorLTINotatnikFilologa/page/n2/mode/1up> [in Polish].

9. KRISTEVA, Julia. *Étrangers à nous-mêmes [Strangers to Ourselves]*. Paris: Fayard, 1988 [in French].

10. RIABCHUK, Mykola. Putin's «Ukraine». A Brief History of a Disastrous Obsession. *Warsaw East European Review*, 2022, 12, pp. 33–58 [online] [viewed 05 February 2023]. Available from: https://www.academia.edu/113250377/Putins_Ukraine_A_brief_History_of_a_Disastrous_Obsession [in English].

11. SZCZEPANIK, Krzysztof, Jacek WILAMOWSKI. «Ustaśeiseparatyzm chorwacki: przyczynek do badań nad chorwackim ruchem nacjonalistycznym» [«Ustaše and Croatian Separatism: A Contribution to the Study of the Croatian Nationalist Movement»]. *Przegląd Historyczny [Historical Review]*, 1983, 74/1, pp. 75–95 [in Polish].

Переклад із сербської Мирослави Карацуби
Translated from Serbian by Myroslava Karatsuba

Отримано / Received 15.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 398.837:393](=161.2):[783.29:78.088](477)“20”
DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.098>

ЧЕБАНЮК ОЛЕНА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2796-7169>

CHEBANIUK OLENA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2796-7169>

Бібліографічний опис:

Чебанюк, О. (2023) Пісня-реквієм «Гей, пливе кача по Тисині...»: до питання генези та особливостей сучасного побутування фольклорного твору. *Слов'янський світ*, 22, 98–116.

Chebaniuk, O. (2023) The Song-Requiem “A Duckling Swims in the Tisza”: On the Issue of the Genesis and the Peculiarities of Modern Existence of the Folklore Work. *Slavic World*, 22, 98–116.

**ПІСНЯ-РЕКВІЄМ «ГЕЙ, ПЛИВЕ КАЧА
ПО ТИСИНІ...»: ДО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИ
ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО
ПОБУТУВАННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ТВОРУ**

Анотація / Abstract

Пісня «Пливе кача по Тисині...» посідає особливе місце в сучасному пісенному репертуарі українців. Сьогодні її виконують під час панahiди за героями, загиблими в російсько-українській війні. Традиція виникла нещодавно, в січні та лютому 2014 року ця пісня супроводжувала прощання з героями, загиблими під час Революції Гідності.

В Україні пісню знають усі. Фольклористи, мовознавці, журналісти присвятили численні дослідження вивченню її генези, мовних особливостей, специфіки образності, своєрідності побутування та виконання. Пісню «Пливе кача...» вважали лемківською народною піснею, баладою, піснею літературного походження, піснею часів Першої світової війни, українських партизанів часів Другої світової війни. Аналіз друкованих джерел свідчить, що перший запис пісні як фольклорного твору зробив у 1938 році композитор Дезидерій Задор у с. Воловець Мукачівського району на Закарпатті, надрукував у збірнику 1944 року. Текст пісні – це монолог сина, який покидає матір і йде на чужину. Дезидерій Задор вважав її народною, зарахував до українських соціально-побутових пісень. Музиколог Володимир Гошовський 1961 року в с. Березово Хустського району Закарпатської області записав текст і мелодію пісні «Пливе кача по Тисині», атрибутував як «мандрівну». Віра Баганич, солістка Закарпатського народного хору, на початку 1960-х років вперше а *carrella* виконала її зі сцени. Запис пісні на платівці з'явився 1972 року й відтоді пісня в авторських обробках ввійшла до репертуару багатьох естрадних гуртів. Пісня в багатоголосному виконанні гурту «Пікардійська терція» стала тим варіантом, який є реквіємом загиблим за Україну. Фольклорист Василь Сокіл висунув гіпотезу, що текст пісні належить закарпатському письменнику Василю Гренджі-Донському, її виконували воїни УПА під час Другої світової війни та в часи визвольних змагань. З цією версією не погоджувався відомий мовознавець Василь Німчук. Він здійснив ґрунтовний аналіз уживаної лексики у варіантах тексту пісні, порівняв із лексикою закарпатських пісень інших жанрів. Учений дійшов висновку, що «Пливе кача по Тисині...» є народною закарпатською піснею, а текст Василя Гренджі-Донського є її літературною обробкою. У народному тексті «Пливе кача...» використовуються сталі формули, кліше, *loci communes*, образи. Вони вживаються у багатьох жанрах закарпатського і на загал українського фольклору. Мотиви води, що сполучає світ людей і світ потойбіччя, паралелізм водоплавного птаха і героя твору має індоєвропейське коріння. Теорія формульності фольклорних епічних текстів, розроблена А. Лордом і М. Перрі, доповнена у роботах українського фольклориста Ф. Колесси. Зіставний аналіз різних фольклорних творів зі спільними мотивами, кліше, *loci communes*, використаних у фольклорних варіантах пісні «Пливе кача» є підтвердженням теорії Лорда-Перрі-Колесси. Популярність пісні серед українських музикантів сприяв її запис у виконанні Віри Баганич на платівку (1972). З того часу пісню «Пливе кача...» виконувало багато українських му-

зикантів. Гурт «Піккардійська терція» зробив багатоголосну обробку фольклорного тексту. Цей варіант поширився після 2014 року і став виконуватися як поховальна пісня. Історія записування, виконання й дослідження пісні «Гей, пливе кача...», аналіз фольклорних і авторських текстів, варіантів і версій різними вченими і спеціалістами з різними підходами до аналізу, методиками й методами дослідження дають можливість скласти цілісну картину виникнення та функціонування новітніх фольклорних і фольклоризованих творів. Історія побутування пісні «Гей, пливе кача по Тисині...» дає змогу простежити механізми, які впливають на створення нових варіантів і нових версій пісень у нових обставинах сьогодні.

Ключові слова: пісня-реквієм, поховальний фольклор, Революція Гідності, російсько-українська війна.

The song “A Duckling Swims in the Tisza” has a special place in the modern song repertoire of Ukrainians. It is performed nowadays during the memorial service for the heroes who died in the Russian–Ukrainian war. The tradition has arisen recently. The song has accompanied the farewell to those who died during the Revolution of Dignity in January and February 2014. Everyone in Ukraine knows the song. Folklorists, linguists, journalists have devoted numerous investigations to the study of its genesis, language features, specificity of imagery, originality of living and performance. The song “A Duckling Swims in the Tisza” has been considered as Lemky folk song, a ballad, a song of literary origin, a song of the First World War, and of the Ukrainian partisans of the period of the Second World War. Analysis of the printed sources shows that the first recording of the song as a folklore work has been made by the composer Dezső Zádor in the village of Volovets in Mukachevo district of Transcarpathia in 1938, published in a collection in 1944. The text of the song is a monologue of a son who leaves his mother and goes to a foreign land. Dezső Zádor has considered it a folk work, included it to Ukrainian social songs. In 1961, musicologist Volodymyr Hoshovskyi has recorded the text and melody of the song “A Duckling Swims in the Tisza” in the village of Berezhovo in Khust district of Transcarpathia region, and attributed it to «traveling». Vira Bahanych, a soloist of the Zakarpattian People’s Choir, performed it a cappella for the first time from the stage in the early 1960s. The recording of the song on a record has appeared in 1972, and since then the song in original arrangements has entered the repertoire of many pop bands. The song is performed polyphonically by the group “Pikkardian Tertsiiia”. It has become the version that is a requiem for those who died for Ukraine. Folklorist Vasyl Sokil has put forward the hypothesis that the text

of the song belongs to Zakarpattian writer Vasyl Grendzha-Donskyi. It has been performed by Ukrainian Insurgent Army soldiers during the Second World War and during the liberation struggles. Well-known linguist Vasyl Nimchuk disagrees with this version. He has conducted a thorough analysis of the vocabulary and song text variants, compared it with Zakarpattian songs of other genres. The scientist has concluded that "A Duckling Swims in the Tisza" is a folk song, the text of Vasyl Grendzha-Donskyi is its literary adaptation. Fixed formulas, loci communes, clichés, images are used in the folk text "A Duckling Swims in the Tisza". They are present in many genres of Zakarpattian and Ukrainian folklore in general. The motifs of water, which connects the world of people and the world beyond, the parallelism of a water fowl and the hero of the work have Indo-European roots. The theory of the formulaic nature of folklore epic texts, developed by A. Lord and M. Perry, is supplemented by the works of the Ukrainian folklorist F. Kolesa. A comparative analysis of various folklore works with motifs, clichés, loci communes used in folklore variants of the "A Duckling Swims in the Tisza" is a confirmation of the Lord-Perry-Kolesa theory. The popularity of the song among Ukrainian musicians is facilitated by its recording performed by Vira Baganych on a record (1972). Since that time, the song "A Duckling Swims in the Tisza" has been performed by many Ukrainian musicians. The group "Pikkardian Tertsiiia" has submitted a polyphonic treatment of a folk text. This version has been spread in 2014 and started to be performed as a funeral song. The history of recording, performance and research of the song "A Duckling Swims in the Tisza", the analysis of folklore and author's texts, variants and versions by various scientists and specialists with different approaches to analysis, methods and methodologies of research make it possible to compile a complete picture of the emergence and functioning of the latest folklore and folklorized works. The history of the song "A Duckling Swims in the Tisza" makes it possible to trace the mechanisms that influence the creation of new versions and new versions of songs under new circumstances today.

Keywords: song-requiem, funeral folklore, Revolution of Dignity, Russian-Ukrainian war.

Вступ. Пісня «Гей, пливе кача по Тисині...» сьогодні в Україні посідає особливе місце. Її знають усі, але виконують, як правило, тільки за однієї нагоди – під час прощання із загиблими захисниками Батьківщини в російсько-українській війні. Така традиція з'явилася відносно нещодавно,

а саме під час Євромайдану 2013–2014 років. У січні та лютому 2014 року зі сцени Майдану вона звучала в момент прощання із загиблими під час Революції Гідності. Сьогодні пісня «Гей, пливе кача по Тисині...» для кожного українця є твором сакральним. Її часто називають піснею-реквіємом, за своїми структурними і поетичними ознаками, обрядовим виконанням пісня наближається до українського традиційного жанру поховальних пісень. Після Майдану 2013–2014 років в Україні з'явився підвищений інтерес до питань генези та побутування пісні «Пливе кача...». Вона перекладена англійською, іспанською, угорською, словацькою й іншими мовами. Українські науковці, музиканти та журналісти запропонували багато версій походження пісні «Пливе кача...». Її вважали то лемківською народною піснею, то баладою, то піснею літературного походження, часів Першої світової війни, піснею українських воєнків часів визвольних змагань під час Другої світової війни тощо.

Аналіз джерел. Дослідження українських фольклористів, етномузикологів, мовознавців, культурологів (Д. Задор, В. Гошовський, В. Сокіл, В. Німчук, В. Падяк, З. Гнатів, О. Сможаник та ін.) дають підстави спростувати нібито лемківське коріння пісні «Пливе кача...» й визначити ареал її поширення (Закарпатська область, Тячівський, Хустський, Іршавський райони). Вірш закарпатського поета Василя Іренджі-Донського «Плавле кача»(1923), вірогідно, є «олітературненим» варіантом фольклорного тексту, а записи його народних версій, наприклад, на Сколівщині (В. Сокіл), свідчать про поширення й популярність пісні за межами закарпатського регіону. **Мета і завдання роботи** полягає у спробі з'ясувати генезу «Пливе кача...» як фольклорного твору і на основі аналізу дискографії та концертного виконання пісні (1972–2002) простежити, як локальний фольклорний текст поширюється через концертне виконання й медіаресурси та при певних історичних обставинах набуває статусу загальнонаціонального

надбання. Звернення українців до своєї традиційної культури, до пошуків джерел самоідентифікації й антиколоніальних дискурсів диктує саме життя, що й зумовлює **актуальність даної праці**.

Основна частина. 22 січня 2014 року на Майдані від снайперської кулі загинули протестувальники Сергій Нігоян і Михайло Жизневський, пізніше від отриманих поранень померли Юрій Вербицький, Роман Сенник й Олександр Бадера. Це були перші жертви протистояння майданівців і провладних структур під час Революції Гідності. 26 січня 2014 року у Михайлівському Золотоверхому соборі в Києві відбулася панахида за білорусом Михайлом Жизневським, труну пронесли вулицями Володимирською, Богдана Хмельницького, Хрещатиком до місця загибелі героя – біля барикад на вулиці Михайла Грушевського. Ведучий сцени Майдану Євген Нищук на прохання побратимів М. Жизневського ввімкнув запис «Гей, пливе кача...» у виконанні гурту «Піккардійська терція». За словами друзів загиблого, це була його улюблена пісня. Згодом запис цієї пісні лунав 21 лютого 2014 року зі сцени Майдану, коли прощалися з Небесною Сотнею – загиблими протягом 18–20 лютого повстанцями проти режиму Януковича.

«Почали на руках виносити до сцени труни із загиблими майданівцями, і це була якась така зовсім ірреальна візуалізація пісні, ніби ці труни дійсно плывуть по Майдану. І цей тужливий плач-діалог матері й сина емоційно точно відповідав загальному психологічному стану всіх присутніх. Я чув цю пісню від багатьох наших виконавців, але тоді на Майдані вона прозвучала так моторошно, і водночас так потужно, до якоїсь незбагненої душевної глибини і скорботи, мені навіть важко її словами передати», – згадував учасник Революції Гідності Олександр Лунько ¹.

Серед майданівців пісня спочатку не сприймалася як драматично-трагічна, а, радше, як елегійно-сумна. Те, що пісня

«Гей, пливе кача по Тисині...» у виконанні «Піккардійської терції» часто звучала на Майдані протягом грудня 2013 – лютого 2014 року згадує мовознавець Василь Німчук: «Ми пісню “Плине кача по Тисині...” чули безліч разів, ідучи на роботу до Інституту української мови, розташованого на вул. М. Грушевського, та перед мітингами на Майдані по неділях. Мені, закарпатцеві, було приємно її чути, але трохи дивувало те, чому пресмутний фольклорний твір так часто передають. Виявилося, що його полюбили постійні учасники протесту на Майдані. “Пливе кача...” була улюбленою піснею білоруса М. Жизневського, який другим загинув “в чужім краю” під час Євромайдану» [6, с. 80]. Інші учасники Революції Гідності теж підтверджують, що трагічного сприйняття пісні не було до panaхиди за загиблими протягом 18–20 січня 2014 року: «Я співаю в хорі, й ще задовго до початку Майдану ми з моєю подругою вивчили “Качу”, розклали на два голоси. Ми її співали, це було дуже красиво, і ми тоді не бачили там такого трагізму і драми, яку бачать зараз усі в цій пісні», – згадує Галина Поштаренко – координаторка загону швидкого реагування і домедичної допомоги на Майдані 2013–2014 років, багаторічна учасниця капели «Дніпро» при Київському національному університеті. З 18 по 21 лютого 2014 року в дівчат був заздалегідь запланований виступ у Литві. Виїхали напередодні та, дізнавшись про події в Маріїнському парку, активно підключилися до організації вільнюського Майдану біля посольства України в Литві. «Заспівали на відкритті цього Майдану Гімн України і “Качу”. Коли підійшли до посольства, ми з Юлею плакали, заспівали її і вона просто лягла на душу. І тільки через кілька днів дізналися, що ця пісня стала плачем за загиблими на Майдані. Це дуже вразило, це, знаєте, було таке містичне передчуття, що ми мали цю пісню вивчити раніше для того, щоб з такої трагічної нагоди вже знати, як це співається» [7, с. 98].

Після Революції Гідності значно зросло зацікавлення піснею «Пливе кача...». Її представляли то як лемківську народ-

ну пісню, то як стрілецьку, то як баладу. Українські фольклористи, мовознавці, журналісти й краєзнавці провели аналіз записів тексту й мелодії пісні «Пливе кача...» та запропонували свої версії й відповіді на низку питань про її походження, регіональну та жанрову приналежність, час виникнення тощо. Серед видань лемківського фольклору не виявлено записів бодай близьких варіантів пісні «Пливе кача...». Немає її ні серед текстів академічного видання корпусу українських балад, ані серед записів стрілецьких пісень ². Запис Дезидерія Задора ³ в селищі Воловець (нині Мукачівського р-ну Закарпатської обл.) 1938 року під час наукової експедиції є першим відомим на сьогодні фольклорним записом пісні «Пливе кача...». Цей текст і мелодія були надруковані у збірнику «Народні пісні підкарпатських русинів», упорядкованому Д. Задором, Ю. Костьом та П. Мислославським, який вийшов друком у 1944 році в Ужгороді [5]. Пісню атрибутовано як соціально-побутову, подано мелодію в одноголосному варіанті з приміткою, що виконується вона *parlando*, тобто речитативом. Текст є монологом сина, що звертається до матері з проханням його не лаяти.

Плаве качка по Тисинѣ, плаве качка по Тисинѣ,
мамко моя, не лай менѣ, мамко моя, не лай менѣ.

Залаешь ми въ злу годину,
Самъ не знаю, де погину.

Погину я въ чужімъ краю,
Хто ми буде брати яму?
Будуть брати чужѣ люде,
Та ци тобѣ жаль не буде?

[5, с. 49].

На думку львівського фольклориста, доктора наук, професора Василя Сокола пісня «Пливе кача по Тисині...» має літе-

ратурне походження, а її автором є маловідомий широкому загалу закарпатський письменник і перекладач Василь Іренджа-Донський (1897–1974). Василь Іренджа-Донський був уродженцем закарпатського містечка Волове (нині Міжгір'я), учасником Першої світової війни, активним діячем Закарпатської Русі. У своїх поетичних творах широко використовував як фольклорні сюжети й мотиви, так і прийоми та засоби народної символіки й поетики. У збірнику його поезій «Квіти з терням» (1923) є вірш:

*Плавле кача по Тисині;
«Мамко моя, не лай нині,
Залаєш ми в злу годину,
Сам не знаю, де погину».
Залає мати сина, лає,
Син додому не вертає...
Серед поля, на долині
Лягло серце у тернині!*

[3, с. 33]

Василь Сокіл записав 1982 року в с. Ялинкувате Сколівського району Львівської області (від Агафії Коруд, 1921 р. н.), такий фольклорний варіант пісні:

*Тиха вода по піщині,
Мамко моя, не лай мені.
Залаєш ми в злу годину,
Сам не знаю, де погину.
Ой погину в чужім краю,
Не задзвонять – добре знаю.
Не задзвонять – добре знаю,
Хто бде копав міні яму?
Бдуть копати чужі люде,
Чи жаль тобі, мамко, буде?
Жаль копати вороночка,
Та й заплаче білявочка*

[10, с. 400].

Дослідник схиляється до думки, що в пісні згадується не конкретна річка Тиса, а «тисина» як узагальнений образ води на зразок фольклорного Дунаю [9, с. 818]. Дослідивши поетичну спадщину поета Василя Ґренджи-Донського, провівши порівняння з відомими на сьогодні записами пісні «Пливе кача...», Василь Сокіл робить такі висновки: «1) Незаперечний факт, що автором вірша «Пливе кача по тисині» був В. Ґренджа-Донський; 2) Літературний твір фольклоризувався в різних варіантах; 3) Прив'язка до конкретної назви річки Тиси чисто умовна, адже скоріше йдеться про тиху, заплавну воду (озерце); 4) Мотив загибелі сина актуалізувався у часи Карпатської України, тому виявлені народні варіанти розповсюдилися за принципом концентричного кола (Хустщина, Воловеччина, Сколівщина); звичайно, хвилі можуть заходити і далі; 5) Тема загибелі захисників Вітчизни стала на часі і сьогодні, надто ж у момент поховання «Небесної сотні» [9, с. 820].

З Василем Соколом не погоджувався мовознавець, доктор наук Василь Німчук. Опираючись на лексичний аналіз відомих варіантів тексту пісні «Пливе кача по Тисині...», він аргументовано доводив її закарпатське походження. Твір В. Ґренджи-Донського вважав «псевдолітературним» варіантом фольклорного тексту [6, с. 85]. На нашу думку, фольклоризм тексту вірша Василя Ґренджи-Донського, який не тільки щедро використав у своєму творі народну символіку, а й розпочав його розлогою фольклорною цитатою, є досить поширеним явищем. З одного боку, надмірне використання народних мотивів, поетичних засобів, сталих формул призводить до широкої популярності авторського твору серед масової аудиторії, з іншого – веде до фольклоризації твору, а, отже, до анонімності, неминучої втрати авторства, варіативності й появи нових версій. Вірогідно, саме цей текст літературного походження ліг в основу авторського виконання сучасними музикантами пісні як вояцької, приписування її до пісень

стрілецьких, повстанських. Наприклад, як упівську пісню виконували «Пливе кача...» Тарас Чубай і Андрій Скрябін (альбом «Наші партизани», 2000).

Дослідник фольклору Закарпаття Іван Хланта вважає, що пісня виникла в часи боротьби за Карпатську Україну в березні 1939 року. «Найбільше побутує вона саме в цих районах – починаючи від села Лут Рахівського району, Великий Бичків, Бурштин, Сокирниця, Хуст, Велика Копаня і Королево, де протікає Тиса. І майже в кожному селі І. Хланти вдавалося записати цю пісню» [2, с. 82].

Журналіст і дослідник Закарпаття Валерій Падяк у книзі «Плаве кача по Тисині...» (2017) скрупульозно розглянув структуру, поетику, історію запису варіантів текстів і мелодій пісні та їхню жанрову приналежність в контексті закарпатської фольклорної традиції, зокрема, т. зв. «вояцьких» пісень. В. Падяк проаналізував такі основні мотиви пісні, як водоплавні птахи – провісники смерті, лайка і насварювання матері своїх дітей, передчуття героєм своєї смерті в різних пісенних жанрах закарпатського пісенного фонду. На його думку, першотекстом пісні була балада, основною дійовою особою – дівчина, подією – заборона матері кохати обранця й життєвий вибір героїні – самогубство у водах річки. У функціонуванні пісні виділяє два етапи: «Перший – це пісня про жіночу долю. Другий – це пісня про долю вояка. Водорозділом між ними стала Перша світова війна» [8, с. 45]. Валерій Падяк асоціює популярний сьогодні народнопоетичний твір «виключно із подіями Першої світової війни. Коли з російського, сербського й італійського фронтів до рідних домівок у Карпатах з австро-угорського війська не повернулися тисячі вояків-русинів». При тому автор зауважує певну невідповідність популярної пісні до жанру вояцьких пісень: «Не зрозуміло з оповіді, наприклад, з яких міркувань вояк просить матір “не лаяти му”, тобто не сварити його? У чому його провина? І чому він має сумнів щодо любові та душевних пере-

живань Тої, у якої сина забрали на війну (“ци не жаль ти, мамко, буде?”) [8, с. 47]. Також у автора виникає питання, а що ж спонукало відомого музиканта Дезидерія Задора віднести пісню до соціально-побутових, а не до вояцьких пісень. Відповідь на свої питання Валерій Падяк вбачає у тому, що у цій пісні «мотивація слів здебільшого напівпрозора, розмита і це свідчить, що текст балади був пристосований до нових реалій. У цьому випадку – подій війни» [8, с. 47].

На нашу думку, відповіді на ці питання дає запис «Пливе кача по Тисині...», здійснений етномузикологом Володимиром Гошовським у 1961 році в с. Березове Хустського району. Саме у цьому варіанті пісні з’являється діалог сина і матері:

Та де би, сину, не жаль, (2)
Кой ти в моім серци лежав (2)
[1, с. 382].

Володимир Гошовський провів ґрунтовний аналіз мелодії, змісту й манери виконання пісні, атрибутував її як «мандрівну», «оригінальний пісенний жанр, поширений також у фольклорі інших народів Центральної Європи. Ці пісні створювалися селянами-бідняками, які у зв’язку з погіршенням економічного становища в селі кидали свої рідні місця й починали мандрувати світом у пошуках роботи та кращої долі» [1, с. 28]. Аналізуючи «Пливе кача по Тисині...» та іншу мандрівну пісню «Пливе кача пливе, сама собі рабче...», він атрибутує їх як «записані на території східноверховинського музичного діалекту, але належні за своїм стилем до асимільованих у боржавському діалекті міграційних пісень» [1, с. 384]. Дослідник зазначає, як і Дезидерій Задор, що співаються такі одноголосні пісні речитативом, що «на цей сумний і виразний наспів співаються також ліричні та лірично-побутові пісні про тяжку долю». Як на варіанти таких текстів Володимир Гошовський дає посилання на збірники закарпатських народних пісень М. Врабеля, Г. А. Де-Волана і З. Васи-

ленко [1, с. 385]. Проте, у цих збірниках ми не бачимо тексту як варіанта досліджуваної нами пісні «Пливе кача...», нато-мість, містяться спільні з нею мотиви, загальнофольклорні формули, що вживаються у піснях різних жанрів. Так, у збір-нику Г. А. Де-Волана у родинно-побутовій пісні дочка скар-жить на матір, що віддала її заміж не по-любіві:

Мамко моя, не лай менѣ,
Залаєшь ми въ злой годинѣ;
Залаєшь ми въ злу годину,
Не будєшь знать, де погину ⁴.

Валерій Падяк детально розглянув усі спільні для досліджу-ваного нами тексту формули й loci communes, які трапляють-ся в записах закарпатського фольклору від середини ХІХ ст. (Я. Головацький) до радянських часів (В. Гошовський) [8].

Прикметно, що записаний Володимиром Гошовським ва-ріант контамінується із мотивом, що часто використовуєть-ся у вояцьких піснях:

Не плач, мамко, та й не дуже, (2),
Я ранений, та й не дуже. (2)
Головочка на четверо, (2)
А сердечко на шестеро. (2)

Заклич, мамко, столярика, (2)
Найкращого малярка. (2)
Най ми хижку ізбудує,
Та й на чорно помалує (2)
[1, с. 383].

Такі контамінації підтверджують гіпотезу, що пісня могла використовуватися у функції вояцької пісні під час воєн, які відбувалися на українських етнічних територіях протягом ХХ ст. Нині це протистояння продовжується і, на жаль, пісня з мотивом прощання і передчуття скорої смерті «на чужині» залишається актуальною.

Згідно з теорією формульності фольклорних епічних текстів, розробленою А. Лордом і М. Перрі, доповненою у працях українського фольклориста Ф. Колесси, фольклорні тексти не виникають шляхом створення заново кожного разу, а контамінуються, складаються із вже відомих, загальнозовживаних формул, клішованих словосполучень, загальних місць, стандартних поетичних засобів [11]. Зіставний аналіз закарпатських фольклорних творів різних жанрів зі спільними мотивами, кліше, *loci communes*, використаних у фольклорних варіантах пісні «Пливе кача», на нашу думку, є підтвердженням теорії Лорда-Перрі-Колесси.

Отже, розглянувши фольклорні записи пісні «Пливе кача по Тисині...», можемо підсумувати, що у всіх відомих варіантах в інципті – початковій структурі пісенного тексту – за законами народної поетики застосовується психологічний паралелізм між картиною природи та її символічним значенням у традиційній моделі світу. Вода у міфології майже всіх народів є медіатором між своїм і чужим простором, світом живих і світом мертвих, а водоплавні птахи – провісниками смерті або душами померлих. Ці мотиви широко використовуються у різних жанрах українського фольклору, зокрема піснях рекрутських, солдатських, вояцьких, баладах, а також голосятнях і плачах. Наприклад, закарпатська пісня часів Першої світової війни, вміщена у «Місяцеслові на 1917 рік», упорядкованому Августином Волошином, має такий початок:

Плине качур по Дунаю...
Дай ми, Боже, що гадаю,
Я ще гадав вандрувати,
Айбо мушу воевати

[3, с. 34].

Загальним місцем є також мотив неминучої скорої смерті героя, що пов'язаний зі стійкою фольклорною формулою «копання ями» як майбутньої могили героя. Ця формула вживається у багатьох українських народних пісенних текстах різних жанрів, зокрема, архаїчних за походженням календар-

но-обрядових піснях (напр., русальних: «Проведу русалочку до ямки, а сама вернуса до мамки»).

Василь Німчук звернув увагу на дієслово «ляяти», вживане у всіх варіантах «Пливе кача...». Він зазначив, що у говірках сіл, розташованих у басейні ріки Тиси, зберігається праслов'янська семантика цього слова «проклинати». Зазначимо, що не тільки на Закарпатті, але й на всій українській етнічній території до сьогодні зберігається осуд прокльонів і страх материнських проклять. Погоджуємося із дослідником, що «Материне прокляття – окрема тема у фольклорі, зокрема в українському...» [6, с. 84].

Популярності в українській аудиторії поціновувачів фольклору став варіант пісні, записаний Вірою Баганич в селі Воловець від своєї матері.:

Гей, пливе кача по Тисині, (2)
Мамко моя, не лай мені. (2)
Гей, залаєш ми в злу годину, (2)
Сам не знаю, де погину, (2)
Гей, погину я в чужім краю, (2)
Хто ми буде брати яму? (2)
Гей, виберуть ми чужі люде, (2)
Ци не жаль ти, мамко, буде? (2)
Гей, якби мені, синку, не жаль, (2)
Ти на моїм серці лежав. (2)
Гей, пливе кача по Тисині, (2)
Мамко моя, не лай мені (2)
[8, с. 51].

Музичне аранжування, розспівність, багатоголосся й висока культура виконання пісні ансамблем «Піккардійська терція» сприяло подальшій популяризації пісні вже на початку ХХІ ст. і, відповідно, в аудиторії нового покоління. Дослідники української пісенної традиції та сучасних її інтерпретацій зазначають, що першою зі сцени заспівала в манері а-капелла «Пливе кача...» солістка Державного заслуженого Закарпатського народного хору Віра Баганич у 1960-х роках. Запис піс-

ні на платівці фірми «Мелодія» з'явився у 1972 році, що значно розширило аудиторію поціновувачів як народної пісні, так і співачки. У 1986 році «Пливе кача...» ввійшла до репертуару ВІА «Ватра», спочатку у виконанні Оксани Білозір, пізніше – в дуеті з Віктором Морозовим (1989). Згодом канадський ансамбль «Черемшина» включив її до свого альбому «Cheremshyna (volume 3)» (1990). Як пісню УПА виконували «Пливе кача...» Тарас Чубай і Андрій Скрябін (альбом «Наші партизани», 2000). Обробку для багатоголосного й розспівного (а не речитативного як у фольклорних варіантах пісні) виконання мелодії здійснив гурт «Пікардійська терція» (альбом «Ельдорадо», 2002). Аранжування фольклорного тексту здійснив художній керівник ансамблю В. Якимець (поклав на ноти І. Шульга): «Дванадцять років тому», – згадував в інтерв'ю Володимир Якимець, – «коли записували цю пісню, навіть і не передбачали, що вона звучатиме як жалобна. Нам важливо було, щоби люди пам'ятали свій фольклор, а “Пливе кача”, на нашу думку, – найкращий зразок фольклору, отож, ми хотіли, щоб через наше виконання такі пісні набували другого життя» [4, с. 4]. Власне саме цей варіант пісні став взірцем для всіх виконавців, які зверталися до цього твору після Євромайдану, зокрема, Мар'яна Садовська, гурт «Еней», капела імені Дмитра Ревуцького, а також хор Київської православної академії. Саме цей варіант пісні гурту «Пікардійська терція» нині виконується як реквієм за загиблими захисниками України.

Висновки. Аналіз відомих на сьогодні варіантів записів пісні «Гей, пливе кача по Тисині...» дає можливість простежити, як формувався текст і мелодія пісні у фольклорному середовищі Закарпаття, як поширювалися і варіювалися текст і мелодія пісні в часі та просторі, як пісня потрапила до концертного виконання й зацікавила українських поп музикантів і, зрештою, стала загальнонаціональним реквіємом за загиблими героями України. Трагічні події Євромайдану визначили місце пісні «Гей, пливе кача по Тисині...» не тільки

в історії української музичної культури, а й в історії України загалом. Історія записування, виконання й дослідження пісні «Гей, пливе кача...», аналіз фольклорних і авторських текстів, варіантів і версій різними вченими і спеціалістами з різними підходами до аналізу, методиками й методами дослідження дають можливість скласти цілісну картину виникнення та функціонування новітніх фольклорних і фольклоризованих творів. Історія побутування пісні «Гей, пливе кача...» дає змогу простежити механізми, які впливають на створення нових варіантів і нових версій пісень у нових обставинах сьогодні.

ПРИМІТКИ

¹ Записала Чебанюк О. Ю. 1. III. 2015 р. у м. Київ від Лунько О. А., 1955 р. н.

² Як стрілецька пісня «Пливе кача...» не виконувалася, проте, була знана у карпатському регіоні. Висловлюємо подяку доктору філологічних наук, досліднику фольклору національного спротиву пані Оксані Кузьменко за консультацію з цього питання.

³ Задор Дезидерій (1912–1985) – український композитор, диригент, піаніст, фольклорист, педагог.

⁴ Де-Воллан Г. А. Угро-русские народные песни. Санкт-Петербург, 1885. 420 с. с. 33–34.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гошовський В. Українські пісні Закарпаття. Львів, 2003. 478 с.

2. Гнатів О., Сможаник З. Образно-символічна та інформаційна наповненість українських народних пісень (на прикладі «Гей, пливе кача по Тисині»). *Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал Дрогобицького державного педагогічного університету*. № 12 (119). Дрогобич, 2014. С. 82.

3. Гренджа-Донський В. Твори / упоряд., вступ. ст. та приміт. О. Мишанича. Ужгород : Карпати, 2001.

4. Козирева Т. Під голоси «пиккардійців» ми вшановуємо героїв Майдану. *День*. 2014. 5 березня. № 40. С. 4–5.

5. Народні пісні подкарпатських русинів / збір. Д. Задор, Ю. Костьо, П. Мислославський. Унгвар, 1944. 114 с. URL : https://uk.wikisource.org/wiki/1._1944.djvu/49 (дата звернення: 02.04. 2024).
6. Німчук В. До питання походження пісні «Пливе кача по Тисині». *Слово і час*. Київ, 2015. № 7. С. 79–85.
7. *Майдан. Пряма мова*. Кн. 1 / упоряд. О. Ю. Чебанюк, О. Ю. Ковальова. Київ : Музей Революції гідності, 2019. 448 с.
8. Паדיак В. «Пливе кача по Тисині»: Перша світова війна у карпаторусинському пісенному фольклорі. Ужгород, 2017. 118 с.
9. Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині». *Народознавчі зошити*. Львів, 2014. № 4 (118). С. 17–82.
10. Фольклорні матеріали з отчого краю / збір. В. Сокіл, Г. Сокіл. Львів, 1998. 614 с.
11. Lord Albert Bates. Composition by Theme in Homer and South Slavic Epos. *Transactions of the American philological Association*. 1951. Vol. 89.

REFERENCES

1. HOSHOVSKYI, Volodymyr. *Ukrainian Songs of Transcarpathia*. Lviv, 1968, 478 pp. [in Ukrainian].
2. HNATIV, O., Z. SMOZHANYK. Figurative-Symbolic and Informational Content of Ukrainian Folk Songs (Exemplified by “A Duckling Swims in the Tisza”). *Youth and Market: Monthly Scientific and Pedagogical Journal of Drohobych State Pedagogical University*. Drohobych, 2014, no. 12 (119), pp. 82 [in Ukrainian].
3. MYSHANYCH, Oleksa, compiler. *Vasyl HrendzhaDonskyi. Works*. Prefaced and annotated by Oleksa MYSHANYCH. Uzhhorod: Carpathians, 2001 [in Ukrainian].
4. KOZYRIEVA, Tetiana. With the Voices of “Pikkardians” We Honor the Heroes of the Maidan. *Day*, March 5, 2014, no. 40, pp. 4–5 [in Ukrainian].
5. ZÁDOR, Dezső, Yurii KOSTIO, P. MYSLOSLAVSKYI, compilers. *Folk Songs of the Subcarpathian Ruthenians*. Ungvár, 1944, 114 pp. [online] [viewed 2 April, 2024]. Available from: https://uk.wikisource.org/wiki/1._1944.djvu/49 [in Ukrainian].
6. NIMCHUK, Vasyl. On the Issue of the Origin of the Song “A Duckling Swims in the Tisza”. *Word and Time*, 2015, no. 7, pp. 79–85 [in Ukrainian].
7. CHEBANIUK, Olena, Oksana KOVALOVA, compilers. *Maidan. Direct Speech. Book 1*. Deciphered and annotated by Olena CHEBANIUK, Oksana

KOVALOVA. National Memorial Complex of the Heroes of the Heavenly Hundred – Museum of the Revolution of Dignity; NAS of Ukraine M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology. Kyiv: National Museum of the Revolution of Dignity, 2019, 448 pp. (Oral Story of the Maidan) [in Ukrainian].

8. PADIAK, Valerii. “A Duckling Swims in the Tisza”: *The First World War in Carpathian-Ruthenian Song Folklore*. Uzhhorod, 2017, 118 pp. [in Ukrainian].

9. SOKIL, Vasyl. About the song “A Duckling Swims in the Tisza”. *The Ethnology Notebooks*, 2014, no. 4 (118), pp. 17–82 [in Ukrainian].

10. SOKIL, Vasyl, Hanna SOKIL, compilers, collectors. *Folklore Materials from the Fatherland*. Lviv, 1998, 614 pp. [in Ukrainian].

11. LORD, Albert Bates. Composition by Theme in Homer and South Slavic Epos. *Transactions of the American Philological Association*, 1951, vol. 89 [in English].

Отримано / Received 05.06.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 027(480):[025.171:398.8](=161.2)
DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.117>

КОВАЛЬ-ФУЧИЛО ІРИНА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

KOVAL-FUCHYLO IRYNA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

Бібліографічний опис:

Коваль-Фучило, І. (2023) Українські матеріали Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки Фінляндії. *Слов'янський світ*, 22, 117–139.

Koval-Fuchylo, I. (2023) Ukrainian Materials in the Slavic Library of the National Library of Finland. *Slavic World*, 22, 117–139.

УКРАЇНСЬКІ МАТЕРІАЛИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ ФІНЛЯНДІЇ

Анотація / Abstract

У статті описано структуру й принципи організації бібліотечного фонду Національної бібліотеки Фінляндії (НБФ). Українські матеріали зберігаються у Слов'янській бібліотеці НБФ. Особливо важливими для українознавства є каталог рідкісних книг і каталог рукописних матеріалів. Наведено перелік книг (стародруки церковнослов'янською й польською мовами), опублікованих на території сучасної України. Проаналізовано важливий документ, виявлений у рукописному відділі Слов'янської бібліотеки НБФ. Це руко-

писна книга, яка в каталозі «Славянские рукописи и частные архивы Национальной библиотеки Финляндии» записана під назвою «Украинский фольклор». Ця книга містить 517 сторінок, списаних із обох сторін кожного аркуша. На сторінках рукопису я не виявила жодної інформації ні про власника книги, ні про записувача, ні про історію виникнення документа. Мої пошуки цих відомостей дали мало результатів.

Детальний текстовий аналіз записаних творів і пошук варіантів дав підстави зробити висновок, що виявлений манускрипт – це рукописна копія записів Зоріана Доленги-Ходаковського. **Мета й завдання** статті – проаналізувати фольклорні тексти рукопису, виявити особливості цього документу. Перші 50 сторінок рукопису засвідчив, що із 102 текстів 93 опубліковані у збірнику «Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся)», упорядкування, текстологічна інтерпретація і коментарі О. І. Дея; атрибуція автографів і копій та передмова Л. А. Малаш, О. І. Дея (Київ, 1974). **Актуальність** роботи зумовлена тим, що виявлений рукопис доповнить перелік відомих копій Зоріана Доленги-Ходаковського, а також доповнить кількість варіантів деяких українських народних пісень.

Здійснена дослідницька робота дає підстави звернутися до наукових співробітників Національної бібліотеки Фінляндії із проханням атрибутувати знайдений рукопис як копію записів Зоріана Доленги-Ходаковського.

Ключові слова: Національна бібліотека Фінляндії, українські стародруки, Зоріан Доленга-Ходаковський, рукописна копія, українські народні пісні.

The structure and principles of the organization of the library fund of the National Library of Finland (NLF) are described in the article. Ukrainian materials are stored in the Slavic Library of the NLF. The catalogue of rare books and the catalogue of manuscript materials are especially important for Ukrainian Studies. The list of books (old editions in Church Slavonic and Polish) published on the territory of modern Ukraine is given.

An important document discovered in the manuscript department of the Slavic Library of the NLF is analysed. This is a handwritten book, which is recorded under the title *Ukrainian Folklore* («Украинский фольклор») in the catalogue “Slavic Manuscripts and Private Archives of the National Library of Finland”. This book contains 517 pages, written on both sides of each sheet. I haven't found any information about the owner of the book,

the recorder or the history of the document appearance on the pages of the manuscript. My search for this information has yielded few results.

A detailed textual analyse of recorded texts and a search for variants have led to the conclusion that the discovered manuscript is a handwritten copy of the records of Zorian Dolenha-Khodakovskiy. The **purpose and task** of the article is to analyze the folklore texts of the manuscript, to reveal the peculiarities of this document. *The first 50 pages of the manuscript have testified that 93 of the 102 texts are published in the collection Ukrainian Folk Songs in the Records of Zorian Dolenha-Khodakovskiy (from Halychyna, Volhynia, Podillia, Dnipro Region and Polissia)*, compiled, textologically interpreted and commented by O. Dei, attribution of autographs and copies and foreword by L. Malash, O. Dei (Kyiv, 1974). The **relevance** of the work consists in the fact that the discovered manuscript will complete the list of known copies of Zorian Dolenha-Khodakovskiy, and will also add to the number of versions of some Ukrainian folk songs.

The research work carried out gives reasons to turn to the research staff of the National Library of Finland with a request to attribute the found manuscript as a copy of the records of Zorian Dolenha-Khodakovskiy.

Keywords: National Library of Finland, Ukrainian old prints, Zorian Dolenha-Khodakovskiy, handwritten copy, Ukrainian folk songs.

Вступ. Національна бібліотека Фінляндії (НБФ) (фін. Kansalliskirjasto, швед. National biblioteket) – це основна наукова книгозбірня країни. Адміністративно бібліотека є частиною Гельсінського університету. У 1919–2006 роках вона була відома як Бібліотека Гельсінського університету (фін. Helsingin yliopiston kirjasto). Відповідно до законодавства Фінляндії, НБФ є бібліотекою з обов’язковим примірником, тобто сюди надходять усі друковані й аудіовізуальні матеріали (крім фільмів, знятих у Фінляндії або дозволених для розповсюдження у Фінляндії). Національна бібліотека у своєму веб-архіві Finnish Web Archive також збирає і зберігає матеріали, опубліковані в Інтернеті. Бібліотека формує онлайн-каталог відкритого доступу Finna (Finna-verkkokirjasto kattavasti käytössä ammattikorkeakouluissa).

Розташована Національна бібліотека в центрі Гельсінкі, біля головної площі Сенатінторі. Основна частина колекції

зберігається в Кір'ялуола (фін. Kirjaluola, *книжкова печера*). Це величезний підземний кам'яний бункер, розташований на глибині 18 метрів під бібліотекою.

Основний фонд НБФ складається із шести колекцій. 1. Колекція рукописів містить приватні архіви й окремі рукописи, що стосуються освітньої й культурної історії країни. Крім фінномовних джерел, тут також зберігаються фінські приватні, східні, слов'янські, музичні рукописи і фотоколекція. 2. Спеціальна колекція була сформована з матеріалів, отриманих як депозитні примірники або пожертви впродовж XIX ст., а також із надходжень у XIX–XX ст. Тут зберігаються арабські, американські, естонські, грузинські, єврейські, японські, шведські, литовські, турецькі та багато інших матеріалів (стародруки, журнали, газети, брошури). 3. Фінський національний музичний архів містить аудіозаписи, здійснені від 1901 року. Тут можна почути записи реклами, колекцій музичних журналів, іноземні звукозаписи, ознайомитися із нотними виданнями, а також із книгами з історії музики різними мовами світу. 4. Національна колекція – найбільша в наведеному переліку зібрань. Вона містить усю видавничу продукцію фінською і шведською мовами від початку XIX ст. до нашого часу. Тут зберігаються також річні звіти, мультимедійні матеріали, календарі, альманахи, дитячі книги, концертні програми, брошури, іноземні періодичні видання, ігри, карти, газетні вирізки, плакати, телефонні довідники тощо. 5. Гуманітарна колекція містить фінську й міжнародну дослідницьку літературу з гуманітарних наук. Основні галузі – історичні дисципліни. Тут також можна ознайомитися із дослідженнями літератури епохи античності, середньовіччя, історії освіти й науки, книгодрукування тощо. 6. Слов'янська бібліотека – це колекція, яка постійно поповнюється і містить видання слов'янськими мовами. Тут зберігаються стародруки, періодичні видання, рідкісні книги, листівки, плакати, оцифровані видання слов'янськими мовами різного часу [15]. Колек-

ція була сформована в період 1828–1917 років на підставі обов'язкового екземпляру з усіх галузей знань, опублікованих на території Російської імперії. Сюди також входить емігрантська література. Поповнення новими матеріалами зосереджено на гуманітарних і соціальних галузях славістичних досліджень.

Усі матеріали НБФ, крім рукописів, відображені у Зведеному електронному каталозі Finna: Kansalliskirjaston hakupalvelu (finna.fi).

Українські матеріали зберігаються у Слов'янській бібліотеці НБФ. Особливо важливими для українознавства є каталог рідкісних книг [16] і каталог рукописних матеріалів [9]. Так, у першому каталозі я виявила такі матеріали, опубліковані на території сучасної України:

Стародруки:

1. Библия (сирѣчь Книги Ветхаго и Новаго Звѣта по языку словенску). Острог, 1581.

2. Зерцало богословія Кирилла Транквильона. Казанье двое. Почаевъ. 1618.

3. Захарій Копыстенскій ¹. Книга о вѣрѣ. Кієвъ. 1619.

4. Феатронъ или позоръ нравоучительный. Черн[ігів], 1708.

5. Яворскій Стефанъ. Камень вѣры. 1730.

6. Трактатъ между ея имп. вел. и шахова вел. персидскаго. Кієвъ, 1732.

7. Козачинскій Михаилъ. Панегирикъ. Кієвъ, 1744.

8. Апостолъ. Кієвъ. 1752.

9. Служба со акафістомъ святителю Христову Ніколаю, и Житіє со чудесы его. Кієво-Печ. лавра, 1757.

10. Сборникъ, то есть Нѣкоторыхъ моленій на всякъ день потребныхъ. Собраніє... Кієвъ, 1758.

11. Псалтирь. Кієвъ. 1776.

12. Патерикъ печерскій. Кієво-Печ. лавра. 1783.

13. Каноникъ. Почаевъ, 1783.
14. Леітоургіаріонъ или Служебникъ. Почаевская обитель. 1788.
15. Стасти Христовы. Львовъ. 1793.
16. Акафісты. Кієво-Печ. лавра, 1808.
17. Акафісты съ канони. Кієво-Печ. лавра, 1817.
18. Канонникъ, большой. Почаевъ (?), б. г.
19. Часословъ съ Богомъ Святымъ. Кієвъ (Черниговъ), б. г.
20. Феофан Прокоповичъ. Четыре сочиненія. М[осква], 1773.

Плакати, ілюстрації, фотоальбоми:

1. Севастополь въ 1855–1856 г. [без місця] 1893.
2. Хоткевич. Альбом історичних портретів. Серія I. [без місця] 1895.
3. Кульженко [Стефан]. Портреты. Кієв, 1906.
4. Шевченко Т. Г. Акварелі. Київ, 1963.
5. Древности Россійскаго государства. Кієвскій софійскій соборъ. 1887.
6. Виды Крыма. СПб, 1874.
7. Одесса (альбом фотографій). 1875.
8. Павлуцький Г. Історія українського орнаменту. Київ, 1927.

У колекції польськомовних стародруків VanhaPolonica (1500–1700):

1. Pimin Easebius. LITHOS abo Kamien z procy praw Cerkwie Świętej Prawosławnej Ruskiej. Kijow, 1644. 414 p.
2. Apollo chrzscianski opiewa żywoty świętych z chwałą ich cnoty. Kijow, 1670. 405 p.
3. Galatowski Joan. Alphabetum rozmaitym heretykom niewiernym. Czernihow, 1681. 362 p.
4. Zehentner Paweł. Sumnienie niespokojne. Lwów, 1744. 628 p.
5. Ustawy dla urzãdzenia guberniy cało-rossyiskiej Imperji w ktorych stolice. Berdyczow, 1794. 497 p.

Аналіз джерел. У рукописних фондах Слов'янського відділу Національної бібліотеки Фінляндії (НБФ) у Гельсінкі я виявила важливий для української фольклористики документ. Це рукописна книга, яка в каталозі «Славянские рукописи и частные архивы Национальной библиотеки Финляндии» [9] записана під назвою «Украинский фольклор». Матеріали цього каталогу написані різними слов'янськими мовами (більшість російською). Ці матеріали були подаровані бібліотеці приватними особами. Деякі церковні книги були викуплені. Сьогодні колекція містить 188 одиниць. Це церковні книги XVII–XIX ст., рукописи статей на історичні й суспільно-політичні теми, хроніки, дослідження, лекції з літератури й медицини, щоденники, документи Російської імперії, матеріали різних російських емігрантських організацій. Тут також зберігається невеликий архів листів українського художника Іллі Рєпіна [9, с. 1].

Рукописна книга «Украинский фольклор» містить 517 сторінок, списаних із обох сторін кожного аркуша. Вона має тверду палітурку. На корінці книги посередині друкованими буквами золотого кольору є напис італійською мовою: «CANZONI POPOLARI DELLA PICCOLA RUSSIA» («Малоросійські народні пісні»). Ця одиниця зберігання починається відразу із запису української народної пісні. На сторінках рукопису я не виявила жодної інформації ні про власника книги, ні про записувача, ні про історію виникнення документа. Мої пошуки цих відомостей дали мало результатів. На початку книги на форзаці знизу олівцем фінською мовою написано: «Отримано приблизно 1962 року з Риму (Вілла Ланте)» [10]. Villa Lan-te – це Фінський культурний інститут в Римі ². У службових підшивках, які містять переписку щодо надходження рукописів до НБФ за 1961–1962 роки інформації про цю рукописну книгу не виявлено. Немає також жодної інформації про неї у спеціальних підшивках «Подарунки бібліотеці» ³. Ірина Лука, багаторічна співробітниця Слов'янської бібліотеки НБФ

робить припущення, що рукопис могли привезти приватно і передати в бібліотеку без жодної супровідної інформації. **Мета й завдання** статті – проаналізувати фольклорні тексти виявленого рукопису, виявити особливості цього документу.

Основна частина. Весь рукопис написаний одним почерком, ярижкою – російським дореволюційним правописом, тобто українські слова написані російськими буквами. За жанровим критерієм записані тексти – це українські народні ліричні пісні, балади, весільні, жартівливі, сороміцькі пісні, історичні пісні, думи. Усі фольклорні музичні тексти записані у віршовій формі. Перший аналіз текстів дав підстави зробити висновок, що це оригінальні записи, здійснені на Галичині і / або Поділлі у першій половині XIX ст. Так, на сторінці 36 є такий запис весільної пісні:

Якъ мати Ганьцюню родила
Мѣсяцемъ обгородила
Зорою підперчала (иногда сонцемъ)
Якъ до шлюбу выраджала [10, с. 36].

До нього внизу сторінки зроблено коментар: «Въ окрестностяхъ Бродовъ эту же пѣсню поють и молодому, когда мать въ Воскресенье высылаетъ его за нѣвѣстою» [10, с. 36].

На стор. 151 зверху записано таку супровідну інформацію: «При посѣвѣ льна въ Подолии говорятъ» [10, с. 151].

Про оригінальність записів, крім самих текстів, свідчать також нечисленні ремарки записувача. Так, на стор. 123 до одного тексту маємо таку супровідну інформацію: «нѣкоторые [исполнители] поють», і наведено варіант до поданого тексту [10, с. 123].

До деяких текстів тим самим почерком, що й увесь рукопис, олівцем зверху над текстом подано інформацію щодо жанрового визначення тексту: стор. 237 «Заживная»; стор. 242, 258 «Похаб[ная]», тобто сороміцька; стор. 245 «Корчемная»,

«Шуточная»; стор. 246 «Глупая», а також щодо варіативності (стор. 239, 242, 243, 251 «Варіантъ»). Такі були мої перші спостереження над виявленим манускриптом.

Оскільки документ у каталозі НБФ був датований XIX століттям, то для верифікації текстів я звернулася до найбільш ранніх записів українських пісень. Порівняльний аналіз я розпочала із опублікованих текстів Зоріана Доленги-Ходаковського [11]. Детальний текстовий аналіз записаних творів і пошук варіантів дав підстави зробити висновок, що виявлений манускрипт – це рукописна копія записів Зоріана Доленги-Ходаковського. Аналіз перших 50 сторінок рукопису засвідчив, що із 102 текстів 93 опубліковані у збірнику записів Ходаковського. Водночас віднайдений рукопис містить чимало текстів, які не увійшли у видання 1974 року. Крім цього, я виявила чимало відмінностей із виданням 1974 року, яке підготували Олексій Іванович Дей (1921-1986) і Леоніла Апанасівна Малаш (1927-2012) [10].

Видання записів Ходаковського 1974 року було підготовлене до VII Міжнародного з'їзду славістів. Книга добре відома і українським, і слов'янським ученим. Видання містить дві передмови, основну частину – тексти пісень, поділені за жанровим принципом (календарно-обрядові, родинно-обрядові, родинно-побутові, баладні, жартівливі та сатиричні, танцювальні, соціально-побутові, історичні), алфавітний перелік пісень із коментарями і примітками про те, з якого рукопису взятий текст до друку, у яких ще рукописах він зафіксований (якщо така інформація є), де був опублікований (якщо була така публікація), перелік умовних скорочень, зміст книги.

У передмові «Від упорядника» [1] подано інформацію про відомі автографи й копії записів фольклору відомого польського фольклориста, етнографа, діалектолога, археолога Зоріана Доленги-Ходаковського (справжнє ім'я – Адам Чарноцький) (1784–1825) [6]. Так, дотепер було відомо про такі рукописи:

- Власноручні записи Ходаковського – три збірники. Два написані латинським шрифтом, один – російським правописом початку XIX ст. Найбільший серед них, 1019 пісень записаних латинкою, зберігається у Тернопільському краєзнавчому музеї. Два інші збірники зберігаються у рукописному архіві Інституту літератури НАН України у фонді Осипа Бодяньського (ф. 99, од. зб. 188, 189) [1, с. 7].

- Найбільша копія із записів Ходаковського – рукописна копія Осипа Бодяньського. Частина її зберігається в архіві Інституту літератури (ф. 99, од. зб. 187), а продовження – у фондах Історичного музею (ф. 450, од. зб. 770). Переписувач дотримувася і тексту, і розміщення пісенних зразків на сторінках [1, с. 8]. Ці рукописи становлять основу видання 1974 року.

- Копія у двох томах, яку придбав М. Максимович. Нині – в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського у фондах Інституту рукопису (од. зб. I-772, I-773).

- Копії різних записів пісень, які зробив П. Куліш (архів Інституту літератури, ф. 18, од. зб. 181; ф. 99, од. зб. 203; ІМФЕ АНФРФ, ф. 14-3, од. зб. 338; Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, фонди Інституту рукопису, одиниці збереження I-3823, I-3824).

- Копії, які зробили співробітники редакції «Киевской старины» за ініціативою В. Науменка (ІМФЕ АНФРФ, ф. 28-3, од. зб. 369, 370, 385, 386, 387; ф. 9-5, од. зб. 285).

- Копії В. Гнатюка (ІМФЕ АНФРФ, ф. 29-3, од. зб. 285, 435).

- Копії 106 пісень, які переписав О. Бодяньський для П. Шафарика в 1837 році (зберігається в Празі).

Сьогодні до цього переліку додаю ще одну позицію:

- Рукописна книга «Український фольклор», що зберігається у рукописному відділі Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки Фінляндії (од. зб. Sl.Ms. - 100.1, 515 арк., списаних з обох сторін).

Порівняльний текстовий аналіз рукописної книги і видання 1974 року дає підстави виділити такі відмінності: різне на-

писання окремих слів, фраз; деякі тексти повніші в опублікованому виданні, деякі повніші в рукописній книзі; рукописна книга містить тексти, яких немає у публікації. Зазначу, що переписувач зберіг коментарі Ходаковського про побутування пісень [1, с. 10].

Продемонструю відмінності між двома документами:

Вандровало пахوله съ Кіева до вильна [10, арк. 1]	Вандровало пахоля З Кіева до Вільва [11, с. 541].
Взишла зоря ізъ вечора Мисяць не подбився Дивчиныька давно вышла Казакъ опознався [10, арк. 15]	Взийшла зоря звечора, місяць не підбився, Дівчина давно вийшла, козак опознився [11, с. 541]
Вербовая кладка гнися не вломися [10, арк. 2]	Вербовая кладка, гнийся, не вломися [11, с. 541]
Въ нидилонку рано пора- ненько [10, арк. 22]	В недівку рано-пораненько [11, с. 661]
Выхвалялася чорая голу- бонька въ темномъ лиси Нихто жъ мене не пійме въ томъ темномъ лиси [10, арк. 38]	Вихвалялася чорная галонька в темнім лісі: Ніхто ж мене не пійме в тим темнім лісі [11, арк. 193]

Відмінності можуть бути і в написанні слів (*дівчинонька* - *дівчина*), і в поділі тексту на рядки (у публікації рядки довші, часто два рукописні рядки становлять один опублікований).

Низка текстів у рукописі коротші, ніж у публікації. В усіх проаналізованих текстах відсутні кілька останніх рядки. Так,

в баладі про інцест брата із сестрою «Вандровало пахоля» [10, с. 1] в манускрипті немає такого кінцевого фрагмента:

Ти сиди, сестро, тут,
А я піду в божий путь
Та буду чернців питати,
Як то гріхи збивати.
– Дай ти мені грошей міх,
Та не будеш мати гріх.
– Хоть я тобі дам грошей міх,
Таки буду мати гріх [11, с. 541].

Те ж стосується пісні «Ой у полі два муляри»: у рукописі подано чотири рядки, у публікації – вісім [11, с. 467], а також веснянки «Вийди, козле, рано»: в рукописі опущено останній куплет [10, с. 34; 11, с. 69].

Текст історичної пісні «У Гайсині вітер віє, в Умані тихо» у рукописі складається лише із рядків:

В Гайсині вітер віє,
А в Умані тихо,
В Брачилові [Брусилові? Брагілові [11, с. 629]]
добра нема,
А в Тульчині лихо.
В неділю пораненьку
Всі дзвони дзвонять [10, с. 12] ⁴.

У публікації цей текст має довге продовження, яке й описує подію – покарання кріпака [11, с. 692].

У весняній обрядовій пісні «Вербовая дощечка дощечка» в рукописі опущено другий рядок («Та ходила по ній Насточка, Насточка» [11, с. 80]) [10, с. 3].

Водночас маємо тексти, які довші в рукописі. Так, наприклад, в опублікованому тексті ліричної пісні про кохання «Взийшла зоря ізвечора» ([11, с. 414]) у рукописі маємо такі чотири останні рядки, відсутні в публікації:

Держиш мене за рученьку,
Держиш і співаєш,
Ой ти ж мене, козаченьку,
Словами чортаєш [картаєш ?] [10, с. 16].

У жартівливій танцювальній (за означенням О. Дея) пісні «Вищя лобода, як той кріп» [11, с. 630] відсутні два останні рядки:

Ходи ж ти, дяче, як мій піп,
Бо пристав же до тебе мій живіт [10, с. 35].

У весільній пісні «Взийди, місяцю, не вечерися» зміни вагоміші, а саме переставлені частини тексту. Так, у публікації перші шість рядків подано наприкінці пісні [11, с. 220-221]. Ось текст із манускрипту:

Взийди, місяцю, не вечерися,
Їдь же, Івасю, не становися,
Не паси коня у чистаго поля,
Попасеш коня у тестя на дворі.
У тата на дворі на шелковій траві.
Ой їдь, синочку, в щасливу ю годиночку,
Час привіз любую дружиночку.
З князева двора сив кінь виступає,
Не сам же він виступає,
Староста виєжджає.
А у нашого Івася чорненькі очі,
Не боїться ж він темної ночі,
Їде до милої хоть опивночі.
Чого ж я маю ночкі боятися,
Чи кінь піді мною, ми Бог надо мною,
Моя свашечка поруч зо мною.
Засвіти, мисяцю, з ясною зорою
Над моєю головою.
Повій же, витрінку, стиха на мене,
Та повій же ти межи гореньками,
Занеси вістечки до моєї тещеньки.

Нихай застилає тисовії столи,
Нихай застилає кружевнії обруси,
Нихай наповняє повні повниці,
Нехай засвітить восковії свічки,
Нехай ся сподіває жаданого гостя.
Жаданого гостя, молодого Івася [10, с. 13–14].

Отже, опублікована версія записів Ходаковського містить цей текст весільної пісні про вечірній виїзд Івася до милої [11, с. 220–221]. Він починається рядком «З князьова двора сив кінь виступає» і закінчується рядком «У тестя на дворі, на шовковій траві», де фрагмент із закликком до місяця розташований наприкінці тексту. Цей опублікований варіант не містить двох рядків «Ой їдь, синочку, в щасливу годиночку, / Час привіз любую дружиночку». Отже, текст із нововиявленого рукопису повніший порівняно із опублікованим.

Найважливіше – виявити тексти, яких немає у виданні. Подаємо ці записи із аналізом і наведенням паралелей для підтвердження їхньої фольклорності, автентичності:

1
Вернися, вернись, уже буду любить,
Вернись, вернись, серце моє.
Уже буду любить.
Лети, лети, чорна галка,
Де дрібнії листи,
Ой принеси, чорна галка,
От милого вісті.
Полинула чорная галка
Тай не барилася,
Дай принесла мені вісті,
Щоб не журилася [10, с. 4].

Цей текст, можливо, є контамінацією фрагментів двох пісень. Перша пісня відома у повному записі під назвою «Ой вернися, козаченьку, вернися» (<https://www.pisni.org.ua/songs/>

6113555.html) [5]. Вона про те, що дівчина просить козака повернутися, описуючи вигоду для хлопця від повернення (кожух, чоботи, мід-горівочку, білу постільку). Козак відмовляється. Друга пісня відома у довгому варіанті під назвою «Погоріло в степу сіно» (<https://www.pisni.org.ua/songs/7309446.html>) [8] із «Пісень Явдохи Зуїхи». Ця пісня також про втрату коханого. У записі Гната Танцюри це баладний сюжет про те, що козак відцурався дівчини «через молодиці». Дівчина у розпачі, готова покинути цей світ. Можна припустити, що виконавець чи виконавиця пісні не згадала жодного із цих двох текстів повністю, вони виринули в її пам'яті асоціативно через спільну тему – зрада коханого. Ходаковський записав ті фрагменти, які почув, бо дослідники з'ясували, що він фіксував і неповні тексти [14, с. 378], а переписувач помилково звів їх в один текст. Це не поодинокий випадок у досліджуваному рукописі. Так, дві пісні «Дойно» («Горе мені на чужині») [11, с. 678-679] і «Закладався орел з конем» [11, с. 679] подані як один текст [10, с. 47-48].

2
Вдовонька милая,
Не милоє дитя.
Будуть мені молоденькому
Оченька вертіти.
Не журися, мій миленький,
Моїми дитеньками,
Ти підеш з косою,
Вони з грабельками.
Щоб те сіно
Огнем з'їло,
Коса зломилася,
Щоб моє личко
Да не спалилося [10, с. 12–13].

Цей текст є фрагментом пісні про долю вдови, діти якої стають козакові перешкодою для подружнього життя. На

Поділі пісня відома у формі діалогу між удовою і козаком [11, с. 602–603]. Водночас, у 1930 році на Поліссі була записана пісня «Як рубаєш каліноньку, рубай її віти», яка містить фрагмент про косу і грабельки: «Не журіса, козаченьку, моїмі дітками, / Одне піде із косою, друге з грабельками» [2, с. 428]. Серед двадцяти сюжетів, які увійшли у видання фольклорних записів Ходаковського цього сюжету немає, а отже, нововиявлений рукопис доповнює добре відому опубліковану колекцію.

3

Взийшла зоря звечора і на перемени (?),
Не стий, молодая дівчинонька, не стий
із жовниром,

Бо в жовнера єсть невіра,
Як на морі піна,
А в дівчини тільки ласки,
Що на мори ряски.
Десь взялася щука-риба
Ряску тай розбила,
Ой хіба б я не батьків син,
Щоб дівчину не полюбив [10, с. 16–17].

Оригінальний текст пісні про кохання із таким любим для української пісенної традиції порівнянням *ряска – ласка*, який ми фіксуємо і в наші дні [4, с. 183].

4

В понеділок рано
Море се розиграло,
Чи гусоньки спили,
Чи лебедоньки збили.
Ні гуси спили,
Ні лебедоньки збили,
Молода Марисенька там она потопала,
До батенька ждала.
Батеньку голубоньку,

На ж мою рученьку,
На ж мої обі,
Возьми ж мене к собі.
Доненьку Марисеньку,
Рученька твоя
Вже ж ти не моя,
Но ти вже того пана,
С ким ти шлюб брала [10, с. 13–14].

Фольклорний сюжет про одруження як потопання давно помічений дослідниками української усної словесності. Картину символічного потопання зображає весільна обрядова пісня «В неділеньку рано синє море грало», що зафіксована в усіх регіонах України [7]. У наведеному варіанті оригінальний початок – не в неділю, а в понеділок. Можливо, це пов'язано із локальними особливостями весільного обряду в місці запису пісні, коли завершальні обряди відбувалися не в неділю, а в понеділок.

5
Встань, діду, каченята пасти,
Аж мій дід розхворівся,
Аж мій дід розболівся.
А встань, діду, куратину їсти,
Аж мій дід раскачався,
Аж мій дід розгулявся [10, с. 30]

Оригінальний текст жартівливої пісні на популярну пісенну тему про те, що певна особа, скаржачись на нездужання, відмовляється працювати, але готова їти їсти чи гуляти [11, с. 564–565]. В опублікованому збірнику Ходаковського схожий текст «А встань, діду, просо товчи» вміщений у розділі «Ігрові веснянки» [11, с. 74].

6
Ви, крутії береги,
Розливайтесь в круги,

А посердині ні.
Там мой милий гуляє,
На галочкі стріляє,
На молодицив гукає:
Ой молодици, молодици, покажіте дорогу.
Скрись улиці пройшов,
Красной дівици не найшов [10, с. 35].

Оригінальний текст із фольклорною пісенною поетикою. Варіантів мені не вдалося знайти. Можна зробити припущення, що це ігрова веснянка, оскільки зображено розливання води із берегів, – віддалена асоціація із веснянкою «Розлили-ся води на чотири броди») [12, с. 199].

7
Ганулька плила до нового роду
Гануленько, Гануленько, моя ти перепілонько,
Вставай раненько, умийся білесенько,
Учеши голову, як маковоньку,
Возмися під боки,
Покажи свої скоки [10, с. 42].

Весільна пісня, яка може супроводжувати заключний етап весілля, коли молода вже перебуває в домі молодого і готова братися до роботи. Перший рядок тексту може бути назвою в оригіналі. Чотири останні рядки пісні майже дослівно повторюють весняну обрядову ігрову пісню «Деся тут була подояночка», яка побутує на Волині, Поділлі та Прикарпатті [12, с. 59–60].

8
Нема ладу й поладочку
На его веселічку [10, с. 45].

Оригінальний текст, можливо, просто примовка. Варіантів не виявлено.

Їхав Василько з Кракова до Любліна,
 Заступила йому дорогу калина.
 Виняв шабельку калину рубати,
 Стала калина до него промовляти:
 Не для тебе ж молодий Васильку калина саджена,
 Єсть для тебе Марися спороджена [споряджена?]
 [10, с. 45].

Варіант весільної пісні, яка може супроводжувати етап виїзду молодого до молодої. Відомий варіант «Ой попід лісок битая доріженька» [13] (Пісню додано: 26.02.2013).

Наведені пісенні тексти – це раніше не опубліковані тексти із перших 50 сторінок гелсінського рукопису.

Є підстави припустити, що переписувачем була російськомовна людина, оскільки трапляються помилки у словах, які утворені від коренів, не характерних для російської мови. Так, в останньому рядку пісні «В чистім полі в тихім бору» [10, с. 30] в рядку *На білім папері написана слово папері* записано *напиры*. Мабуть, переписувач не знав слова *папір*, яке властиве українським народним пісням і досить вживане в мовленні. У весільній пісні «Виглянь, оленю, з-під білого каменю» слово *грізна* [11, с. 357] (про свекруху) записане як *рызна* [10, с. 33].

Висновки. У Слов'янській бібліотеці НБФ зберігаються певні українські матеріали. Особливо важливими для українознавства є каталог рідкісних книг [16] і каталог рукописних матеріалів [9]. У рукописному відділі Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки Фінляндії я виявила рукописну книгу із текстами українських народних пісень. Аналіз текстів дає підстави зробити висновок, що це копія записів Зоріана Доленги-Ходаковського. Віднайдений рукопис містить чимало текстів, які не увійшли у видання 1974 року [11]. Такі тексти становлять основну цінність виявленого манускрипта. Крім цього, деякі записи пісень є повнішими в опубліко-

ваному збірнику, а деякі довші саме в рукописі. Порівняння почерку, яким написаний гетьсінський рукопис і автографи Ходаковського свідчить, що це саме копія його записів, бо це не почерк Ходаковського. Хто зробив цю копію і як вона потрапила в НБФ – наразі невідомо.

Аналізований документ важливий для української фольклористики і через невідомі раніше тексти, і як факт, що свідчить про увагу до української народної творчості, і як українська культурна пам'ятка XIX ст., яка після довгих мандрів стала відома для українського читача.

Здійснена дослідницька робота дає підстави звернутися до наукових співробітників Національної бібліотеки Фінляндії із проханням атрибутувати знайдений рукопис як копію записів Зоріана Доленги-Ходаковського.

ПРИМІТКИ

¹ У каталозі помилково Колыстенській.

² Дякую колезі Ейї Старк (Eija Stark) за цю інформацію.

³ Цю пошукову роботу на моє прохання здійснила співробітниця НБФ Ірина Лукка, за що висловлюю їй щиро подяку.

⁴ Тут і надалі подаю тексти за принципами, виробленими у виданні 1974 року: український правопис зі збереженням діалектних мовних рис, уникаючи штучних нашарувань, які наявні в рукописі [1, с. 11].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О. І. Від упорядника. *Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / упорядк., текстологічна інтерпретація ікомент. О. І. Дея ; атрибуція автографів і копій та передм. Л. А. Малаш, О. І. Дея.* Київ : Наукова думка, 1974. С. 7–18.

2. Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору : у 3 ч. Ч. 1. Опис. Київ : Наук. думка, 2009. 720 с.

3. Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору : у 3 ч. Ч. 2. Антологія-хрестоматія. Київ : Наук. думка, 2010. 480 с.

4. Лохвиччина: фольклорно-етнографічні студії та матеріали. Київ : ІМФЕ НАНУ, 2023. 556 с.
5. Малова-Малкович П. М. «З карпатських джерел»: фольклорно-етнографічний нарис. Чернівці : Місто, 2004.
6. Пастух Н. А. Доленга-Ходаковський Зоріан. *Українська фольклористична енциклопедія*. Львів, 2018. С. 229-230.
7. Пастух Надія. Символіка української обрядової пісенності XX століття: загальнонаціональна цілість і регіональна специфіка (11, 5 а. а.) 279 ст. Рукопис. Рукописний архів Інституту народознавства НАН України (ф. 1, оп. 2, од. зб. 582).
8. Пісні Явдохи Зуїхи. Записи Гната Танцюри. Київ : Наукова думка, 1965.
9. Славянские рукописи и частные архивы Национальной библиотеки Финляндии. Сводный каталог. [Helsinki]: Kansalliskirjasto, без р. вид. 213 с. URL : https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/99189/slaavilaiset_kasikirjoitukset.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 22.10.2021 р.).
10. Украинский фольклор. НБФ. Колекція рукописів. Sl.Ms 1001.
11. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / упорядкув., текстологічна інтерпретація і комент. О. І. Дея; атрибуція автографів і копій та передм. Л. А. Малаш, О. І. Дея. Київ : Наукова думка, 1974.
12. Українські пісні, видані М. Максимовичем. Київ : В-во АН УРСР, 1962.
13. Українські пісні. URL : <https://www.pisni.org.ua/songs/6260144.html> (дата звернення: 22.10.2022).
14. Шалак О. Доленга-Ходаковський Зоріан. *Українська фольклористична енциклопедія*. Київ, 2019. С. 264–265.
15. Welcome to the National Library of Finland. URL : <https://www.kansalliskirjasto.fi/en> (дата звернення: 15.05.2022).
16. Venäläiset rareiteetit planšsit. Vanha Polonica. Helsinki, без р. в. 26 с. URL : https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/124192/venalaiset%20rareiteetit_planssit_vanha_polonica.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 15.05.2022).

REFERENCES

1. DEI, Oleksii. From the compiler. In: Oleksii DEI, compiler, textological interpretation and comments. *Ukrainian Folk Songs Recorded by Zorian Dolenska-Khodakovskiy (from Halychyna, Volhynia, Podillia, Dnipro Region and*

Polissia). Attribution of autographs and copies and foreword by L. MALASH, Oleksii DEI. Kyiv: Scientific Thought, 1974, pp. 7–18 [in Ukrainian].

2. YEFREMOVA, Liudmyla. *Frequency Catalogue of Ukrainian Song Folklore: In Three Parts*. Part 1. Description. Kyiv: Scientific Thought, 2009, 720 pp. [in Ukrainian].

3. YEFREMOVA, Liudmyla. *Frequency Catalogue of Ukrainian Song Folklore: In Three Parts*. Part 2. Anthology-Textbook]. Kyiv: Scientific Thought, 2010, 480 pp. [in Ukrainian].

4. *Lokhvychchyna: Folklore and Ethnographic Studies and Materials*. Kyiv: IASFE NASU, 2023, 556 pp. [in Ukrainian].

5. MALOVA–MALKOVYCH, Paraskoviia. “From the Carpathian Sources”: *Folklore and Ethnographic Essay*. Chernivtsi: City, 2004, 176 pp. [in Ukrainian].

6. PASTUKH, Nadiia. Dolenha-Khodakovskyy Zorian. *Ukrainian Folkloristic Encyclopedia*. Lviv, 2018, pp. 229–230 [in Ukrainian].

7. PASTUKH, Nadiia. Symbolism of Ukrainian Ritual Songs of the 20th Century: Nationwide Integrity and Regional Specificity (11.5 a.s.). 279 pp. Manuscript. *Manuscript Archives of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine* (Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 582) [in Ukrainian].

8. TANTSURA, Hnat, ed. *Songs of Yavdokha Zuikha. Records of Hnat Tantsura*. Kyiv: Scientific Thought, 1965 [in Ukrainian].

9. ANON. *Slavic Manuscripts and Private Archives of the National Library of Finland. A Consolidated Catalog*. [Helsinki]: Kansalliskirjasto, without publ. year. 213 pp. [online] [viewed 22 October 2022]. Available from: https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/99189/slaavilaiset_kasikirjoitukset.pdf?sequence=2&isAllowed=y [in Russian].

10. ANON. Ukrainian Folklore. *NLF. Collected Manuscripts*. Sl.Ms 1001 [in Ukrainian].

11. DEI, Oleksii, L. MALASH, eds. *Ukrainian Folk Songs Recorded by Zorian Dolenha-Khodakovskyy (from Halychyna, Volhynia, Podillia, Dnipro Region and Polissia)*. Attribution of autographs and copies and foreword by L. MALASH, Oleksii DEI. Kyiv: Scientific Thought, 1974 [in Ukrainian].

12. MAKSYMOVYCH, Mykhailo, compiler. *Ukrainian Songs, edited by M. Maksymovych*. Kyiv: AS of Ukrainian SSR Publishing House, 1962 [in Ukrainian].

13. ANON. Ukrainian Songs [online] [viewed 22 October 2022]. Available from: <https://www.pisni.org.ua/songs/6260144.html> [in Ukrainian].

14. SHALAK, Oksana. Dolenha-Khodakovskyy Zorian. *Ukrainian Folkloristic Encyclopedia*. Kyiv, 2019, pp. 264–265 [in Ukrainian].

15. ANON. *Welcome to the National Library of Finland* [online] [viewed 15 May 2022]. Available from: <https://www.kansalliskirjasto.fi/en> [in Finnish].

16. ANON. *Venäläiset rariteetit planšsit [Russian rarities plates]. Vanha Polonica [Old Polonica]*. Helsinki, n.d., 26 pp. [online] [viewed 15 May 2022]. Available from: https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/124192/venalaiset%20rariteetit_planssit_vanha_polonica.pdf?sequence=2&isAllowed=y [in Polish].

Отримано / Received 05.06.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 398+7.072.2](Хла)(477)“19”

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.140>

ДМИТРЕНКО МИКОЛА

професор, доктор філології, провідний науковець відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: 0000-0002-3027-274X

DMYTRENKO MYKOLA

a professor, a Doctor of Philology, a chief research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: 0000-0002-3027-274X

Бібліографічний опис:

Дмитренко, М. (2023). Іван Хланта як фольклорист. *Слов'янський світ*, 22, 140–158.

Dmytrenko, M. (2023). Ivan Khlanta as a Folklorist. *Slavic World*, 22, 140–158

ІВАН ХЛАНТА ЯК ФОЛЬКЛОРИСТ

В українській, загалом слов'янській та європейській фольклористиці І. Хланта – видатна, унікальна постать збирача і дослідника. Іван Васильович Хланта (20.04.1941, с. Копашнево Хустського р-ну Закарпатської обл.) – фольклорист, літературознавець, мистецтвознавець, бібліограф, журналіст, педагог, краєзнавець, просвітянин, громадський діяч. Його подвижницька діяльність в ім'я України вражає значними результатами в різних галузях гуманітаристики. Він – кандидат філологічних наук (1976, казкознавство), доктор мистецтвознавства (2007, духовні пісні), академік Академії наук вищої школи України (2015), член Національної спілки журналістів України (2003), член Національної спілки краєзнавців Украї-

ни (2013), Заслужений діяч мистецтв України (2004). Учений має колосальний доробок: понад сотню книжок – авторських та упорядкованих.

І. Хланта закінчив сім класів школи в рідному селі, Драгівську середню школу в Хустському районі, філологічний факультет Ужгородського державного університету (1964). Служив в армії у Харкові, працював учителем української мови та літератури в м. Костянтинівка Донецької області, у с. Лази Тячівського району на Закарпатті, 1966–1970 – директором Біловарської восьмирічної школи цього ж району, 1970–1971 – інспектором Тячівського районного відділу народної освіти. 1974 року закінчив аспірантуру в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського Академії наук України. Під керівництвом доктора філологічних наук, професора О. Дея 1976 року І. Хланта захистив кандидатську дисертацію «Українська соціально-побутова казка». У 1974–1982 роках працював в Ужгородському університеті на кафедрі української літератури асистентом, доцентом (1981). За національно свідомі переконання 1982 року І. Хланта з посади доцента кафедри звільнили. Із 1983 року працював бібліографом університетської бібліотеки, з 1986 року викладав українську мову та літературу в школі № 6 м. Ужгорода. З 1998 року – провідний методист Ужгородського обласного центру народної творчості, завідувач науково-культурологічної лабораторії.

Багатоградна діяльність І. Хланти стала помітною не лише в Закарпатті, а й по всій Україні, Європі та світі завдяки численним публікаціям у періодиці та виданням авторських книжок, підготовлених збірок, показчиків [7]. Він автор фундаментального – майже на тисячу сторінок – біобібліографічного показчика «Літературне Закарпаття у XX столітті» (1995) та майже двадцяти персональних бібліографічних показчиків праць і творів письменників, фольклористів, краєзнавців Закарпаття. Письменникам-землякам присвяче-

на книжка літературних портретів «Тернистий шлях до храму» (1994). У біобібліографічному покажчику «Літературне Закарпаття у ХХ столітті» І. Хланта подав відомості про 235 письменників, висвітлив життя та фольклористичну діяльність І. Верхратського, В. Гошовського, Л. Дем'яна, К. Заклинського, П. Лінтура, С. Мишанича, І. Панькевича, І. Сенька та ін.

Лише великим ентузіастам, людям сильної волі та неймовірної працездатності підвладна така дивовижна самореалізація, як у І. Хланти. Деякі назви книжок на різноманітні теми: «Пісня над Карпатами: Державний заслужений Закарпатський народний хор» (1994), «Закарпатські замки у легендах, переказах та літературних творах» (1995), «Енциклопедія Закарпаття: визначні особи ХХ століття» (2007), «Минулося, та не забулось...»: Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах» (2009), «Рідна мова – дар Божий» (2012), «Літературно-мистецьке життя Копашново: статті, нариси: у 2-х книгах» (2015), «Мое Копашново: історико-етнографічні, фольклористичні статті та матеріали» (2017), «Народний літературно-мистецький музей Копашнівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Хустського району. Путівник» (2018).

Видатний внесок учений здійснив до української фольклористики, підніс її міжнародний престиж [див.: 2; 3; 4; 8; 16]. Цю його діяльність презентують: збирацька польова робота; упорядковані на основі першоджерельних матеріалів збірки, антології; дослідницькі теоретичні праці; участь у міжнародних, всеукраїнських форумах, конгресах, симпозіумах, конференціях, фестивалях.

І. Хланта як збирач фольклору перевершив багатьох своїх попередників і сучасників, записав понад двадцять тисяч коломийок, більше десяти тисяч пісень, казок, легенд, переказів, бувальщин, притч, анекдотів. Народні казки і пісні – основний об'єкт збирацької та дослідницької уваги вченого. І. Хланта виявив талановитих оповідачів-казкарів, народних

співачок. На основі переважно власних записів, а також фіксацій В. Гнатюка, О. Кольберга, П. Лінтура він підготував десятки унікальних збірок фольклору.

У доробку І. Хланти як упорядника, автора передмов, коментарів, приміток, даних про виконавців – збірки казок: «Правда і кривда» (1981), «Оскар Кольберг. Казки Покуття» (1991), «Золота пшениця», «Розумниця» (обидві – 1992), «Мамине серце», «Трапила коса на камінь» (обидві – 1993), «Казки про бідних і багатих» (1994), «Добра наука: Казки, записані від Д. І. Юрика» (1995), «Казкар» (1996; 2012), «Дарунки груші», «Зайчиків дзвіночок» (обидві – 1997), «Золотий птах: Казки, записані від М. С. Майора» (1998), «Усі скарби з лісу йдуть: Українські народні казки, записані від Петра Куртанича» (1999), «Володимир Гнатюк. Казки Закарпаття» (2001), «Родинні казки», «Народні казки Закарпаття у записах Петра Лінтура» (обидві – 2007), «Казки Карпат про тварин» (2008), «Молодильна вода» (2013), «Казки та легенди з-під Хустського замку» (2016), «Як чоловік кішку вчив працювати» (2017), «Казки та легенди з витоків Ужа» (2023). Народні казки в записах та впорядкуванні І. Хланти сукупно видано накладом майже мільйон примірників.

У фундаментальному виданні «Казки та легенди з-під Хустського замку» [6] вміщено народні твори різних видів та жанрів: казки, легенди, бувальщини, билиці, анекдоти. Казок у збірці найбільше: про тварин, героїко-фантастичні та соціально-побутові. Переважно це записи І. Хланти 1982 року від Юрія Баняса із села Бороняво Хустського району Закарпатської області. У великій, ґрунтовній передмові «Для всіх і на всі часи» упорядник подає обставини запису текстів від Ю. Баняса, інформацію про географічне розташування села Бороняво, історію його назви. Цінні дані й про інших казкарів села – таких, як Іван Тимко, Михайло Пуравець, Михайло Тимишин, Іван Крюка, Петро Ковчар, Мирослав Росоха, Сергій Клованич.

Казкар Ю. Баняс із передмови І. Хланти постає перед нами з усіма манерами виконання (голос, міміка, жести, улюблене місце для оповіді тощо), з тематикою та проблематикою народної прози. Звернуто увагу на представництво казкарем свого краю, уособлення духовного багатства рідного народу, його великих творчих можливостей, потягу до високого і прекрасного, символізування собою сили розуму та людської доброти. У тематиці казкар віддає перевагу тим сюжетам, де різко протиставляється матеріальне і духовне. Духовність для Ю. Баняса, як і для упорядника, є тією незамінною рисою особистості, яка здатна націлювати людину на подвиги, робити правильний вибір на користь добра і справедливості.

Характерною рисою казок Ю. Баняса, зазначає І. Хланта, є надзвичайно розвинений діалог. Короткими репліками героїв казкар досягає максимально швидкого розвитку сюжету. У діалозі обов'язково відбувається боротьба ідей, поглядів, розкриваються певні риси натури, портретна характеристика персонажів, а також розв'язується конфлікт [6, с. 50]. У позитивних персонажах казок упізнається й сам казкар, що вирізняється неабияким почуттям гумору, дотепу, доброзичливістю, життєрадісністю. Із передмови складається враження: ніби сам добре знаєш казкаря Ю. Баняса, чув його манеру оповіді, спостерігав за тим, як він уміло користується словом і мімікою, психологічними паузами, керуючи одночасно почуттями та помислами своїх слухачів.

Записи текстів І. Хланта здійснював упродовж шести тижнів, зафіксувавши від Ю. Баняса 210 казок, велику кількість легенд, переказів, анекдотів, бувальщин, притч та пісень різних жанрів, зокрема й коломийок. У книжці вміщено: казок – 29 про тварин, 81 героїко-фантастична, 64 соціально-побутових (17 антипанських, 13 – про попів, які заблудили від правди, 10 – антицарських, 24 – про бідних і багатих), 41 родинно-побутова; 26 легенд та переказів, 11 бувальщин, 12 билиць, 48 анекдотів.

Казки збірки – помітне поповнення скарбниці українського казкового фонду новими сюжетами та мотивами, що не визначені порівняльним показником сюжетів (СУС – «Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка», 1979). З огляду на це, упорядник здійснив каталогізацію казок, про що інформує в об'єднаному додатку «Примітки. Зміст». Передрукованих із попередніх видань текстів у збірці небагато. В основному тексти публікуються вперше. У додатку вміщено словник маловживаних слів, що значно полегшує прочитання і розуміння глибинного, самотутнього змісту народної прози з-під Хуста.

Серед казок про тварин традиційні тексти «Ріпка», «Руквичка», «Коза-дереза» подано у новому звучанні, цікавому для сучасної дитини. Наприклад, ріпку лишають до весни, «коли скінчаться всі продукти» (за рішенням діда), нахабна миша виїдає ріпку зсередини. Розчарований дід на завершення казки каже: «От, бабо, не тому ся калач пече, кому ся нарече, а тому, хто його з'їсть». До нових сюжетів належать «Як рубали в Бороняві гриба», що оповідає про час появи у Бороняві грибів, та «Коза-дереза», яка сама дала собі раду, поки дід і баба вимірялися, кому її гонити пасти. Традиційні сюжети мають нове мовне забарвлення, діалектні особливості. Манера оповіді казкаря, як видно з текстів (на це звертає увагу й І. Хланта), насичена діалогами, емоційна, забарвлена народними прислів'ями та приказками, що створюють підтекстові смисли і роблять казку цікавою й для дорослих.

Героїко-фантастичні казки особливо приваблюють у цій збірці не тільки нечуваними назвами, а й самотутніми сюжетами. Ніби знайомий казковий мотив про змієборців, а відкриваєш – і поринаєш у світ багатой індивідуальної фантазії оповідача. Досить специфічні вкраплення до казкових обставин чи описів порівнянь із сучасними реаліями (наприклад, у кімнаті безлад, ніби після повені, ніби річка змила; подивився у бінокль, під лупу; цар вирішує всі питання по теле-

фону тощо). Це казки: «Юрко, велетень, принцеса і капітан», «Як баба-яга стала дівці за маточку». Проте у жодному сюжеті не порушено принципів побудови казкової композиції, видових ознак, структури. У деяких зразках спостерігаємо описи із використанням прийомів таких літературних жанрів, як трилери, жахи тощо («Чоловік-змій», «Про бабу повітрулю», «Вірний слуга», «Хлопець-рачок»). По-новому сприймаються традиційні для цієї групи твори: «Дівчина-жаба», «Івасик-Телесик», «Сучий син», «Майстер Юрко». Іменна палітра героїв казок досить розширена. У казковій традиції ім'я не було об'єктом індивідуалізації та особистісним фактором. Загально сприймаються рольові вказівки: бідна дівчина, бабина дочка, мужичий син тощо. Натомість казки у записках І. Хланти мають імена з нашої реальності (Петрусь, Юрко, Василько, Грицько, Штефан, Максим, Руслана, Ілона, Оленка, Дуляна), у такий спосіб наблизивши казкову реальність до сьогодення: всі ми живемо у казці, варто лише її побачити.

Великий масив побутових казок поділено на соціальні та родинні. Частина текстів може претендувати на місце в обох групах («Спритний злодій», «Про дурних людей», «Чоловік без професії, як риба без води», «Про бідного і багатого брата», «Дід-школяр», «Шепелява Анця»). Тематично в казках порушуються питання взаємодії різних прошарків населення, гендерні конфлікти, викриваються вади як суспільства загалом, так і окремих індивідів, пропонується поглянути на себе і своє оточення неупереджено, щиро, по-людськи.

Легенди і перекази подано однією групою, що за тематикою поєднує історичні («Про воєводу Хуста»), побутові («Як дівчина стала зозулею»), релігійні («Христос і Петро») випадки. Тематика бувальщин стосується знахарства («Як вилікуватися від опіків», «Про чоловіка, якому підкорялися змії»). Серед билиць переважають випадки чаклунства («Як нечисте ганялося за чоловіком», «Як молоко текло з-під воза», «Про вовкуна»).

Анекдоти зображують різні теми та сфери: філософську («Із мавп виходять люди»), курортну («Чоловік і жінка на курорті»), гендерну («Чоловікові не догодиш», «Хоче сісти на шию», «Все життя млинці готую»), професійну («Комірником потягну», «Прийду, коли лікар протверезіє»), расову та міжнародну («Хоч чорне, зате не москаль») тощо.

Ще одна унікальна, велика за обсягом збірка народної прози – «Казки та легенди з витоків Ужа: казки, легенди, бувальщини, билиці та притчі Великоберезнянської Лемківщини Закарпаття» (2023) [5]. Матеріали збірки «розширюють горизонти національного духу. Вони цікаві й потрібні настільки, що заслуговують бути відомими на всій території України і далеко за її межами. Прозові твори гірського краю – велике мистецтво, вивершене генетичне обличчя й душа України. І хоч би де знайомилися з ними, кожен скаже: це – Україна. Творці казок зберегли для поколінь свідчення роботи свого духу... найхарактерніша риса творів, опублікованих у збірнику, – їхня внутрішня насиченість українським духом» [5, с. 54].

У Великоберезнянському краї в другій половині ХХ ст. народні казки записували П. Лінтур (30 творів від талановитого оповідача Юрія Гебрюна), І. Сенько, М. Зінчук та ін. Частина їхніх записів опублікована. Із початку 1980-х років І. Хланта зібрав казок тут чи не найбільше. Книжка структурована за усталеним принципом: вступна стаття, казки про тварин, героїко-фантастичні казки, соціально-побутові казки, а далі – легенди та перекази топонімічного плану («Поселення Великоберезнянщини»), бувальщини, билиці, притчі, словник маловживаних слів. Примітки поєднано зі змістом. У примітці до назви кожної казки зазначено, хто, коли, де записав твір, джерело публікації, а також визначено сюжетний тип за порівняльним показником сюжетів східнослов'янської казки – СУС. Наприкінці видання подано статтю І. Кузовича «Іван Хланта і Великоберезнянщина» та довідку «Іван Васильович Хланта».

Як і в попередній збірці казок, упорядник у вступній статті з удячністю згадує-характеризує талановитих народних оповідачів: Юрія Соляка, Петра Куртанича, Михайла Зганича, Петра Цупи та ін. Робота оповідачів, наголосив учений, унікальна передусім тим, що спрямована на розвиток духовних основ людини. От, наприклад, Петро Куртанич, розповідаючи про нечисту силу, неодмінно нагадає про упирів, які ссуть із людей кров. А щоб була свіжа кров, вони постійно воюють. «Отож, – наголошує, – зятяйте: там, де починаються війни, там при владі є упир». Тоді слухачам приходить у голову правитель із Кремля, який розпочав війну проти України» [5, с. 46].

Отже, фундаментальні видання народної прози Закарпаття в упорядкуванні І. Хланти суттєво доповнять знання сучасників про культурну спадщину українського народу, відкриють нові можливості для наслідування молодшому поколінню науковців, збирачів фольклору, вкотре засвідчать для всього світу: Україна має велике фольклорне багатство, тяглість традиції, незнищенність нації. Вчений слушно апелює до сучасників: «У жодній області України не записано й не опубліковано стільки народних казок, як на Закарпатті. У зв'язку з тим, що за програмою ЮНЕСКО заносяться у реєстр усі вагомні національні культурні явища, закликаю небайдужих українців звернутися до цієї високошановної організації з пропозицією про визнання народних казок Закарпаття духовним надбанням людства» [5, с. 49].

Разом із багатьма передмовами, коментарями до збірок казок українське казкознавство помітно збагатили студії І. Хланти, що опубліковані в окремому виданні «До джерел» (1994): «Дослідження соціально-побутової казки у вітчизняній фольклористиці», «Особливості східнослов'янської соціально-побутової казки», «Мотив шукання правди в казках східних слов'ян», «Бідні і багаті в казках», «Жінка в народній казці» та ін. Кожна велика за обсягом збірка творів народної

прози містить розлогі передмови (вступні статті-студії) упорядника, що засвідчує його тривалу, півстолітню відданість українському казкознавству. В українській фольклористиці це безпрецедентний приклад.

Не оминув збирач і дослідник такого явища традиційної культури, як вертеп, опублікувавши книжки «Над вертепом зірда ясна...» (1990), «Закарпатський вертеп» (1995, у співавторстві).

Доказом великого наукового подвижництва І. Хланти стали записи народних пісень у рідному Закарпатті, на Львівщині, від українців Кубані, Мараморощини й Банату (на території Румунії), Сербії. Зацікавився І. Хланта піснями в шкільні та студентські роки. Згодом на основі архівних даних до серії «Українські народні пісні в записах письменників» підготував, упорядкував, написав передмову, коментарі й опублікував у видавництві «Музична Україна» збірку «Народні пісні в записах Панаса Мирного та Івана Білика» (1977). У книзі вміщено обрядові, історичні, баладні, родинно-побутові, соціально-побутові, жартівливі пісні, що їх зібрано на Полтавщині й Чернігівщині.

Відтоді І. Хланта цілеспрямовано й систематично записував народні пісні, опублікував десятки збірок: «Коли собі заспіваю: Українські народні пісні з голосу Степана Шутка» (1993), «Заспіваймо коломийку» (1995), «Колядки» (1998), «Вчора була неділенька: Українські народні пісні з голосу Михайла Глюдзика» (2001), «Співанки закарпатських гір і долин» (обидві – 2009), «Пісня – то моє життя»: Українські народні пісні з голосу Анни Опришко» (2013) та ін.

На окрему увагу заслуговують фундаментальні збірки народних пісень «Ой видно село. Народні пісні села Арданово Іршавського району Закарпатської області» (Ужгород, 2003) [10], «Пісні Іршавщини» (Ужгород, 2005) [12], «Народні пісні українців Банату (Румунія)» (Ужгород, 2009) [9], «Пісня над Дунаєм. Народні пісні русинів (українців) Сер-

бії» (2014) [15], «Пісенна хвиля Оглядова. Українські народні пісні с. Оглядів Радехівського району Львівської області» (2015) [11], «Пісні українців Кубані» (2021) [13], «Пісні українців Мараморощини (Румунія)» (2022) [14]. Томи структуровано за науковими принципами, але з певними помітними особливостями щодо класифікації народнопісенних матеріалів. Скажімо, в деяких збірках суто за житейською логікою розділ «Пісні про кохання» упорядник виніс за межі родинно-побутових пісень і поставив перед піснями весільними. Після весільних, зрозуміло, подано розділ «Родинно-побутові пісні» (очевидно, у значенні «Пісні про родинне (сімейне) життя») [9; 10; 12; 14].

До загальноприйнятої, усталеної в сучасній фольклористиці класифікації І. Хланта повернувся у збірці «Пісенна хвиля Оглядова. Українські народні пісні с. Оглядів Радехівського району Львівської області» (Ужгород, 2015). У розділі «Родинно-побутова лірика» вміщено два підрозділи: «Пісні про кохання» та «Про родинне життя» – без рубрикації в межах поданих матеріалів. За цим самим принципом уміщено матеріали і в збірці «Пісні українців Кубані» (2021).

Винятковою збіркою народних пісень серед сучасних видань можна вважати велику за обсягом книжку «Пісня над Дунаєм. Народні пісні русинів (українців) Сербії». Тут уміщено два окремі розділи «Пісні про кохання» та «Родинно-побутові пісні». Упорядник докладно рубрикував матеріали розділів, здійснив класифікацію пісень, що її після виходу 1986 року збірок в упорядкуванні О. Дея («Пісні кохання»), Г. Довженок («Пісні родинного життя») майже не застосовували.

У розділі «Пісні про кохання» твори класифіковано за такими рубриками: оспівування вроди і почуттів закоханих; залицання; зустрічі закоханих; взаємна любов; мати не дозволяє зустрічатись; батьки перешкоджають зустрічатись, одружитись; майнові відносини і кохання; побоювання лихої слави, ворожих поговорів; суперництво, зрада; розлука; роз-

лука, туга за милим; нещасливе кохання; поради закоханим; думки про шлюб; утрата вінка.

Розділ пісень про сімейне життя містить рубрики: «Розлука з родом. Туга за ним», «Свекруха й невістка», «Мати (батько) та дорослі діти», «Подружнє життя в злагоді», «Розлука з милим чоловіком», «Нещасливе подружжя», «Лихий чоловік. Нелюб, нелюба жінка», «Чоловік-п'яниця. Жінка-п'яниця», «Сирітська доля», «Лиха доля», «Туга за молодими літами».

У збірці «Пісні українців Мараморощини» розділ пісень про кохання також рубриковано за схожою моделлю: оспівування вроди і почуттів закоханих; залицяння; зустрічі закоханих; взаємна любов; мати не дозволяє зустрічатись; батьки не дозволяють одружитися; суперництво; зрада; розлука; поради молодим; думки про шлюб; втрата вінка. Відповідно розділ «Родинно-побутові пісні» (в значенні пісні про родину, сімейне життя) розподілу на рубрики-мотиви не містить.

Збірку «Пісня над Дунаєм» високо оцінив О. Вертій: вона – «вагомий здобуток українського уснословесознавства», «своєрідний підсумок усієї роботи по збиранню, записуванню народної пісенності русинів Сербії», подані матеріали «відкривають перед майбутніми дослідниками, як у Сербії, так і в Україні, нові теми, проблеми та ідеї. На перший план серед них виходять такі, як національна своєрідність діалектики фольклорного процесу та духовного поступування русинів у сербському та загальноукраїнському контекстах, місце і значення народної пісні у формуванні національного характеру, психології, світогляду та побуту русинів» [1, с. 166].

Чимало часу І. Хланта присвятив збиранню й дослідженню духовних пісень Закарпаття, захистивши 2007 року докторську дисертацію. З цієї тематики опубліковано збірки «Богородичні пісні» (2003), «Покаянні та похоронні пісні» (2007), «Співайте Богові нашому, співайте» (2008). Український християнський фольклор у радянські часи мало вивчали і не видавали. Сьогодні ж це ще одна відкрита сторінка для фахового

дослідження. Поява збірки духовних позаслужбових пісень Закарпаття «Співайте Богові нашому, співайте» важлива не тільки для фольклористів, релігієзнавців, музикознавців та ін., а й для кожного, хто цікавиться духовними надбаннями нашого народу. Духовні пісні цікаві й цінні намаганням підпорядкувати ідеал християнський ідеалу національному:

Боже великий, Творче всесвіту,
На нашу рідну землю поглянь!
Ми були вірні Твому завіту,
Вислухай нині наших благань.

Люд у нестатках, край у руїні,
Де ж бо наш мудрий вождь-поводир?
Боже великий, дай Україні
Силу і славу, єдність і мир [17, с. 304–305].

2020 року побачив світ великий том народних коломийок «Співаночки мої милі» – понад 10 тис. зразків, що їх І. Хланта записав 2006 року у славетному закарпатському селищі Колочава Міжгірського району. Вперше опубліковані тексти найрізноманітніших тематичних груп і типові коломийкові мелодії суттєво доповнюють та розширюють уявлення про українську пісенність, коломийкову традицію, розкривають механізми формування національної самосвідомості українців, демонструють високий естетичний рівень людності краю, особливості менталітету, ідеали.

У великій вступній розвідці «Коломийки – це голос із віків у віки» І. Хланта коротко охарактеризував селище Колочава як «рай-село» (там десятки музеїв, оригінальних пам'ятників – зокрема, письменникові Іванові Ольбрахту, автору знаменитого роману «Микола Шугай, розбійник», учительці з України), тематику, художні засоби коломийок, подав довідки про виконавців коломийок – співаків та музикантів. Матеріали збірки подано за розділами: «Про рідний край»,

«Одяг, їжа», «Вівчарі», «Бокораші», «Дозвілля молодих», «Танцювальні коломийки», «Про кохання», «Доля», «Сучасні коломийки Колочасти» та ін. Вміщено десятки кольорових та чорно-білих світлин, серед яких на особливу увагу заслуговують світлини-кадри з кінофільму «Марійка-чарівниця», що був знятий у Колочасти та навколо ще далекого 1933 року за однойменним оповіданням Івана Ольбрахта (прем'єра відбулася в Празі 2 березня 1934 р.).

Про коломийки І. Хланта пише піднесено, мовби виспівує: «Коломийки – унікальний витвір народного генія, ідеал духовності, гармонії, краси, один із найважливіших способів реалізації людиною своїх здібностей і прагнень виправдати своє призначення на землі. Коломийки – символ національної пам'яті. Вони синтезують волю народу для збереження соборності людських душ. Вони – майстерне творіння невідомих авторів, послання із сивої давнини, призначене для того, щоб захистити людину від руйнації власної душі, від загрози безпам'ятства» [18, с. 9]. Далі: «Коломийки є різні: святкові та повсякденні, традиційні й сучасні, з найрізноманітнішим тематичним змістом. Вони супроводжують горян усе життя. Ще до того, як опановуємо книжкову премудрість і можемо читати чи співати самі, вони вже звучать у нашій душі з уст матері чи батька, діда чи бабусі. Для багатьох колочавців перші почуті пісні – коломийки <...> Кожне слово коломийок важке, доречне, влучне, видобуте з глибин народного світогляду. Коломийки написані тим надзвичайним ритмом, який може передати і биття серця матері, і спів птахів, і ревіння гірських вітрів. У коломийках – код незнищенності українського духу, вічної, непроминальної енергії. Вони завжди заряджають, надихають, пробуджують, утверджують нашу національну пам'ять» [18, с. 10–11].

Розділ «сучасних коломийок» цікавий гумористичним, іронічно-сатиричним настроєм («Заповіт учителя», «Ой сапала буряки», «Україно наша рідна»).

І. Хланта реалізував свою давню мрію: записав коломийки одного села від обдарованих носіїв. Коломийки з Колочави (збірка «Співаночки мої милі») – великий внесок до оприлюдненої пісенної традиції українського народу, до поширення розумного, красивого, душевно й духовно багатого культурного продукту.

Оригінальне видання – збірка «Пісні українців Кубані» (2021). Як зазначено в анотації, зібрані 1995 року пісенні твори різних жанрів – спроба привернути увагу українського читача до своєї культурної спадщини, що нині перебуває за межами України, щоб кожен українець відчув себе часткою цілого народу, частиною загального європейського простору. У вступній статті «Українські пісні на просторах Кубані» вчений оглянув попередні видання народних пісень із Кубані, внесок у збирання та дослідження пісень таких українських дослідників і діячів культури, як: Я. Бігдай, О. Кошиць, Степан і Мотря Мишаничі, В. Чумаченко, Н. Супрун-Яремко та ін. Коротко охарактеризувавши жанровий склад записів, що їх здійснено в жовтні-листопаді 1995 року, І. Хланта подав відомості про виконавців народних пісень. У книжці вміщено колядки, щедрівки, духовні пісні; веснянки; весільні пісні; історичні пісні; баладні пісні; пісні про кохання; пісні про родинне життя; дитячі пісні; жартівливі пісні; танцювальні пісні; застольні та заздоровні пісні. До розділу соціально-побутових подано козацькі, рекрутські, наймитські, чумацькі та бурлацькі пісні. Насамкінець уміщено пісні літературного походження. Збірка пісень має не тільки пізнавальне, наукове значення, а й слугуватиме «своєрідним дороговказом для багатьох національно незрячих. Пісні омиють їм душу гордістю за наш талановитий народ, за нашу минувшину, щоб у кожного лежала на серці доля України, насамперед її духовне відродження» [13, с. 38].

І. Хланта здобув заслужене визнання в Україні й за кордоном. Про нього писала преса в Білорусі, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччині, Угорщині. Він – лауреат премій ім. В. Ан-

тоновича, ім. І. Франка, ім. М. Зубрицького, Я. Мудрого, І. Калинець, Д. Задора, В. Скуратівського та ін. Життєвий і творчий шлях подвижника висвітлено в книжкових виданнях, численних публікаціях, що належать перу І. Губалю, М. Ряшка, В. Качкана, В. Марка, О. Вертія, Л. Мушкетик, В. Сокола, М. Дмитренка, Й. Федаса, Л. Іваннікової та ін.

Збирацька й дослідницька діяльність І. Хланти – видатний внесок до української фольклористики, приклад наукового патріотичного подвижництва, який заслуговує на гідне пошанування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вертій О. Могутня галузка української духовності. *Міфологія і фольклор*. 2016. № 1–2. С. 155–165.

2. Вертій О. Світоглядно-духовні грані українського Всесвіту. Життя, наукова, педагогічна та громадська діяльність Івана Хланти. Ужгород : Патент, 2021. 352 с.

3. Дмитренко М. Хланта Іван Васильович. *Українська фольклористична енциклопедія* : у 2 т. Т. 2 / упоряд., наук. ред. М. К. Дмитренко. Київ : Вид-во «Сталь», 2020. С. 558–562.

4. Іваннікова Л. Хланта Іван Васильович. *Українська фольклористична енциклопедія* / редкол. : Вахніна Л., Дмитренко М. та ін. [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2019. С. 772–774.

5. Казки та легенди з витоків Ужа: казки, легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Великоберезнянської Лемківщини Закарпаття / зап. текстів, упоряд., вступ. ст. «Окрилені народною мудрістю» (С. 7–56), прим. та слов. І. В. Хланти; підгот. текстів В. Р. Хланти. Ужгород : Патент, 2023. 704 с.

6. Казки та легенди з-під Хустського замку / зап., упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. «Для всіх і на всі часи» (С. 5–65), приміт. та слов. І. Хланти. Ужгород : Патент, 2016. 914 с.

7. Качкан В. Іван Хланта. Біобібліографічний покажчик. Ужгород : Патент, 2008. 458 с.

8. Мушкетик Л. Хланта Іван Васильович. Українська славистична фольклористика (XIX – початок XXI століття). Енциклопедичний словник /

[голов. ред. Г. Скрипник]. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2019. С. 265–266.

9. Народні пісні українців Банату (Румунія) / зап. текстів і мел., упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. «Український острів культури в румунському Банаті» (С. 3–74), приміт. та слов. І. Хланти. Ужгород : Патент, 2009. 744 с.

10. Ой видно село: Народні пісні села Арданово Іршавського району Закарпатської області / запис текстів і мел., упоряд., вступ. ст. «Арданово в історії та піснях» (С. 3–64) та приміт. І. В. Хланти ; підгот. текстів та слов. М. Офіцинської ; мел. розшифр. А. Гайналій, М. Попенко, Т. Росул; нотний матеріал підгот. В. Кобаль. Ужгород : Закарпаття, 2003. 664 с.

11. Пісенна хвиля Оглядова. Українські народні пісні с. Оглядів Радехівського району Львівської області / зап. текстів і мел., упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. «З пісенної скарбниці Оглядова» (С. 4–62), приміт. І. Хланти; розшифр. мел. В. Кобаля. Ужгород : Патент, 2015. 608 с.

12. Пісні Іршавщини / зап. текстів і мел., підгот., упоряд., вступ. ст. «Народна пісенність Іршавщини» (С. 3–47), приміт та слов. І. Хланти ; підгот. текстів М. Офіцинської ; мел. розшифр. А. Гайналій, М. Попенко, М. Рибалко, Т. Росул ; нот. матеріал підгот. В. Кобаль. Ужгород : Закарпаття, 2005. 816 с.

13. Пісні українців Кубані / зап. текстів і мел., упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. «Українські пісні на просторах Кубані» (С. 5–38), приміт., слов. та алф. покажчик І. Хланти. Ужгород : Патент, 2021. 456 с.

14. Пісні українців Мараморощини (Румунія) / зап. текстів і мел., упоряд., вступ. ст. «Піднебесся пісень українців Мараморощини» (С. 5–50), прим., алф. покажчик та слов. І. Хланти. Ужгород : Патент, 2022. 856 с.

15. Пісня над Дунаєм. Народні пісні русинів (українців) Сербії / зап. текстів і мел., упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. «Пісні, зібрані у водах Дунаю», приміт. та алф. покажчик І. В. Хланти ; розшифр. мел. В. В. Кобаля. Ужгород : Патент, 2014. 792 с.

16. Сокіл В. Хланта Іван Васильович. Українська фольклористична енциклопедія / кер. проекту, упоряд., наук. ред. В. Сокіл. Львів : Ін-т народознавства, 2018. С. 741–742.

17. «Співайте Богові нашому, співайте»: Духовні пісні Закарпаття / запис текстів і мелодій, упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., приміт. та слов. І. В. Хланти ; розшифрування мелодій Ф. І. Копинця. Ужгород : Патент, 2008. 848 с.

18. Співаночки мої милі / зап., упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. «Коломийки – це голос із віків у віки» (С. 6–110), слов. та алф. покажчик. Ужгород : Патент, 2020. 824 с.

REFERENCES

1. VERTII, Oleksii. A Powerful Branch of Ukrainian Spirituality. Mythology and Folklore, 2016, no. 1–2, pp. 155–165 [in Ukrainian].
2. VERTII, Oleksii. *Worldview and Spiritual Aspects of the Ukrainian Universe. Life, Scientific, Pedagogical and Public Activity of Ivan Khlanta*. Uzhhorod: Patent, 2021, 352 pp. [in Ukrainian].
3. DMYTRENKO, Mykola. Khlanta Ivan Vasyliovych. In: Mykola DMYTRENKO, compiler, scientific ed. *Ukrainian Folkloristic Encyclopedia: In Two Volumes*. Vol. 2. Kyiv: "Steel" Publishing House, 2020, pp. 558–562 [in Ukrainian].
4. IVANNIKOVA, Liudmyla. Khlanta Ivan Vasyliovych. In: Hanna SKRYPNYK, ed.-in-chief. Lesia VAKHNINA, Mykola DMYTRENKO, et al., editorial board. *Ukrainian Folkloristic Encyclopedia*. Kyiv: M. Rylskyi IASFE of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2019, pp. 772–774 [in Ukrainian].
5. KHLANTA, Ivan, compiler. *Tales and Legends from the Headwater of Uzh: Tales, Legends, Sages, Buvalshchyny, Bylytsi and Parables of Velyke Berezne Lemkivshchyna in Transcarpathia*. The texts are recorded, compiled, prefaced "Covered with a Folk Wisdom" (pp. 7–56) by Ivan KHLANTA; the texts are prepared by V. KHLANTA. Uzhhorod: "Patent", 2023, 704 pp. [in Ukrainian].
6. KHLANTA, Ivan, compiler. *Tales and Legends from under the Khust Castle*. The texts are recorded, compiled, prefaced "For Everyone and for All Times" (pp. 5–65), annotated by Ivan KHLANTA. Uzhhorod: "Patent", 2016, 914 pp. [in Ukrainian].
7. KACHKAN, Volodymyr. *Ivan Khlanta. Biobibliographic Index*. Uzhhorod: "Patent", 2008, 458 pp. [in Ukrainian].
8. MUSHKETYK, Lesia. Khlanta Ivan Vasyliovych. In: Hanna SKRYPNYK, ed.-in-chief. *Ukrainian Slavistic Folkloristics (19th – Early 21st Century)*. Encyclopedic Dictionary. Kyiv: M. Rylskyi IASFE of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2019, pp. 265–266 [in Ukrainian].
9. KHLANTA, Ivan, compiler. *Folk Songs of Ukrainians of Banat (Romania)*. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced "Ukrainian Island of Culture in Romanian Banat" (pp. 3–74), annotated by Ivan KHLANTA. Uzhhorod: "Patent", 2009, 744 pp. [in Ukrainian].
10. KHLANTA, Ivan, compiler. *Oh, the Village is Seen: Folk Songs of the Ardanovo village of the Irshava District in the Transcarpathian region*. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced "Ardanovo in the History and Songs" (pp. 3–64), annotated by Ivan KHLANTA. The texts and vocabulary are prepared by Maryna OFITSYNSKA; the melodies are decoded by Andrii HAINALII, Mykola POPENKO, Tetiana ROSUL; sheet music prepared by Vasyl KOBAL. Uzhhorod: Zakarpattia, 2003, 664 pp. [in Ukrainian].

11. KHLANTA, Ivan, compiler. *Song Wave of Ohliadov*. Ukrainian Folk Songs of the Village of Ohliadiv in Radekhiv District of Lviv Region. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced "From the Song Treasury of Ohliadov" (pp. 4–62), annotated by Ivan KHLANTA. sheet music prepared by Vasyl KOBAL. Uzhhorod: "Patent", 2015, 608 pp. [in Ukrainian].

12. KHLANTA, Ivan, compiler. *Songs of Irshavshchyna*. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced "Folk Songs of Irshavshchyna" (pp. 3–47), annotated by Ivan KHLANTA. The texts and vocabulary are prepared by Maryna OFITSYNSKA; the melodies are decoded by Andrii HAINALII, Mykola POPENKO, M. RYBALKO, Tetiana ROSUL; sheet music prepared by Vasyl KOBAL. Uzhhorod: Zakarpattia, 2005, 816 pp. [in Ukrainian].

13. KHLANTA, Ivan, compiler. *Songs of Ukrainians of the Kuban*. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced "Ukrainian Songs in the Expanses of the Kuban" (pp. 5–38), annotated by Ivan KHLANTA. Uzhhorod: "Patent", 2021, 456 pp. [in Ukrainian].

14. KHLANTA, Ivan, compiler. *Songs of Ukrainians of Maramoroshchyna (Romania)*. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced "The Sky of the Songs of the Ukrainians of Maramoroshchyna" (pp. 5–50), annotated by Ivan KHLANTA. Uzhhorod: "Patent", 2022, 856 pp. [in Ukrainian].

15. KHLANTA, Ivan, compiler. *Song over the Danube. Folk Songs of the Ruthenians (Ukrainians) of Serbia*. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced "The Songs Bathed in the Waters of the Danube", annotated by Ivan KHLANTA; the music is decoded by Vasyl KOBAL. Uzhhorod: Patent, 2014, 792 pp. [in Ukrainian].

16. SOKIL, Vasyl. Khlanta Ivan Vasyliovych. In: Vasyl SOKIL, compiler, scientific editor. *Ukrainian Folkloristic Encyclopedia*. Lviv: Institute of Ethnology, 2018. P. 741–742 [in Ukrainian].

17. KHLANTA, Ivan, compiler. *"Sing to Our God, Sing": Spiritual Songs of Transcarpathia*. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced, annotated by Ivan KHLANTA. The melodies are decoded by Fedir KOPYNETS. Uzhhorod: Patent, 2008, 848 pp. [in Ukrainian].

18. KHLANTA, Ivan, compiler. *My Sweet Small Songs*. The texts and melodies are recorded, compiled, prefaced "Kolomyika is a Voice from the Centuries to Ages" (pp. 6–110), annotated by Ivan KHLANTA. Uzhhorod: Patent, 2020. 824 p. [in Ukrainian].

Отримано / Received 02.08.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

ПОТАПЕНКО ІРИНА

кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4783-1816>

POTAPENKO IRYNA

a Ph.D. in Philology, a research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4783-1816>

Бібліографічний опис:

Потапенко, І. (2024) До ювілею Михайла Георгійовича Станчева. *Слов'янський світ*, 22, 159–162.

Potapenko, I. (2024) On the Occasion of the Anniversary of Mykhailo Heorhiiovych Stanchev. *Slavic World*, 22, 159–162

**ДО ЮВІЛЕЮ
МИХАЙЛА ГЕОРГІЙОВИЧА СТАНЧЕВА**

23 квітня 2023 року відзначив свій ювілей український історик-болгарист, завідувач кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Михайло Георгійович Станчев. Він народився в с. Тахіркуль в Казахстані, куди були депортовані його батьки. В 1956 році з батьком повернувся в рідне село Кортен у Молдові. Протягом 1970–1975 років М. Г. Станчев навчався на історичному факультеті Харківського університету та вступив до аспірантури цього ж вузу. У 1982 році він захистив кандидатську дисертацію про співпрацю молодіжних організацій УРСР і НРБ. У 1988–1989 роках проходив стажування в Софійському університеті імені Климента Охридського, а по-

вернувшись, зайнявся політичною діяльністю, обирався депутатом міської ради Харкова й очолював відділ міжнародних зв'язків Харківського міськвиконкому. М. Г. Станчев був одним із засновників Харківського міського товариства болгарської культури імені М. Дринова. З 1997 року він перейшов на дипломатичну службу, обіймаючи посади першого секретаря, радника, виконувача обов'язки начальника відділу Південно-Східної Європи МЗС України, був Тимчасово Повіреном і політичним радником Посольства України в Республіці Болгарія. З 2003 року працював директором представництва міжнародної інвестиційної компанії «Sigma Bleyzer Inwestment Group».

М. Г. Станчев є автором багатьох монографій і понад 300 наукових праць з історії європейських країн нового та новітнього часу, болгаристики, біографістики, історії болгарської діаспори. У 2000 році він захистив докторську дисертацію «Д-р Кристю Раковський – державник, політик і дипломат. 1917–1941» в Інституті історії БАН, а 2004 року видав монографічне дослідження про К. Раковського болгарською мовою.

М. Г. Станчев – автор публікацій про К. Раковського, статей з історії таврійських і бесарабських болгар, болгарську контрреволюційну націоналістичну організацію в Україні, з історії харківської болгаристики, про центр болгаристики і балканістичних досліджень імені Марина Дринова та ін.

Значний внесок М. Г. Станчев зробив у справу дослідження постаті Василя Назаровича Каразіна – засновника Харківського університету, а також генеалогічного дерева його роду. Вчений упорядкував двотомне енциклопедичне видання «Болгари Російської імперії, СРСР, країнах Балтії та СНД». У першому томі представлено інформацію про чисельність болгар, починаючи з XVIII і до XXI ст. за такими показниками, як: стать, перебування у шлюбі, професія, релігія, грамотність, володіння рідною мовою тощо. До другого тому

увійшло понад 1700 коротких біографій бессарабських, таврійських і кримських болгар.

У співавторстві з Г. Й. Чернявським підготував політичну біографію Георгія Бакалова, книгу «Троцький, Болгарія і болгари». 2015 року в Україні та Польщі побачила світ книга М. Г. Станчева (у співавторстві з Ю. Фельштинським) «Третя світова. Битва за Україну», а в 2022 році її видано у США, Великобританії, Іспанії, Литві, Хорватії, перевидано в Україні, 2023 року – у Болгарії. Також він виступив одним з упорядників бібліографічного вказівника про Харківську школу болгаристики.

Починаючи з 2014 року, М. Г. Станчев дав численні інтерв'ю багатьом болгарським ЗМІ про війну Росії проти України.

Вчений був одним із засновників Центру болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова, відкритого при Харківському університеті у 2006 році. На базі закладу відбуваються щорічні Кирило-Мефодіївські та Дриновські читання, що стали знаковими подіями як для українських вчених-славістів, так і зарубіжних. М. Г. Станчев очолив редакційну раду наукового видання «Дриновський збірник» (виходить з 2007 р.). Слід відзначити постійну співпрацю відомого науковця з установами Національної академії наук України, зокрема з Інститутом історії, Інститутом археології та Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.

М. Г. Станчев є членом редакційних рад журналів «Исторически преглед» (видання Інституту історичних досліджень Болгарської академії наук), «Списание на БАН» та «Родознаение» (видання Болгарської національної генеалогічної асоціації), журналу «Исторически архив» («Historical archives»), наукового збірника «Многообразие в единство» («Diversity in unity»).

М. Г. Станчев є Іноземним членом Болгарської академії наук (з 2013 р.). З 2022 року він проживає в Софії та пра-

цює в Інституті історичних досліджень БАН, а також викладає в Софійському університеті імені Святого Климента Охридського й Новому болгарському університеті. Водночас він дистанційно викладає в Харківському університеті імені В. Н. Каразіна спецкурси «Актуальні проблеми всесвітньої історії», «Глобальні проблеми сучасності», «Дипломатична та консульська служба», «Дипломатичний протокол і етикет».

За особистий внесок у розвиток болгаро-українських відносин М. Г. Станчев нагороджений почесною відзнакою Міністерства закордонних справ Болгарії «Золота лаврова гілка» (2001), почесним дипломом Європейської бізнес-асоціації за особистий внесок у розвиток економіки України і євроінтеграційні процеси (Оксфорд, Велика Британія, 2003), почесною відзнакою «За заслуги перед Болгарською академією наук» (2004), золотою медаллю Болгарської академії наук «М. Дринов» за внесок у розвиток болгаристики в Україні та країнах СНД (2006), медаллю В. Н. Каразіна Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2015) та ін.

Отримано / Received 13.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.163>

РУДА ТЕТЯНА

докторка філологічних наук, провідна наукова співробітниця відділу екранно-сценічних мистецтв і культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9055-9056>

RUDA TETIANA

a Doctor of Philology, a chief research fellow at the Screen, Stage Arts and Culturology Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9055-9056>

Бібліографічний опис:

Руда, Т. (2023) Максим Рильський і Київ. [Рецензія] М. Рильський. «Співучий Києве, дитя живих століть...» в поезіях, есеях, споминах. Київ : Дніпро, 2023. 296 с., вкл. 30. *Слов'янський світ*, 22, 163–166.

Ruda, T. (2023) Maksym Rylskyi and Kyiv. [Review]: M. Rylskyi. "Singing Kyiv, Child of Living Centuries..." in Poems, Essays, Memoirs. Kyiv: Dnipro, 2023, 296 pp., 30 tabs. *Slavic World*, 22, 163–166.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ І КИЇВ

Тримаю в руках красиву, з любов'ю і смаком видану книжку. Блакитна обкладинка, на якій проступають обриси Хрещатика, внизу – ніжно-зелений весняний листок каштану – символ Києва (згадаємо образ «спокійно-пристрасні каштани» з поеми «Золоті ворота»). Це книжка про Київ, такий, яким його знав і любив Максим Тадейович Рильський, в якому він народився і прожив більшу частину свого життя. Книга підготовлена онуком поета Максимом Георгійовичем Рильським, заслуженим журналістом, відомим культурним і

громадським діячем. Це не перше видання, яке він здійснив у пам'ять про свого діда.

М. Г. Рильський – один із упорядників книги «3 трудів і днів Максима Рильського» (Київ: «А.С.К.», 2009), що містить вибрану лірику й поетичні переклади Максима Тадейовича, маловідомі спогади про нього, біографічні матеріали, а також невеликої книжечки «Мудрості Максима Рильського» (2020) – збірки віршів і поетичних афоризмів. До 125-річчя з дня народження М. Т. Рильського Максим Георгійович разом з Назаром Тарасовичем Рильським, племінником поета, упорядкував книгу «І розіллється знов медами... Вибране» (Київ: Ярославів Вал, 2019) з передмовою Миколи Жулинського і післясловом «Розмови з Максимом Рильським у XX столітті» – про значення творчості поета і вченого для сьогодення пишуть М. Стріха, В. Шевчук і М. Г. Рильський. У збірці Максим Тадейович представлений як прозаїк і публіцист. Упорядники подають його статті, значну частину «Вечірніх розмов» (що друкувалися у 1960–1964 рр. у «Вечірньому Києві», улюбленій газеті киян), кілька листів. Розділ «Від витоків, або Ретроспектива майбутнього» – це проза 1911–1925 років: ідилії, фантазії, уривки з ненаписаного роману.

Новий збірник, присвячений Києву, містить низку поезій, публіцистичні статті, доповіді, листи, деякі «Вечірні розмови», фотографії з автографами, частина яких друкується вперше. У розділі «Спомини» подано уривки зі спогадів Максима Тадейовича «Із давніх літ», Олександра Дейча «Дорогою дружби», Богдана Рильського «Мандрівка в молодість батька», особисті спогади Максима Георгійовича.

Надзвичайно цікавий спогад «Мандрівка в Київ ХХ століття», в якому автор пропонує читачеві подорож місцями, пов'язаними з життям і діяльністю Максима Тадейовича. Згадується будинок на вулиці Бульйонській, де у 1926–1934 роках жив поет із дружиною, там тепер зовсім інша, нова забудова (нині Малевича), також будинок № 68 по вул. Леніна (нині

Богдана Хмельницького), т. зв. «Роліт», де після війни мешкала родина Рильських, гостинно приймаючи у великій квартирі родичів і друзів, у яких не було житлоплощі у столиці. Улюблені місця М. Т. Рильського – Театр опери і балету (він завідував літературною частиною театру), філармонія, ресторани «Театральний» і «Динамо», де поет зустрічався з друзями. І, звичайно, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР по вул. Грушевського (раніше Кірова), яким М. Т. Рильський керував з 1942 по 1964 роки. Автор «Мандрівки» наводить уривки зі спогадів співробітників інституту – Лю Пархоменко, Наталії Шумади, Вікторії Юзвенко, Галини Рубай, Всеволода Наулка, Софії Грици, опубліковані в різний час у низці видань. Подано також спогади Дмитра Степовика, який на початку 1960-х, будучи журналістом, брав інтерв'ю в поета. На жаль, людей, котрі знали Максима Тадейовича, працювали, спілкувалися з ним, майже не залишилося.

Добірка віршів, присвячених Києву, представлена в першому розділі книги. Розпорошені по різних виданнях (крім збірки «Київ», виданої у 1935-му), ці твори досі не справляли такого цілісного враження. Поезії складаються в багатозвучну поему про улюблене місто М. Рильського, відбивають настрої, світовідчуття, роздуми, тривоги автора в різні періоди його творчого життя. Від першого вірша «У голосіївському лісі» (1921), в якому Максим, вчитель із Романівки, приїздить до Києва і збирає у Голосієві фіалки (Максим Георгійович висловлює кілька припущень щодо його супутниці в цій поїздці), до останнього – сумного й елегійно-світлого «Багрянний вечір догорів...», навіяного краєвидом, який бачить поет, уже немолодий і хворий, з балкона свого будинку (цей вірш надруковано посмертно у збірці «Іскри вогню великого», 1965). Лінійний час – поезії подано у хронологічному порядку – не наче обертається назад, утворюючи коло: життєвий шлях поета завершується там, де він колись, юний і сповнений надій, гуляв, збираючи ніжні весняні квіти.

У київських віршах М. Рильського зустрічаємо постаті історичних осіб, письменників, художників, чиї життя і діяльність пов'язані з його рідним містом: князів Олега, Святослава, В. Антоновича, М. Лисенка, П. Тичини, О. Довженка та ін. І, звичайно, Тараса Шевченка, якого Максим Тадейович називав одним із «найдорожчих моїх учителів» та на вулицях Києва відчував живу присутність Кобзаря («Він у Києві»), а також безіменних трударів-киян, про яких поет неодноразово згадував з любов'ю й повагою.

М. Рильський описує «химери вулиць», архітектурні пам'ятки («Будинок-дивогляд» – дім Городецького, Золоті Ворота, Арсенал), Ботанічний сад, пам'ятники Володимирі, Богдану, тодішні околиці столиці – Китаїв, Голосіївський ліс, Конча-Заспа, частина яких сьогодні ввійшла до міської зони, створюючи уявлення про Київ 1920–1960-х років, його вигляд, історію, духовне життя.

Деякі поезії набули сьогодні гострої актуальності. Написані в роки війни, в евакуації, вони сповнені болем, гнівом, щемливої туги за «містом-мрією» («Видіння»), ненавистю до ворогів і надією на повернення до мирного життя на батьківщині: «І ми повернемось до матері святої / Щоб лагодити дім по лютоту розбої». «Убивцям – смерть, тобі – життя» – поетичний рядок, звернений до рідного міста, отримав сучасний, водночас гіркий і обнадійливий смисл.

Книга, підготовлена Максимом Георгійовичем, безумовно, є цінною і своєчасною. Вона стане подарунком для широкого читацького кола, насамперед для тих, хто любить і Київ, і чудову українську поезію, а також цікавиться особистістю та творчою біографією М. Т. Рильського – прекрасного поета і талановитого вченого.

Отримано / Received 11.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.167>

МУШКЕТИК ЛЕСЯ

докторка філологічних наук, членкиня-кореспондентка НАН України, провідна наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

MUSHKETYK LESIA

a Doctor of Philology, a corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, a chief research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

Бібліографічний опис:

Мушкетик, Л. (2023) Нові штрихи до творчої силуетки Філарета Колесси [Рецензія]: М. Глушко. Філарет Колесса і Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 224 с., іл. *Слов'янський світ*, 22, 167–173.

Mushketyk, L. (2023) New Touches to the Creative Silhouette of Filaret Kolessa [Review]: Mykhailo HLUSHKO. *Filaret Kolessa and the Shevchenko Scientific Society in Lviv*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2023, 224 pp., illustrations. *Slavic World*, 22, 167–173.

НОВІ ШТРИХИ ДО ТВОРЧОЇ СИЛЬВЕТКИ ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ

Не так давно ми відзначали два славні ювілеї на ниві української науки: 2021 року – 150-ліття з дня народження знаного фольклориста, етнолога, музиколога, педагога Філарета Колесси, і зовсім недавно, у кінці 2023 року – 150-річчя від дня

створення першої української незалежної академічної інституції – Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, яке стало форпостом тогочасної науки і, по суті, першою українською Академією наук. 8 грудня 2023 року в Києві у Великому конференц-залі НАН України відбулася присвячена цій події ювілейна сесія Загальних зборів НАН України, а з 12 по 16 грудня проведено низку заходів по відзначенню річниці, серед них і міжнародну наукову конференцію «150 років НТШ». У час ювілею підсумовано головні досягнення організації, додано чимало нових відомостей про її діяльність загалом і членів зокрема.

Народознавчим студіям в НТШ, одній з його найпродуктивніших Комісій – Етнографічній, присвятив розлогу монографію¹ відомий учений, доктор історичних наук, професор кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка Михайло Глушко, який є дійсним членом НТШ імені Шевченка в Україні. А нещодавно він оприлюднив працю про внесок у багатогранну діяльність інституції одного з активних і впливових її членів, відомого ученого-етнолога, фольклориста, музиколога, педагога Філарета Колесси як одну з дієвих і впливових постатей потужного грона вчених НТШ імені Тараса Шевченка.

Здавалося б, про Філарета Колессу досі вже написано чимало, як у минулому, так і в наші часи. Згадаймо, до прикладу, міжнародну наукову конференцію «Восьмі Колессівські читання (до 150-річчя з дня народження Філарета Колесси)», проведену ЛНУ ім. Івана Франка, де прозвучало чимало пізнавальних доповідей. Принагідно зауважу, що ювілей і мене стимулював до виступу на форумі з доповіддю, змістом якої стало зіставлення творчого доробку Філарета Колесси з діяльністю його колеги, ученого-музикознавця, угорця за походженням Бели Бартока, які були знайомі особисто і започаткували цілі напрями у вітчизняній та європейській науці.

Щодо монографії Михайла Глушка, то як свідчить автор у **Вступі**, подібні причини, обставини, а саме ювілей Колес-

си, участь у згадуваній конференції стали для нього поштовхом до укладання праці. Крім того це й потреба докладнішого окреслення силуетки Філарета Колесси, його плідної діяльності у Товаристві. Автор пропонує огляд досліджень про вченого, роблячи акцент на новітній історіографії, це студії М. Козлова, О. Сапеляк, О. Шутак, Г. Сокіл та ін., дає їм власну оцінку, виправляє певні неточності, порушує окремі маловивчені питання. Далі чітко формулює мету свого дослідження, вважаючи співпрацю Колесси з НТШ найменш вивченою сторінкою його діяльності, це: «...тривала і різностороння праця з НТШ у Львові: членство й участь у роботі майже десятка науково-дослідних й адміністративних підрозділів (комісій), ділові стосунки з “головними науковими відділами” (Історично-Філософською і Філологічною секціями) та Виділом (Президією), презентація власних наукових проектів і праць на засіданнях секцій та обговорення в колі колег, організаційна і видавнича робота в Етнографічній комісії тощо. Зазначені та інші невідомі сторінки з історії багатогранної діяльності Філарета Колесси в НТШ у Львові і стануть предметом нашої уваги у цьому монографічному дослідженні» (с. 13–14).

Далі у вступі йдеться про основні джерела написання праці, більшість з яких є архівними, що додає цінності студіям. Серед них Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІА України у Львові), зосібна його 309 фонд, де збережено матеріали НТШ; рукописний відділ Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника (ДННБ України ім. В. Стефаника); Державний архів Львівської області (ДАЛО). Це також опубліковані джерела – «Хроніка українсько-руського наукового товариства імені Шевченка» (Хроніка НТШ імені Шевченка), а ще розлоге листування Ф. Колесси з колегами по НТШ та однодумцями тощо. Автор дає характеристику використаних матеріалів, розглядає їхнє датування, важливість для дослідження тощо.

У вступі Михайло Степанович описує і структуру своєї праці, обумовлену її історіографічним характером і дослід-

ницькими пріоритетами, таким чином розмежовуючи участь маестро – так він називає вченого – у роботі різних структурних одиниць Товариства (комісій, секцій) і Виділу, а також конкретні види і зміст цієї роботи: з одного боку в Етнографічній комісії, головним тереном його праці, з іншого – в секціях, на засіданнях яких представляли (апробували, обговорювали, рекомендували) головні праці науковця (с. 19). Після вступної частини слідує розділи:

Розділ 1. Філарет Колесса – дієвий член структурних підрозділів та Виділу Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Тут виокремлено підрозділи: 1. Вступ Колесси до НТШ; 2. Філарет Колесса – член науково-дослідних й адміністративних комісій товариства. 3. Участь Філарета Колесси в роботі науково-апробаційних відділів («головних наукових відділів») Товариства. 4. Філарет Колесса – член Виділу НТШ у Львові.

Розділ 2. Наукова, видавнича та організаційна робота Філарета Колесси в НТШ у Львові. Сюди увійшли підрозділи: 1. Етнографічна комісія – головний осередок реалізації творчих задумів Філарета Колесси. 2. Апробація праць Філарета Колесси в «головних наукових відділах» НТШ у Львові. Перший підрозділ своєю чергою розділено на параграфи: 1. 1. Етнографічна комісія й експедиційні дослідження Філарета Колесси та 1. 2. Науково-дослідна видавнича й організаційна діяльність Філарета Колесси в Етнографічній комісії. У кінці вміщено загальні **Висновки**. Позитивною тенденцією у книзі є представлення чітких висновків у кінці кожного розділу та їх підсумування у кінці викладу. Їх основний посил так сформульовано Михайлом Глушком: «Водночас опрацьовані нами документальні матеріали однозначно підтверджують незаперечну істину: без тривалої і плідної співпраці з першою українською науковою інституцією академічного зразка не було б Філарета Колесси як визначного етномузиколога, етнографа, фольклориста, музикознавця, історика, українського народознавця» (с. 178). Це твердження він унаочнює власними підрахунками на основі архівних даних, називаючи, як він каже,

вражаючи цифру, це щонайменше 486 зібрань різних підрозділів і вищого керівного органу – Виділу, які Колесса відвідав за роки співпраці з НТШ. Далі подано **Список використаних джерел і літератури** і **Додатки**: покажчик імен, покажчик географічних назв, хронологічна таблиця участі Філарета Колесси в засіданнях структурних підрозділів і Виділу Наукового товариства Шевченка у Львові. Таблиця, зроблена за числами і роками, є свідченням копіткої праці професора над огромом паперів і нараховує 486 пунктів. Додатки в цілому додають вагомості праці і полегшують пошукову роботу науковців у майбутньому. Щодо списку літератури, то він містить окремо джерела та літературу. Джерела розділено на неопубліковані, опубліковані та праці Філарета Колесси.

Виклад і опис матеріалу є своєрідним, притаманним лише авторові, як це бачимо і в попередній книзі. Як відомо, антропологічний підхід позиціонує вивчення певної персоналії через різні вияви людської натури – динамічні і статистичні, біологічні і соціальні, особистісні і суспільні, її риси характеру і стосунки з людьми, долучаючи, здавалось би, доволі неординарні джерела і способи подачі відомостей, і таким чином, дозволяючи читачеві скласти власні уявлення, зробити висновки, стимулюючи його подальший інтерес до тематики у світлі розвитку нових відомостей про складну і суперечливу сутність звичайної (незвичайної) людини і самого світу. Зауважимо, до прикладу, як Т. Гундарова у книзі «Леся Українка. Книги Сивілли» (2023) своєрідно простежила вплив хвороби на творчість письменниці, зокрема її санаторійного туризму тощо, що дозволило набагато глибше зрозуміти певні інтенції і грані її таланту, європейський вимір особистості.

Отже, професор з його скрупульозністю і навіть прискіпливістю вибрав шлях розкриття своєї тематики значною мірою через окуляр статистичних даних, документів, протоколів діяльності НТШ, коментуючи їх і простежуючи таким чином діяльність маестро у різних царинах – експедиційній, організаційній, редакційній, науковій, педагогічній, що дозволило

виявити його зацікавлення, преференції, манеру праці, його «кар'єру» в НТШ. І не лише його. Адже таким чином ми багато довідуємося і про саме НТШ, його членів і дописувачів. Власне, подивовує і надзвичайна чіткість, докладність діяльності самого Товариства, зосібна у провадженні документації, фіксації записів, імен, їх збереженості, сумлінності в оформленні матеріалів, проведенні засідань, розгляду праць та потребі їх рекомендації, пошуків можливостей для публікації, проведення експедицій, які планують заздалегідь часто у супереч зовнішніх обставин. Членам Товариства була властива наукова добросовісність, увага до дрібних деталей, чимало нового виявляємо як у творчості таких визначних діячів, членів та очільників НТШ як І. Франко, М. Гнатюк, М. Грушевський, так і маловідомих діячів-аматорів. З певних, так би мовити, математичних викладок, можемо скласти уявлення і про тогочасну обстановку в країні, фінансування науки в Австро-Угорщині, несприятливі обставини для НТШ у часи Першої світової війни, перехід на кореспондентську форму збирання фольклору та етнографії у післявоєнний час у зв'язку з відсутністю коштів та перешкоди з боку Польської держави. І повне припинення роботи в час «советів», яким була потрібна лише контрольована, тенденційна і вихолощена з національного елемента наука.

Книга читається цікаво, дати, цифри й імена згодом складаються, ніби, пазл в цілісну картину, яка дозволяє зрозуміти чимало творчих порухів Колесси, його звичок, працелюбності, преференцій, плодів систематичної праці тощо. До прикладу, бачимо, як за браком часу, мав вибирати між педагогічною і експедиційною діяльністю, скільки праці і часу вкладав у розшифрування музичних валків, як скрупульозно вивчав пропоновані рецензовані видання. Нерідко М. Глушко проводить так би мовити, детективного плану розсліди щодо певних тем чи подій, «тримає інтригу», таким чином зацікавлюючи читача, змушуючи замислитися і, можливо, самому розкрити нез'ясовані нині обставини «слідства», здійснити власні спостереження. Хоча більшість малознаних фактів за-

галом ним виявлено і з'ясовано. Приміром, Михайло Степанович детально розглядає документи про зарахування Колеси в члени Товариства – дати, обставини, рекомендації тощо, далі відслідковує його просування, вибрання дійсним членом, зростання його авторитету та ваги в інституції, вияви на різних теренах діяльності. І все це не просто слова, а підтверджені документально, за роками, свідчення, підрахунки тощо, які є неспростовним фактажем. Добротність дослідження посилює зіставлення досягнень ученого і здобутків інших видатних митців НТШ, що увипуклює постать самого Колеси на тлі доби. Ґрунтова обізнаність автора з предметом досліджень дозволяє йому здійснити низку уточнень, додатків, коментарів, власних розмислів представлених фактів, додати чимало нового і належно оцінити певне явище чи персоналію з погляду саме сучасних вимог.

Отже, можемо сказати, що монографія М. С. Глушка «Філарет Колесса і Наукове товариство імені Шевченка у Львові» додає чимало нових, маловідомих фактів до різнобічної діяльності і творчого шляху відомого українського ученого Філарета Колесси, дозволяє краще пізнати певні грані його постаті, і водночас ширше знайомить нас з розвоєм, структурою, методами праці, чільними і позаштатними діячами першої наукової інституції в Україні, яка була відроджена в часи незалежності і нині бере активну участь у науковому житті держави.

ПРИМІТКА

¹ Див. про працю: Мушкетик Л. [Рецензія] Глушко М. Народнознавчі студії в Науковому товаристві імені Шевченка (1895–2020). Статті та матеріали. Львів, 2022. 664 с. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 1. С. 101–105.

Отримано / Received 14.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.174>

КОВАЛЬ-ФУЧИЛО ІРИНА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

KOVAL-FUCHYLO IRYNA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow of the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

Бібліографічний опис:

Коваль-Фучило, І. (2023) Культура походження, самопрезентація та адаптація біженців. Досвід польського суспільства. [Рецензія]: Katarzyna Kość-Ryżko. *Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rol akultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2021. 477 s. *Слов'янський світ*, 22, 174–184.

Koval-Fuchylo, I. (2023) Refugees' Culture of Origin, Self-Presentation and Adaptation. Experience of Polish Society [Review]: KOŚĆ-RYŻKO, Katarzyna. *Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rol akultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych* [Refugees – Women, Mothers, Outlaws. Significance of the Culture of Origin in the Self-Perception and Acculturation of Forced Migrants]. Warsaw: ELIPSA Publishing House, 2021, 477 pp. [in Polish]. *Slavic World*, 22, 174–184.

The war in Ukraine has unleashed the largest refugee wave in Europe since World War II. According to the UN refugee agency UNHCR during full scale Russian invasion, there are 6-8 million refugees from Ukraine registered for Temporary Protection or similar national protection schemes in Europe. 50.000 Ukrainians, main-

ly women under 40 and children, have arrived in Finland since the war has broken out. The number of Ukrainian war refugees in different parts of Europe is high, for example, in France it is 119.000. Among the EU-countries, at first time Poland has by far the largest number over 1 million Ukrainian war refugees (see: [3; 5]).

As an expert in Folkloristics and because people start telling their experiences, I have started recording autobiographical stories from people in exile. I have conducted interviews in Poland, France and in Finland. In my project I have focused on the significance of autobiographical stories and other cultural texts, that is, naive poetry, vernacular literature and internet-folklore in these times of crisis. Its scope is on the verbal and nonverbal means in refugees' personal accounts. The main task of my project is to record and preserve oral history autobiographical stories about the experience of wartime survival, the experience of a refugee from war and adaptation in a new place in a foreign country; to analyze the peculiarities of the narrative tradition about refugees as a result of the Russian-Ukrainian war. So, I was happy to have Ms. Katarzyna Kość-Ryżko as my boss in Poland and to read her extremely important book for me in the beginning of my work with Ukrainian refugees in Europe.

The new book by the famous Polish researcher in the field of ethnology and anthropology, Katarzyna Kość-Ryżko "Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rol akultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych" [Refugees – Women, Mothers, Outlaws. Significance of the Culture of Origin in the Self-Perception and Acculturation of Forced Migrants] (Warsaw, 2021) continues her series of studies devoted to the problems of social groups who, for various reasons, were forced to leave their place of residence and faced the challenge of adapting in another country [1], from one hand, and on the other – continues the series of Polish studies on the refugee phenomenon (see: [4]). The book is the result of several years research among forced migrant women who settled in Poland. These are women, often with children, whose place of origin is the Asian part of the former Soviet Union;

most often these are Chechen women of the Muslim faith. An important factor that caused to the emergence of this study is the fact that the situation of forced migrant women is significantly different from the fate of men from the same regions. It is important that the experience of violence, migration, and cultural alienation become the cause of changes in women's self-esteem. As a result of the long migration route, they change their socio-cultural role and are forced to shape themselves in a new environment. Due to a changing the country of residence, refugees lose their sense of belonging to their group, they experience a sense of cultural alienation in a new place. The main adjustment strategies are due to the fact that women come to Poland, as in other countries, with their children, so their goal is to take care of the safety and conditions for the development of their offspring.

The main source material of the study consists of the oral narratives of forced female migrants. These oral narratives become a source of information about the peculiarities of their self-esteem, outlook, and living conditions in Poland. The authoress of the book has sought to understand what influence on the situation in which they found themselves in a new place has on the formation of the refugees' identity, as well as how much the culture of their origin affects the process of adaptation, whether it speeds up this process or, on the contrary, slows it down. Katarzyna Kość-Ryżko has paid attention to the language of self-description of the migrant women's own identity, sought to highlight the categories that women use for self-presentation. The researcher comes to the conclusion that the reference point in the formation of self-esteem of refugees is not the social situation and conditions in the new place, but their culture of origin, which determines and often hinders the process of adaptation in the new country of residence, as it devalues and complicates the self-esteem of women.

The work "Refugees..." consists of seven chapters. The methodological and theoretical concepts of the work, the state of research on forced migration, the difficulties of the research process are de-

scribed in the first chapter 'Social mirrors and crooked cultural reflections'. An important anthropological feature of the investigated Chechen refugee community is the fact that in the culture of their origin high fertility is a defining «duty» of a woman and a marker of her social prestige and authority. The number of children often determines a woman's self-esteem (p. 21). a significant challenge for women is the need to perform simultaneously both maternal and paternal functions in their families. This causes a feeling of degradation and depression (p. 22). These emotions of refugees are intensified by the lack of socio-economic and psychological stability, social alienation (p. 23). In the end, the result of such an unfavorable situation is isolation, and then there is a feeling of injustice and humiliation.

The purpose of the analyzed study is to describe the most difficult challenges faced by foreign women seeking asylum in Poland, ways to overcome cultural differences, ways to transform symbolic and axiological identity (p. 26). The authoress singles out the following main factors of adaptation of migrant women: self-awareness of women, attitude towards them in the dominant culture, acculturation policy of the host state (p. 31).

In the second chapter, 'Self-perception of refugee women in the context of culture and traditional gender roles', research attention is focused on the description of the daily life of refugees from the Caucasian regions, the motives of their complex biographies. Ms. Katarzyna's work can help in the future design of assistance programs for refugees, promote their integration in Polish society, and the adaptation of their children in a new culture.

The authoress determines the following self-descriptive categories of refugees: «the one from where I come from», «sick strong woman», «helpless and demanding or resourceful and thrifty», «busy unemployed», «a woman must take care of her appearance and reputation», «a wife without a husband», «a criminal and cursed violator of the law». In the process of self-determination, «the refugee's parental land is of fundamental importance, it is the

backbone to which all the muscles responsible for attitude, movement, and leading life functions are attached» (p. 79). The constant feeling of attachment to the country of origin determines the situation that the adaptation of refugees in Poland is superficial and shallow. They consider moving to a new country as a loss, primarily a loss of health. Emphasis on the loss of health even causes a situation when migrant women forget about natural aging and attribute all responsibility for the deterioration of well-being to forced migration. In the self-description of women, one feels the idealization of the country of origin, and the country of settlement is associated with gray hair, disease, abnormality (p. 88). Such an opposition *the native land - the place of a new life*, where the positive side is the first location, is typical for stories about forced resettlement [2].

The change in the social role of women is among the favorite topics in the stories of migrant women. Refugees can talk for a long time about the fact that in their country of origin they could not even imagine that in a new place they will constantly perform work that is not typical for them. It is primarily about responsibility for the family and the need to earn money. The authoress of the book debunks the stereotype that refugee women are reluctant to look for work, the problem is primarily that their level of education does not allow them to earn enough to support the family, especially since a woman is often the only employed person in a large family (p. 106). Women have to acquire knowledge that in their native country is reserved only for men. This applies, for example, to driver's licenses (p. 116). Getting a permit to drive a car for Chechen refugees becomes a synonym for freedom, a social and cultural advance for future life. The authoress of the book concludes that going to another country did not become a chance for these women to free themselves from patriarchal cultural patterns and restrictive customs. Women place the blame for failures in the new country of settlement primarily on external factors, rather than on their own behavior, while most migrant women try to cope with problems arising from the refugee experience.

An important task that refugees set before themselves is the desire to pass on the foundations of their faith and culture to their descendants. They try to behave in accordance with the prescriptions of their religion, cook food that they ate in their homeland, and the desire to help them can be interpreted as an attempt at forced assimilation. Women interpret their children's attempts to deviate from the social and cultural norms of the country of origin as a failure (p. 176–178). Aware of the great loss of life as a result of Russia's aggression in Chechnia, women want their daughters to marry members of their own ethnic group and not mix with other nationalities. In fact, the children of migrant women find themselves in a situation where their family stands on the obstacle of adaptation in a new country: «Refugee women are in a conflict between the desire for successful accommodation of the child in the local environment and restraining the child from weakening the connection with the culture of origin» (p. 178).

In line with the observance of the patriarchal attitudes of their region, it is possible to interpret the silence of the migrant women about the reasons for their loneliness and the reasons for which they made the difficult decision to leave their home and go with their children to a distant world. Women do not want to talk about the abuse they have suffered from their husbands and their families. Often, a migrant woman believes that her country is a wonderful place to live, but she ended up in another country due to personal failure.

For me, the most interesting part of the reviewed book is the fourth chapter «Family ties of female migrants in the context of a systemic approach», in which Ms. Katarzyna describes the specifics of their adaptation in a new place of settlement using the example of specific families, and tries to find out the reasons that hinder this process. The researcher had the opportunity to talk to all family members. This made it possible to identify differences in how each member of the family understands their situation in a new place. It is interesting that mothers often do not notice conflicts

between their children, idealize their relationships, do not understand that cultural attitudes and social norms of the country of origin become an obstacle to the personal happiness of their children. In a foreign cultural environment, refugee mothers, on the one hand, dream of successful adaptation of their children, and on the other hand, they are afraid to let them go, do not allow them to make independent decisions. Children torn from their cultural environment experience a situation of alienation in a new place, feel that they are different, perhaps worse than their peers. At the same time, mothers keep repeating that the most important thing for them is their children, not realizing that they themselves are making their children's situation more difficult.

Analyzing complex relationships in refugee families, the researcher comes to the conclusion that in many cases a situation has arisen that cannot be corrected by the family members themselves without external social, pedagogical, and psychological help.

In the fifth chapter, «Sexual and cultural violence against forced migrant women and countermeasures», the authoress of the reviewed book summarizes the work of researchers in the field of gender-related crimes. She analyzes a number of new legal acts in the legislation of Poland and other European countries aimed at combating sexual violence. In personal stories, this topic is quite taboo.

The sixth chapter «Official and public representation of refugees» is a thorough analysis of three important scientific gatherings devoted to the problems of refugees in Poland. The first of them has taken place on September 24, 2012 in the Sejm of the Republic of Poland in Warsaw. The participants of the conference are the scientists, employees of centers providing assistance to refugees, representatives of non-governmental aid organizations, as well as women from refugee communities. The purpose of the meeting is to share experiences to improve the work of providing services to forced migrants. Special attention is directed to the problems of refugee mothers. Speakers have voiced the problem of the so-called «acquired helplessness» (p. 294). It is about the fact

that, upon arriving in Poland, refugee women have strong intentions to conscientiously work to improve their situation, but due to bureaucratic obstacles, the language barrier, unclear and opaque decisions of officials regarding granting/not granting refugee status, forced migrants lose their enthusiasm and interest in successful integration in the new society. The discussion platform «Motherhood as a social role» was held on May 21, 2018 at the Lodz Dialogue Center named after Mark Edelman and was devoted to the meaning of motherhood in a cultural and religious context (p. 300). There was one refugee among the speakers, so the conversation quite often related to the problems of adaptation of foreigners, analysis of ethnic social stereotypes, perception of refugees by local society. Another discussion platform was organized in Warsaw on March 8, 2019 and was called «Women's Day with Refugees: About Us Without Us» (p. 311). Dr. Katarzyna Kość-Ryżko, the authoress of the reviewed book, is the organizer of the meeting. She has been aimed at giving a voice to the refugees she knew well, and who were dealing with their decision to leave their homes every day. Workers of aid centers have taken part in the discussions and shared their experience of working with refugees. The subject of discussion includes the problems of forced migration, assistance to refugees, improvement of the system of working with these people. An important conclusion of the conference consists the fact that many refugees want and are ready to share their experiences.

The seventh chapter «Cultural norms of hospitality and their influence on the adaptation of foreigners» is an analysis of the attitude of Europeans towards migrants arriving to their countries. The general conclusion is as follows: «The attitude towards forced migrants in most European countries is reluctant or extremely negative» (p. 332). The authoress analyzes the transformation of the concept of Polish hospitality in the socio-cultural discourse. After all, «hospitality is not always understood as a cultural obligation. Much depends on the context of a certain time and current politics, whether it is a calm time or a time of crisis and threat» (p. 339). The policy

of multiculturalism, which has long dominated in many countries with experience of migrant adaptation, such as Canada, Australia, USA, New Zealand, Holland, Great Britain, France, Belgium, Sweden, Denmark, is criticized increasingly and revised, even there is a thesis about the «defeat of multiculturalism» (p. 339).

Ms. Katarzyna analyzes the concept of conditional and unconditional hospitality: what becomes the basis for refusing hospitality to people fleeing war, how is it related to the feeling of civilizational and social superiority in European countries? An important cultural factor in the process of (mis)adaptation of migrants is the need to have power in one's own home, which ultimately determines the selection of those who are allowed to live in that home. According to conditional hospitality, the guest must ask the host for hospitality, and the host has the right to ask questions and impose conditions. The reason for such relations is fear of the unknown and strangers (p. 365). The position of a part of the host society is unconstructive, that only the host knows how to behave to migrants, who must gratefully accept everything that is offered to them (p. 370). Under such conditions, the chance to get to know someone else's culture is lost. Migrants perceive this approach as a form of cultural violence and naturally try to distance themselves in such a society. The result of such processes is cultural marginalization and separation.

Today, in connection with the appearance of Ukrainian refugees in Europe due to the full-scale invasion of Russia into Ukraine, the book of Dr. Katarzyna Kość-Ryżko has become especially relevant. My studies of the refugee phenomenon based on the material of oral autobiographical stories, as well as on the material of other cultural texts, such as poetry, visual forms of folklore, give grounds for drawing conclusions that often coincide with the conclusions of the author of the reviewed book. So, an important conclusion is a warning against generalizations and simplifications. The case of each refugee family is unique, even if similar signs can be observed, they can have completely different origins and consequences, and after a closer acquaintance with the families, it becomes clear that

the similarities are only outwardly the same. I was convinced of this during interviews with women who have the status of temporary protection in Poland, France, and Finland. My conversations often have taken place in Ukrainian cultural centers in European countries, where women came with their children. And here is one fact: mothers bring their children to clay sculpting classes, to drawing, to English, French or Finnish language lessons. It would seem that parents want their children to learn something new, spend time with friends from Ukraine. This is partly true, but after talking with each mother in particular, you learn that each has its own way to this place, that someone came here as a normal activity, and someone hopes that it will help the child to alleviate the psychological trauma caused by the war experience, someone has hope that this will be the first step to adaptation in a new place, and someone comes here just to talk with other Ukrainian mothers.

The relevance of the reviewed work is also that its authoress has shown that there are certain adaptation strategies. So, the fact of refugee motherhood is an important factor. It is this factor that often becomes the main reason in the decision to leave one's homeland, namely to ensure a better future for children or, in the case of Ukrainians, to save children from death due to military actions and bombings.

The dominance of a sense of loss because of a change of the country of residence is a similar feature of the refugees who have become the subject of Dr. Kość-Ryżko's research and the Ukrainian refugees due to the Russian-Ukrainian war, with whom I have had the opportunity to communicate. My interlocutors talk about the loss of work, good living conditions, the devaluation of their education, the loss of the usual circle of communication and normal communication in general due to the language barrier, the change in the usual rhythm of life. It is especially difficult for mothers whose children have some chronic diseases that require constant medical consultation, because it is very difficult to find suitable specialists in a new place.

The desire to create their centers abroad is a common socio-cultural tendency of refugees from different countries. Such places are needed in foreign territory to reduce the stress of moving and facilitate adaptation in a new place. Thus, in Helsinki in cultural centers, for Ukrainian refugees because of the war conditions have been created not only for communication, but also for holding the necessary legal and social consultations.

After all, each state must develop certain norms in order to maintain its administrative structures on the one hand, and on the other hand to help those who need help. This assistance should be such that after counting efforts and gains, migrants choose an active adaptation strategy, and not a «temporary aid package» that includes food, temporary jobs, aid from humanitarian organizations.

REFERENCES

1. KOŚĆ-RYŻKO, Katarzyna. *Wykorzenieni. Dylematysamookreślenia polskich repatriantów z Kazachstanu. Studium etnopsychologiczne [Uprooted. Dilemmas of Self-Definition of Polish Repatriates from Kazakhstan. An Ethnopsychological Study]*. Warsaw: Institute of Archaeology and Ethnology of Polish Academy of Sciences [in Polish].
2. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. The Motif of Lost Paradise in the Stories about Forced Resettlement. *Folk Art and Ethnology*, 2021, no. 2 (389), pp. 87–97 <https://doi.org/10.15407/nte2021.02> [in Ukrainian].
3. MIGRI2023. «*More than 50.000 have Applied for Temporary Protection in Finland*» [online]. Available from: <https://migri.fi/en/-/more-than-50-000-have-applied-for-temporary-protection-in-finland> [in English].
4. PRYMAKA-ONISZK, Aneta. Bieżeństwo 1915. Zapomnianiuchodźcy [*Fugitiveness of 1915. Forgotten Refugees*]. 2017. Wołowiec: Czarne [in Polish].
5. ANON. STATISTA 2023. «*Number of Ukrainian Refugees 2023, by Country*» [online]. Available from: <https://www.statista.com/statistics/1312584/ukrainian-refugees-by-country/> [in English].

Отримано / Received 20.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2023) Міжнародна конференція про українську пісню «Їхав козак за Дунай» та її міжнародний резонанс. *Слов'янський світ*, 22, 185–190.

[Editorial] (2023) International Conference on the Ukrainian Song “The Cossack Rode beyond the Danube” and Its International Resonance. *Slavic World*, 22, 185–190.

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ ПІСНЮ «ЇХАВ КОЗАК ЗА ДУНАЙ» ТА ЇЇ МІЖНАРОДНИЙ РЕЗОНАНС

16 травня 2023 року в Будапешті, в Інституті літературознавства Центру гуманітаристики Угорської академії наук (Дослідницька мережа HUN-REN) відбулася міжнародна конференція під назвою «Транскультурні мережі в епоху наполеонівських воєн. Слідами однієї козацької пісні», де розглядалися питання постання, побутування і міжнародного поширення в різних європейських країнах розмаїтих музичних і текстових версій української пісні «Їхав козак за Дунай», авторство якої приписують харківському «козаку-віршотворцю» Семену Климовському, і яка з часом стала народною. Як відомо, пісня була і є однією з найпопулярніших козацьких ліричних пісень в Україні, вона znana з джерел від кінця XVIII ст. і входила мало не до кожної вітчизняної пісенної збірки аж по наш час. Вона і зараз звучить в Україні в аранжуванні різних музичних колективів та виконавців (гурт «Хорєя Козацька», «Свята Ватра» та ін.).

Нині в Угорщині і зосібна у згадуваному Інституті зріс інтерес до т. зв. спопуляризованої поезії (közköltészet), сформувався і окремий науковий напрям, де розглядають питання взаємодії літератури та фольклору, фольклоризму та фольклоризації, історії літератури, починаючи з XVI–XVII ст., масової культури нашого часу, до студій залучають і інші, суміжні науки. Від 2012 року тут виходить щорічник, де публікують праці під редакцією Румена Іштвана Чьорса і назвою «Дримба. Дослідження зі спопуляризованої поезії» (Doromb. Közköltészeti tanulmányok). Саме про такі студії йшлося на згаданій конференції, де прозвучали доповіді, в яких у контексті розгляду постання, поширення, вивчення та обробок однієї української народної пісні зроблено цікаві і актуальні висновки про особливості міжнародних літературно-фольклорно-музичних та інших контактів. Невипадково у програмі зазначено, що дане наукове зібрання присвячене вшануванню творчої спадщини літературознавця, фольклориста і культуролога Григорія Нудьги, адже учений, крім багатьох інших теренів, активно вивчав питання фольклоризації українських пісень, а також їх рецепції по всьому світу і, зокрема, присвятив цілу книгу Семену Климовському (Климову), де детально описав також його цінні філософські трактати. 2023 року відмічаємо 110-річчя з дня народження цього подвижника української науки та культури.

Відкриття конференції відбулося в залі ім. Кланіцаї Інституту літературознавства по вул. Менеші в Будапешті. Відкрив зібрання заступник директора Андраш Каппаньош, який привітав присутніх, наголосив на важливості даної конференції, її міжнародному резонансі, розповів про власні спостереження над долею іншої популярної в Європі пісні. Далі з доповіддю на тему «Феномен пісні про Мінку: підсумок досліджень центрально- та східноєвропейських студій» виступила голова оргкомітету конференції, співробітниця відділу літератур Центральної та Східної Європи Жофія Калавскі,

яка на наочному матеріалі представила транскультурні мережі – мовні, літературні, музичні, які утворилися під впливом української пісні, яка в залежності від приймаючого середовища набувала різних, часто віддалених від оригіналу текстових та музичних трансформацій, одночасно змінювалися і функції твору, її виконання – від ліричної до маршевої, військової. Ж. Калавські є координатором європейського проекту з даної тематики, над яким три роки працювали співробітники Інституту, їй належить низка статей про рецепцію пісні в різних слов'янських та неслов'янських середовищах, а в квітні 2023 року в рамках Східноєвропейського семінару Інституту вона виступила з доповіддю на тему «Семен Климовський. Kosak aus Klein russland: відомості і легенди з XVIII століття», в якій провела детальне «розслідування» дещо таємничої постаті Семена Климовського на основі згадок про нього в різних джерелах. Калавські здійснила також чималу роботу з підготовки та проведення конференції, розробки, перекладу та публікації програми і резюме доповідей, які вийшли трьома мовами – угорською, українською та англійською. На форумі, крім угорських та українських науковців, були присутні також викладачі кафедри української філології Будапештського університету, Тимчасовий повірений у справах України в Угорщині у 2014–2016 роках Михайло Юнгер з дружиною та інші зацікавлені слухачі.

Далі тривала робота в секціях. Секція 1. **Козацькі пісні, мотиви, образи** (керівник М. Гарбачік-Балаковіч). З доповіддю «Мандрівка за піснею: життя і наукові здобутки Григорія Нудьги» виступила заступниця директора Музею народної архітектури і побуту імені Климентія Шептицького Леся Гарасим зі Львова, вона простежила життєвий і науковий шлях дослідника, який був жертвою радянських репресій і утисків, однак всупереч перепонам усе своє життя присвятив пошуку самобутності української культури, літератури, фольклору, заповненню білих плям у науці, серед іншого він вивчав

питання поширення української пісні за кордоном, фольклоризації авторських творів, постать і доробок легендарного творця козацьких пісень Семена Климовського. Л. Гарасим подарувала бібліотеці Інституту книгу Нудьги про Климовського, а також два томи його праці «Пісні та романси українських поетів». Леся Мушкетик з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України озвучила тему «Українська пісня “Їхав козак за Дунай” як характерний зразок козацької лірики», де проаналізувала основні текстові варіанти пісні від найдавніших до сучасності, вміщені у пісенних збірниках, її звучання в сучасних версіях, а також на прикладі пісні розглянула фольклорні топоси козацької доби, семантику та прагматику тексту. Естер Апор з Угорського національного музею виголосила доповідь «Зображення козаків та їх значення в образотворчому мистецтві – Декілька зауваг про паризькі акварелі Георга Емануеля Опі(т)ца 1814 року», в якій описала образи козаків в європейському образотворчому та декоративному мистецтві, проаналізувала характерні риси козацького живопису, а також серію акварелей Георга Емануеля Опі(т)ца, що стосується даної тематики.

У Секції 2. **Мелодії, варіанти, переклади** (керівник Інґрід Папп) прозвучало три доповіді. Першою взяла слово співробітниця Інституту музикознавства Центру гуманітарних наук УАН Луйза Тарі з доповіддю «“Air Ukrainian” – “Airrusse”, чи “Jihav kozak za Dunaj” –, “Schöne Minka” – “Gyöngyöm Minkám” мелодія в угорській (народній) музиці», в якій вона на основі головно зібрань народної музики показала інтеграцію мелодії в угорську народну музичну традицію, причому зі вказівкою на жанр, функцію та сфери, в яких вона стала загально улюбленою. Дослідниця описала різноманітні танцювальні твори з назвою «Козак» з угорських та інших збірок пісень. Текст доповіді супроводжувався музичними прикладами. Співробітник Інституту літературознавства Румен Іштван Чьорс у виступі «Пісня про Мінку і угорська спопу-

ляризована поезія» показав, що пісенний тип «Красуня Мінка...» органічно увійшов до угорської спопуляризованої поезії і поширився, набираючи різних версій та збагачуючись новими мовними модифікаціями, в угорських рукописних і друкованих збірниках.

Секція 3. **Варіанти, обробки, переклади.** Сільвія Сарка з Інституту літературознавства Центру гуманітарних досліджень у виступі «Роль реєстрових змін у німецькомовних версіях пісні “Їхав козак за Дунай”» зробила огляд двох німецьких варіантів пісні з початку XIX ст., один з них у перекладі Христора Августа Тідге під назвою «Der Kosack und sein Mädchen», пристосований до його власної сентиментальної пісенної поезії та вимог німецької аудиторії середнього класу, а також переклад поета Теодора Кернера під назвою «Russisches Lied (Nach einer bekannten Melodie)». Ці твори стали також основою для подальших чеських, польських та угорських текстових версій. Тамаш Беркеш зі згадуваного Інституту зголосився до доповіді «Пісня “Їхав козак за Дунай” у дзеркалі чеського культу народної пісні», де з’ясував, що пісня потрапила до чеського літературного середовища як переклад з німецької, а за посередництва польської мови – до антології Франтішка Ладіслава Челаковського. Ці явища відбувалися в умовах пошуку самобутності та об’єднання пісень слов’янських народів, не розрізнення авторських і народних пісень.

Магдалена Гарбачік-Балаковіч (Інститут літературознавства) у виступі під назвою «Україна як “край мрій” в польській літературі XIX століття: на прикладі твору “Їхав козак за Дунай”» відзначила дві основні тенденції, що сприяли інтересу до української культури в Польщі, представила польські переклади та обробки пісні, звертаючи увагу на відмінності між ними, які існують у різних джерельних матеріалах. Після кожної секції тривали жваві дискусії щодо прослуханого матеріалу. З післясловом виступили Жофія Калавські та Тамаш Беркеш, які подякували присутнім і зокрема україн-

ським учасникам конференції, які в складні для України воєнні часи знайшли можливість відвідати цей захід. Мовою спілкування на форумі була угорська, за винятком доповіді Л. Гарасим (українська з послідовним перекладом).

У жовтні 2023 року Ж. Калавскі та Л. Мушкетик взяли участь у 36 серії подкасту Glossza Центру гуманітаристики Угорської АН (нині мережа HUN-REN), де спільно з редакторами обговорили згадувану тематику.

1. Kultúrák közötti hálózatok a napóleoni háborúk idején. Egy kozák dal nyomában – Транскультурні мережі в епоху наполеонівських воєн. Слідами однієї козацької пісні. Transcultural networks during the Napoleonic wars Tracing one Cossack song. Міжнародна конференція, організована Ін-том літературознавства Центру гуманітаристики УАН. Резюме. Будапешт, 2023. 40 с.

Підготувала Леся Мушкетик

Отримано / Received 01.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2023) Презентація книги «Співучий Києве, дитя живих століть». *Слов'янський світ*, 22, 191–193.

[Editorial] (2023) Presentation of the Book “Singing Kyiv, Child of Living Centuries”. *Slavic World*, 22, 191–193.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ «СПІВУЧИЙ КИЄВЕ, ДИТЯ ЖИВИХ СТОЛІТЬ»

17 березня 2023 року у приміщенні Укрінформ відбулася презентація книги «Співучий Києве, дитя живих століть», вихід якої приурочений до дня народження М. Т. Рильського (19 березня). Організатором заходу виступив Державний комітет телебачення і радіомовлення України, керівником і модератором – онук поета і автор-упорядник книги – Максим Георгійович Рильський.

Нове і цікаве видання присвячене Києву і його мешканцям, яких М. Т. Рильський оспівував впродовж усього життя. Поетичний цикл збірки нараховує понад чотири десятки поезій. Також у книзі представлено образи дорогих автору людей у портретних нарисах із циклу «Вечірні розмови», який друкувався у газеті «Вечірній Київ» на початку 60-х років минулого століття.

У презентації книги взяли участь **Максим Рильський** – директор БО «Фонд Максима Рильського «Троянди й виноград»; **Богдан Червак** – перший заступник голови Держкомтелерадіо України; **Сергій Анжияк** – директор департаменту культури КМДА; **Михайло Сидоржевський** – голова НСПУ; **Олександр Копиленко** – народний депутат, академік Національної академії наук України; **Дмитро Чистяк** – професор КНУ ім. Тараса Шевченка, письменник, перекладач; **Сергій Тримбач** – український кінокритик, кінознавець, кіносценарист, член-

кореспондент Національної академії мистецтв України, Лауреат державної премії України імені О. Довженка (2008), заслужений діяч мистецтв України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАНУ; **Павло Мовчан** – голова товариства «Просвіта», поет, перекладач; **Петро Засенко** – поет; **Микола Луків** – поет, головний редактор журналу «Дніпро»; **Сергій Карамаш** – історик-архівіст, президент клубу «Скарбниця документальної пам'яті» (архів м. Києва); **Михайло Кальницький** – дослідник історії Києва; **Ігор Гирич** – доктор історичних наук, завідувач відділом Інституту джерелознавства АНУ; **Михайло Наєнко** – письменник, професор, керівник літературної студії імені М. Рильського КНУ ім. Тараса Шевченка; **Рена Коваленко** – головний спеціаліст відділу використання інформації й документації Державного архіву Київської області; **Тетяна Руда** – доктор філологічних наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАНУ; **Дмитро Степовик** – доктор мистецтвознавства, академік, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАНУ; **Максим Стріха** – письменник, перекладач; **Мирослава Карацуба** – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Практично усі запрошені виступили із невеличкими доповідями, спогадами, міркуваннями стосовно постаті визначного українського поета і перекладача минулого століття, його зв'язків із сучасниками та імпульсів у новітньому літературному та перекладацькому процесі, а також щодо переосмислення постаті М. Т. Рильського і його творчості з позицій сьогодення.

Окремі виступи, зокрема, І. Гирича і Т. Рудої, були присвячені саме книжці «Співучий Києве, дитя живих століть», її структурі і основним засадам. Рецензію Т. П. Рудої подано до цього річного номеру видання ІМФЕ «Слов'янський світ».

На заході також було представлено дві невеличкі презентації, одна з них репрезентувала життєвий шлях М. Рильського

у документах з місць навчання і роботи (С. Карамаш). Друга була присвячена маловідомим фактам з творчості автора і визначним подіям у Музеї ім. М. Т. Рильського (Р. Коваленко).

Чимало доповідачів торкалися теми творчих взаємин митця з науковцями і культурними діячами доби, зокрема з О. Довженком (С. Тримбач), О. Копиленком (О. Копиленко), Л. Булаховським (Т. Руда, М. Карацуба). Цікавими видалися нам і спогади О. Копиленка про проживання М. Т. Рильського у будинку письменників Роліт (вул. Б. Хмельницького, 68), а також про Рильського-педагога (М. Наєнко).

Рильський-перекладач постав масштабно у виступі М. Стріхи, а М. Т. Рильський у мистецькому контексті – у захопливій доповіді Д. Степовика.

Презентація видання проходила у щирій і теплій атмосфері, доповідачі презентували духовну спадщину М. Рильського з позицій його сьогоденного сприйняття і як вічну згадку про поета, перекладача, науковця, людину широкої душі, визначного українця і киянина.

Ще одна презентація видання «Співучий Києве, дитя живих століть» відбулася у книгарні «Сяйво» 12.11.2023 року. Гості давали інтерв'ю київському каналу телебачення. Презентація включила виступи численних науковців і культурних діячів, частина їх уже були згадані вище. У презентації взяла участь молода співачка Вікторія Падалко.

Насамкінець додамо, що презентація видання об'єднала поезію і спогади Максима Рильського про Київ. Подібні заходи надзвичайно важливі, адже вони сприяють утвердженню діалогу поколінь, демонструють просторово-часові зв'язки, а також презентують Україну як державу із власною багатовіковою історією та унікальною, самобутньою культурою.

Підготувала Тетяна Руда

Отримано / Received 12.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

ВАХНІНА ЛАРИСА

кандидатка філологічних наук, завідувачка відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

VAKHNINA LARYSA

a Ph.D. in Philology, a head of Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

Бібліографічний опис:

Вахніна, Л. (2023) Пам'яті відомого польського фольклориста-славіста професора Кшиштофа Вроцлавського. *Слов'янський світ*, 22, 194–197.

Vakhnina, L. (2023) To Commemorate a Famous Polish Folklorist-Slavist Professor Krzysztof Wroclawski. *Slavic World*, 22, 194–197.

ПАМ'ЯТІ ВІДОМОГО ПОЛЬСЬКОГО ФОЛЬКЛОРИСТА-СЛАВІСТА ПРОФЕСОРА КШИШТОФА ВРОЦЛАВСЬКОГО

23 червня 2022 року не стало доктора ґабілітованого, професора Варшавського університету Кшиштофа Вроцлавського – відомого славіста, фольклориста, культуролога, літературознавця, дослідника народної культури й літератури Балкан, зокрема Північної Македонії, Сербії, Хорватії, Боснії і Герцеговини.

К. Вроцлавський народився 1937 року в м. Радом у Польщі, але родина його матері походила з України, з міста Кам'янське на Дніпропетровщині. Наукова та педагогічна діяльність К. Вроцлавського була пов'язана з Варшавським університе-

том, зокрема Інститутом західних і південних слов'янських студій (тоді ще Інститут слов'янської філології), який він очолював у різні роки (1978–1981, 1984–1987, 2000–2005). У згаданому університеті вчений запровадив вивчення македонської мови та став одним із найпалкіших популяризаторів македонської культури й мистецтва в Польщі. Не випадково йому було присвоєно звання «Honoris Causa» (почесного професора) Університету Св. Кирила і Мефодія у Скоп'є за внесок у розвиток македоністики та обрано почесним громадянином цього міста.

Його наукова діяльність у галузі славістики мала високий міжнародний авторитет. Учений був учасником багатьох міжнародних з'їздів славістів, членом Польського комітету славістів, заступником голови Комісії з фольклористики при Міжнародному комітеті славістів, членом Комісії з етнолінгвістики при Міжнародному комітеті славістів та ін.

Праці К. Вроцлавського завжди вирізнялися зверненням до порівняльного методу, залученням до аналізу фольклорних джерел кількох слов'янських народів. У його дослідженнях поряд з польськими матеріалами можна натрапити на приклади та паралелі з чеського, словацького й українського фольклору, а також порівняльні зіставлення західнослов'янських культур з балканськими. Він цікавився вивченням специфіки функціонування окремих жанрів, зокрема усних оповідань та балад.

Серед ґрунтовних видань, присвячених цим темам, слід назвати такі: «Дослідження зв'язків між південнослов'янським епосом та народною прозою» (*Z badań nad związkami między południowosłowiańską epiką i prozą ludową*, 1978); «Македонський народний оповідач Дімо Стенкоскі» (*Makedonski otnaroden raskažuvač Dimo Stenkoski*, 1979–1984, т. 1–2); «Етнічні відносини на Балканах у світлі хронік Мацея Стрийковського» (*Stosunki etniczne na Bałkanach w świetle kronik Macieja Strykowskiego*, 1985); «3 досліджень над сучасними народними віруваннями» (*Z badań nad współczesną ludową opowieścią*

wierzeniową, 1989); «Категорії центру і кордонів в народній культурі» (Kategorie centrum i granic w kulturze ludowej, 1991); «Студії зі слов'янських літератур і фольклору» (Studia o literaturach i folklorze Słowian, 1991); «Польська народна балада у слов'янському контексті. Порівняльний аналіз» (Polska ballada ludowa na tle słowiańskim. Propozycja ujęcia porównawczego, 1992); «Порівняльна монографія македонського села Ябланиця та польського села Пенткі Грензкі» (Sporedbena monografija na makedonskoto selo Jablanica i polskoto selo Pjntki-Grenzki, 1992, т. 3, współautor); «Поляки в Боснії, поляки про Боснію» (Polacy w Bośni, Polacy o Bośni, 2003, współautor). Оскільки у 1980-х роках Кшиштоф Вроцлавський був активним громадським і політичним діячем польської «Солідарності», у 1983 році його не впустили до колишнього СРСР, зокрема до Києва, де він мав взяти участь у IX Міжнародному з'їзді славістів. На жаль, йому так і не вдалося побувати в українській столиці. Професор планував поїхати на батьківщину своєї матері до міста Кам'янського, з яким були пов'язані родинні спогади й легенди, він прагнув розшукати в київських архівах інформацію про генеалогію своєї родини. Єдиним містом в Україні, де вдалося побувати вченому була Одеса. Саме тут (2007) він взяв участь у Міжнародній славистичній конференції, організаторами якої виступили ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України та Одеський національний університет імені І. Мечникова разом з Комісією з фольклористики при Міжнародному комітеті славістів.

Варто згадати багаторічну співпрацю К. Вроцлавського з фольклористами-славістами ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (В. Юзвенко, Л. Вахніна, О. Микитенко, Л. Мушкетик, В. Головатюк та ін.). Це й участь у спільних міжнародних конференціях, з'їздах славістів, запрошення українських колег до виступу з лекціями в Інституті славистики Варшавського університету (Л. Вахніна, 1994), спільна едиційна діяльність. Серед публікацій вченого слід назвати статтю «Із

студій над сучасним народним демонологічним оповіданням», опубліковану в журналі «Народна творчість та етнографія» (2007), а також рецензію Л. Вахніної на книгу, видану на пошану професора, «Бунт традиції. Традиція бунту» (Bunt tradycji. Tradycja buntu, 2008), подану в щорічнику «Слов'янський світ» (2009).

К. Вроцлавський завжди цікавився Україною, вболівав за її незалежність, підтримував контакти з українськими фольклористами. Так, в журналі «Народна творчість та етнологія» (2014) у рубриці «Дружні голоси із зарубіжжя» були опубліковані щирі слова підтримки професора, з якими він звертався до українських колег під час подій Революції Гідності: «З великою увагою та зацікавленням спостерігаємо за тим, що у вас відбувається. Від усього серця зичимо, щоб подальші події йшли в напрямку щасливого для України, напрямку демократії та розвитку економіки. Аби дороги між нами ставали дедалі коротшими й рівнішими. Слава Україні! Щиро вітаю». Ці слова не втратили своєї актуальності й дотепер, коли Україна бореться з російською агресією.

Отримано / Received 02.04.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

CURRENT ISSUES OF MODERN FOLKLORISTICS

- Іваннікова Людмила.* Традиційний похорон у контексті російсько-української війни: оплакування загиблих військовослужбовців
Ivannikova Liudmyla. Traditional Funeral in the Context of the Russian-Ukrainian War: Lamentation for the Fallen Soldiers3
- Козар Лідія.* Політичні пісні зі збірника Бориса Грінченка та сучасні історичні новотвори
Kozar Lidiia. Political Songs from the Collection of Borys Hrinchenko and Modern Historical Neologisms32
- Олійник Ярина.* Український сегмент інтернет-мемів як складова глобалізованого мережевого фольклору
Oliynyk Yaryna. The Ukrainian Segment of the Internet Memes as a Component of Globalized Network Folklore57

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ СЛАВІСТИКИ

INTERCULTURAL DIALOGUE OF SLAVISTICS

- Айдачич Деян.* Вербальні маркери мови ворожнечі слов'янських народів під час військового протистояння
Ajdačić Dejan. Verbal Markers of the Language of Enmity of the Slavic Peoples in the Period of Military Confrontation79
- Чебанюк Олена.* Пісня-реквієм «Гей, пливе кача по Тисині...»: до питання генези та особливостей сучасного побутування фольклорного твору
Chebaniuk Olena. The Song-Requiem "A Duckling Swims in the Tisza": On the Issue of the Genesis and the Peculiarities of Modern Existence of the Folklore Work98

Коваль-Фучило Ірина. Українські матеріали Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки Фінляндії <i>Koval-Fuchylo Iryna.</i> Ukrainian Materials in the Slavic Library of the National Library of Finland	117
--	-----

ПОСТАТІ. ПЕРСОНАЛІЇ

FIGURES. PERSONALITIES

Дмитренко Микола. Іван Хланта як фольклорист <i>Dmytrenko Mykola.</i> Ivan Khlanta as a Folklorist	140
Потопенко Ірина. До ювілею Михайла Георгійовича Станчева <i>Potapenko Iryna.</i> On the Occasion of the Anniversary of Mykhailo Heorhiiovych Stanchev	159

РЕЦЕНЗІЇ

REVIEWS

Руда Тетяна. Максим Рильський і Київ. [Рецензія] М. Рильський. «Співучий Києве, дитя живих століть...» в поезіях, есеях, споминах. Київ : Дніпро, 2023. 296 с. <i>Ruda Tetiana.</i> Maksym Rylskyi and Kyiv. [Review]: M. Rylskyi. "Singing Kyiv, Child of Living Centuries..." in Poems, Essays, Memoirs. Kyiv: Dnipro, 2023, 296 pp.	163
Мушкетик Леся. Нові штрихи до творчої силуетки Філарета Колесси [Рецензія]: М. Глушко. Філарет Колесса і Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 224 с. <i>Mushketyk Lesia.</i> New Touches to the Creative Silhouette of Filaret Kolessa [Review]: Mykhailo HLUSHKO. Filaret Kolessa and the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2023. 224 pp.....	167
Koval-Fuchylo Iryna. Refugees' Culture of Origin, Self-Presentation and Adaptation. Experience of Polish Society [Review]: KOŚĆ-RYŻKO, Katarzyna. Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rol akultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek	

прzymusowych [Refugees – Women, Mothers, Outlaws. Significance of the Culture of Origin in the Self-Perception and Acculturation of Forced Migrants]. Warsaw: ELIPSA Publishing House, 2021, 477 pp.

Коваль-Фучило Ірина. Культура походження, самопрезентація та адаптація біженців. Досвід польського суспільства. [Рецензія]: Katarzyna Kość-Ryżko. Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rola kultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2021. 477 s.174

ХРОНІКА

CHRONICLE

[Від редакції] Міжнародна конференція про українську пісню «Їхав козак за Дунай» та її міжнародний резонанс (підготувала *Леся Мушкетик*)

[Editorial] International Conference on the Ukrainian Song “The Cossack Rode beyond the Danube” and Its International Resonance (Prepared by *Lesya Mushketyk*)185

[Від редакції] Презентація книги «Співучий Києве, дитя живих століть» (підготувала *Тетяна Руда*)

[Editorial] Presentation of the Book “Singing Kyiv, Child of Living Centuries” (Prepared by *Tetiana Ruda*)191

IN MEMORIO

Вахніна Лариса. Пам'яті відомого польського фольклориста-славіста професора Кшиштофа Вроцлавського

Vakhnina Larysa. To Commemorate a Famous Polish Folklorist-Slavist Professor Krzysztof Wrocławski194

Вимоги до наукових статей , що подаються в журнал «Слов'янський світ»

Оформлення

Стаття подається в електронному вигляді в редакторі Word for Windows 6.0 і вище, а також роздруковується на папері формату А 4 шрифтом Times New Roman, кеглем 14 (малюнки, таблиці теж кеглем 14) з інтервалом 1,5 без переносів. Сторінки обов'язково мають бути пронумерованими (унизу сторінки, праворуч).

Розміри полів:

- ліве – 30 мм;
- праве – 15 мм;
- верхнє – 20 мм;
- нижнє – 20 мм.

До статті обов'язково подаються:

- інформація про автора / авторів українською та англійською мовами: прізвище та ім'я (повністю); вчений ступінь (якщо є); посада та місце роботи;
- телефон; електронна адреса; ORCID ID;
- розгорнуті анотації українською та англійською мовами, обсягом не менше ніж 1800 знаків кожна;
- ключові слова українською та англійською мовами;
- список літератури, оформлений згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 та ДСТУ 3582:2013; У разі наявності в джерелах ідентифікатора DOI його слід обов'язково зазначити.
- references (Увага! Позиції зі списку літератури подаються в тій самій послідовності;
- кириличні джерела – у перекладі англійською мовою, наведені латиницею – без змін).

Стаття має відповідати вимогам наукового стилю викладу та правилам чинного правопису. За достовірність поданої в статті інформації, зміст, правильність написання власних назв (прізвища, імена, географічні назви, назви закладів тощо) та висновки відповідальність несе автор / автори.

Ілюстрації до статей мають бути подані окремими файлами у форматі .jpg / .jpeg або .tif / .tiff роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi.

Докладніше див.: <http://www.etnolog.org.ua>

Статті надсилати на e-mail: redaktsiia@etnolog.org.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ

щорічник

Випуск 22, 2023

**Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол №11 від 14.12.2023)**

Редакторка-координаторка: *Ірина Сквирська*

Комп'ютерна верстка: *Марина Голень*

Редакторки: *Надія Ващенко, Людмила Тарасенко, Олена Щербак*

Редакторка англomовних текстів: *Олена Калач*

Операторка: *Ірина Матвєєва*

Підписано до друку 14.12.2023. Формат 60х84/16.

Гарнітура Minion Pro. Ум. друк. арк. 12,09.

Обл. вид. арк. 10,14.

Наклад 50 прим.

Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Грушевського, 4
Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1831 від 07.06.2004